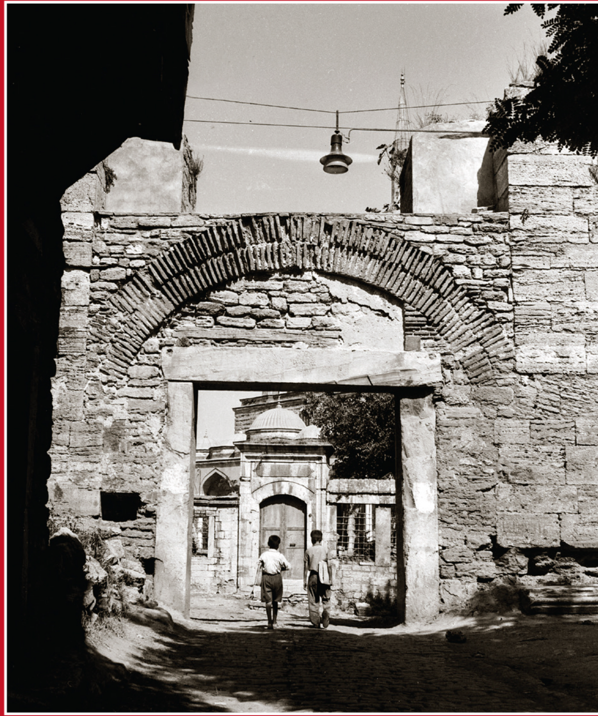
ZEYTİNBURNU

Yollar ve Kapılar

SÜLEYMAN FARUK GÖNCÜOĞLU

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI NO: 30

Zeytinburnu

Yollar ve Kapılar

Kadim Yollarından
Yeni İmar Yollarına Değin
Tarihi Yarımada İstanbul'un
Zeytinburnu'na
Doğru Uzanışı

Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları
Yayın No: 30

Yayın Koordinatörü
Ömer ARISOY
Mustafa AYDIN

ZEYTİNBURNU YOLLAR VE KAPILAR
Kadim Yollarından Yeni İmar Yollarına Değin
Tarihi Yarımada İstanbul'un Zeytinburnu'na Doğru Uzanışı

Hazırlayan
Süleyman Faruk GÖNCÜOĞLU

1. Baskı
İstanbul, Ağustos 2013

ISBN 978-605-85988-1-2

TC Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 20640

Kapak ve İç Tasarım
Mehmet Emin ÖZTÜRK

Uygulama
Ümit KARADAĞ

Fotoğraflar
Süleyman Faruk GÖNCÜOĞLU arşivi

Baskı-Cilt
Aryan Basım Tanıtım ve Matbaa Hiz. San. Tic. Ltd. Şti.
Yüzyıl Mah. Mas-Sit Matbaacılar Sitesi
5. Cadde No: 57 34550 Bağcılar
İstanbul / Türkiye
Tel: 0212 544 99 06
www.aryanbasim.com.tr
Sertifika No: 20243

ZEYTİNBURNU

Yollar ve Kapılar

SÜLEYMAN FARUK GÖNCÜOĞLU

Kadim Yollarından
Yeni İmar Yollarına Değin
Tarihi Yarımada İstanbul'un
Zeytinburnu'na
Doğru Uzanışı

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI 30

Avukat Sait Karabulut'a...

İçindekiler

Sunuş

İstanbul gibi tarihi şehirlerde yolların ve kapıların ayrı bir önemi vardır. Yollar, eğer kimlikleri iyi korunabilmişse, içinden geçtiği tarihi birikimi bize yansıtırlar. Onlar kadim şehirlerin kan dolaşımı haritasıdırlar. Şehrin nasıl yaşadığını, insanların birbirleriyle nasıl iletişim kurdukla-rını ve nasıl yolculuk ettiklerini gösterirler. O şehirdeki önemli durak yerlerini, kültür yoğunlaşmalarını bize işaret ederler.

Kapılar da öyle. Özellikle sur kapıları, büyük ölçüde korunmuş tarihi kimlikleriyle dünya tarihinin en önemli kapıları olma özelliklerini koru-maktadırlar. O kapılar, İstanbul'u bizlere açan kapılardır.

"Kapı" kelimesi, her ne kadar "kapamak" gibi olumsuz bir anlam ifade etse de; İstanbul'un kapıları bizim için fevkalade olumlu bir anlama sahiptir.

Bizler daha üstün bir medeniyete o kapılardan girerek atılmışızdır. Bu bakımdan, Zeytinburnu'na açılan kapıların bizler için sembolik önemi büyüktür.

Yollar ve Kapılar çalışmasının kültür hayatımıza bu tarihi kavrayışı yeniden hatırlatmasını temenni ediyorum. Bu bizler için çok önemli.

Emeği geçenlere yürekten teşekkür ediyorum.

Bu ilginç eseri, şimdiye kadar yayımladığımız eserlerle birlikte ilgiyle inceleyeceğinizi düşünüyorum. İyi okumalar diliyorum.

Murat AYDIN
Zeytinburnu Belediye Başkanı

Önsöz

Tarihi Yarımada İstanbul'u koruma amacıyla inşa edilmiş kara surları, Marmara kıyısındaki Yedikule'den, Haliç kıyısındaki Ayvansaray'a kadar uzanmaktadır. Şehr-i İstanbul'un batısını kuşatan bugünkü kara surları, V. yüzyılda İmparator II. Teodosios'un zamanında inşa ettirilmiştir. Bu surlar 8. yüzyılda yaşanan büyük depremin ardından İmparator III. Leon zamanında yenilenmiştir.

İstanbul'un fethi ile surlar içerisine hapsolan şehrin sona erdiği bir dönem başlamıştır. Bu tarihlerden itibaren de, kara surlarının dışa açıldığı kapılar artık, Osmanlı sosyal, siyasi, iktisadi ve tasavvuf hayatında önem taşıyan sembol kapılar olma vazifesi taşıyacaklardır.

Şehre giriş çıkışların yapıldığı bu sur kapıları civarında devlet erkânı vezirlerin, Osmanlı ricalinin ve hanım sultanların teşekkül ettirdikleri vakıflar bünyesinde külliyeler inşa edilmiştir. Yedikule yakınında Hacı Evhad Külliyesi, Silivrikapı önünde Hadım İbrahim Paşa Külliyesi ile Bâlâ Süleyman Ağa Külliyesi ve Tekkesi, Topkapı'da Sadrazam Kara Ahmed Paşa Külliyesi bu bölgede ilk akla gelenlerdir.

Sur dışında, Merkez Efendi Külliyesi ve Tekkesi ile Yenikapı Mevlevihanesi gibi kapıların karşısına denk düşen kadim yollar üzerinde teşekkül ettirilen tasavvuf merkezleri ile sınırlı kalmamış, sur kapılarının hemen çıkışında yer almış olan Sancaktar Tekkesi ve Abdullah Baba Bektaşi Tekkeleri gibi bu sur kapıların doğrultusunda yer alan sosyal, iktisadi ve askeri akslarda manevi hayat canlı tutulmuştur. Bunların dışında çeşme, sebil, namazgâhlar ve mezarlıklarla Şehr-i İstanbul'un yaşayış biçimi arz edilmiştir.

Bugün İstanbul kara surları koruma alanı olarak korunmaya çabalanırken, kadim surlar ve kapıların ötesinde yer alan tarih ve kadim şehrin oluşum ve devamiyetindeki sosyal ve kültür varlığı değerleri yok olmaya ve unutulmaya başlanmıştır.

Elimizdeki bu çalışma sur dışı İstanbul'un Zeytinburnu ilçesi sınırları içerisinde yer alan sur kapılarının çevrelerindeki sosyal değerler ve kültür varlıkları hakkında sadece fikir verici nitelikte bir çalışma olup görsel arşivle desteklenerek bir hafıza bankası bırakmak amaçlanmıştır.

Hızla yok edilmiş ve hala silinip gitmekte olan pek çok kültür mirasımızı kapsayan sur dışındaki mevcudiyete dikkat çekmeye ve 1951-1958 tarihleri arasında gerçekleştirilen yıkıma bir nebze projeksiyon tutmaya çalışılmıştır. Asıl amacımız gelecekte yapılacak araştırmalara fikir verecek nitelikte bir el kitabı kapsamında yol haritası oluşturmak olmuştur. Değinilmemiş hiçbir yapı bırakmamak ve bir tarihi eser envanteri sunmak hedeflenen amacımız değildir. Bölgenin önem arz eden hususiyetlerinin derli toplu olarak ortaya konulmasıyla değişimi belgeleyebilmek amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkarılmasında büyük destekleri olan Sayın Belediye Başkanı Murat Aydın başta olmak üzere, Başkan Yardımcısı Ömer Arısoy'a ve Kültür ve Sosyal işler Müdürü Mustafa Aydın Bey'e müteşekkirim. Tarihçi üstad Hayri Necdet İşli bizleri kırmayarak büyük bir içtenlik ve özveriyle bu küçük çaplı çalışmamızı okuyarak değerlendirmiş ve verdiği önemli bilgilerle daha da farklı bakabilmemi sağlamıştır. Destekleri için ayrıca teşekkür ederim. Bu arada, Üsküdar Belediyesi Özel Kalem Müdürlüğü'nden Mükerrem Gümüş ve Hilal Özdemir'in desteklerini de ifade etmeden geçmemek gerekmektedir. Ayrıca, görüş ve düşünceleri ile bana destek olan bilhassa sevgili dostum İbrahim Akın Kurtoğlu'na, Soner Demirsoy'a, Güneş Alçı'ya, eğitimci profesyonel rehber Ahmet Bilgin Turnalı'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Johann Baptist Reben,
Nuremberg 1764, Atatürk Kitaplığı.

Giriş

Bugün "Tarihi Yarımada" olarak tanımladığımız "Suriçi İstanbul", tarih boyunca medeniyetlere başkentlik yapmış bir şehirdir. Gerek sur dışından Suriçi'ne, gerek Suriçi'nden sur dışına ulaşan yollar da en az şehrin kendisi kadar kadimdir. Şehrin sur kapılarından başlayan kadim yolları, zaman içerisinde yeni güzergâhlar eklense de değişmeden günümüze kadar gelmiştir. Tarihi yolların giriş ve çıkış kapıları ağırlıklı olarak günümüz Zeytinburnu'nun ilçe sınırlarından içeri doğru uzanmaktadır.

Büyük Roma ve Doğu Roma (Bizans) imparatorlarının törenlerle giriş yapıp aynı ihtişamla çıktıkları Altın Kapı'nın açıldığı güzergâhta, günümüz İstanbul'unun en yoğun nüfuslu ilçelerinden Zeytinburnu yer almaktaydı. Bir zamanların küçük çiftlikler bölgesi, şimdi adeta şehir içinde bir şehre dönüştü.

Tarihi yarımadadaki her kapının ve bu kapılara açılan her yolun eskiden olduğu gibi bugün de ayrı bir değeri ve özelliği vardır.

Sur kapıları zaman içinde ihtiyaca göre defalarca açılıp kapandı, bazı yollar değişti, bazı kapılar zamanla önemini kaybetti ama tarihin kadim misyonu hiç değişmedi. Yolları kullananlar, taşınan yükler, idealler değişse de yollar hizmet etmeye devam etti. Bu hizmet, bugünkü Zeytinburnu'nu da içine alan coğrafyada oldu.

Sahil boyundan tarihi sur kapılarına doğru uzanan kadim yollar, en büyük değişimini Cumhuriyet döneminde, bilhassa 1950-1959 yılları arasında, tarihi Suriçi'nden sur dışına uzanan yeni imar yollarıyla Menderes döneminde geçirmiştir.

Alibey a Village
Chiato
Mirachoor an old Palace
Tatavula a village
Teche a desterof Dervis
St. Demetrius a Greek Church
Ok Meida where they learn to shoot with a Bow
Mosque of a Mother sultan
KASSIM PASSA
PERA
OTACHELAR where leather is prepard
A GULF called CHERATIUS
Chaschoy
GALATA
PART
Cara Mustapha Basha Village
Yusof Basha Masque
Daud Basha a country House of y. G. Seignors
Seray
THE
OF
PART
Scale of English Miles
Echelle de 2 lieues d'une heure de

Kadim Yollar ve Kapılar...

Üç büyük medeniyete ve imparatorluğa başkentlik yapan, yüksek surlu duvarlara, güçlü burçlara, muhteşem saraylara, kilise ve manastırlara sahip, çarşı ve pazarlarında ticaret ve zanaatın hep dorukta olduğu İstanbul'un kadim yolları; tarih boyunca kara ve deniz ticaret yollarının kavşak noktası olması sebebiyle bugüne kadar pek çok anlamı ve tarihi beraberinde taşıdı ve yaşattı. İstanbul'a açılan kadim kapılar, her yolcu için tüm bu tarihi resm-i geçidin sırlı girişi gibidirler.

Sur dışına açılan kadim kapılar bugüne kadar;

Kervanların yolu oldu.

Şifa yolu oldu.

Kuşatmaların ve savaşların yolu oldu.

Fethin ve Ni'me'l-ceyş'in yolu oldu.

İstanbul'un *fethi sonrası dönemin ilk iktisadi yatırım alanı olan ilk salhane ve tabakhanelere ulaşılan yol oldu.*

Tasavvuf yolu oldu.

Sur dışı ilk mahallelerin yolu oldu.

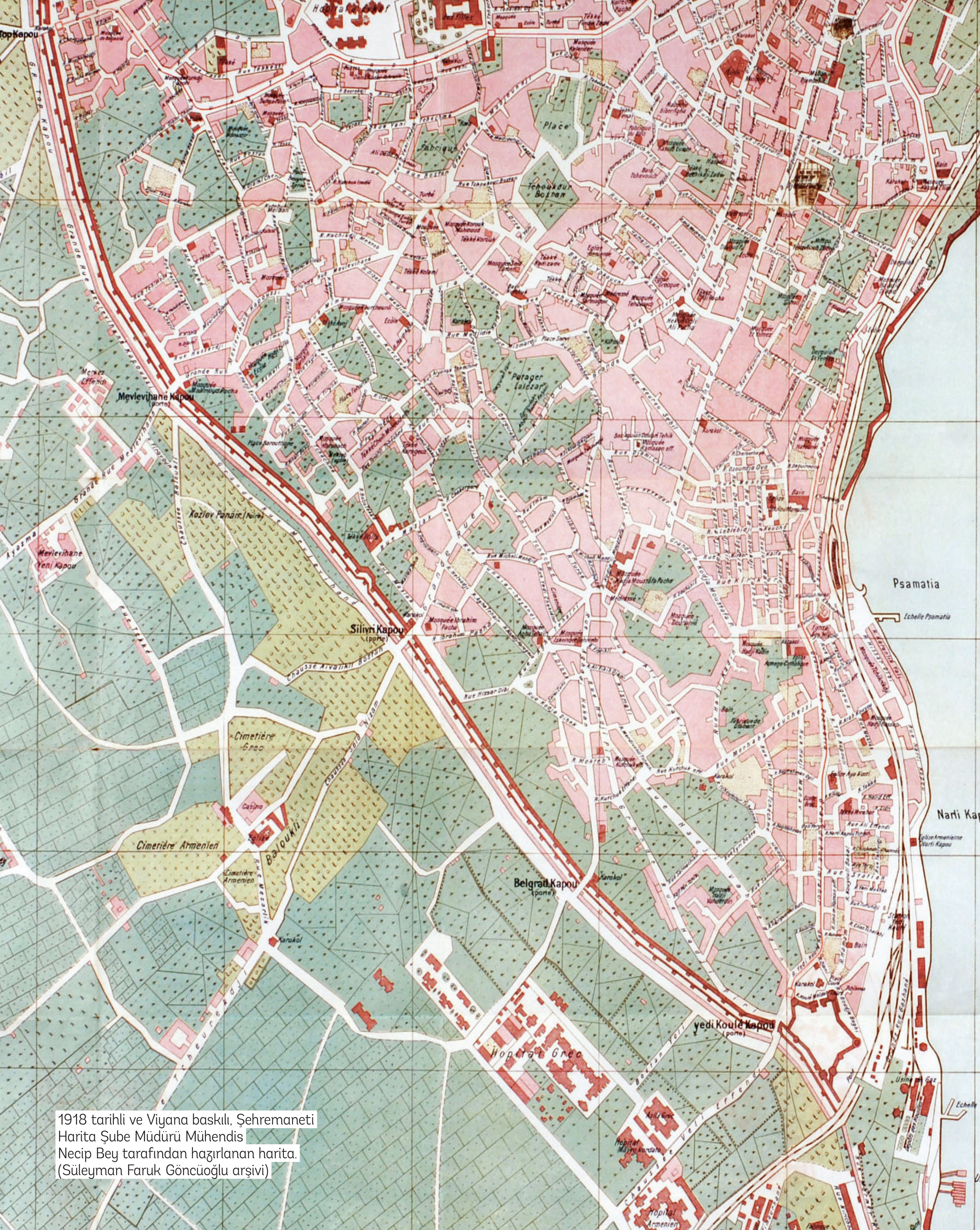
İlk demiryolu güzergâhı oldu.

1843'lerde İstanbul'dan başlayan Türkiye'nin ilk sanayileşme çabalarının tanığı oldu.

Fabrika ve atölyelere ulaşımın, üretimin ve hammaddenin yolu oldu.

19. yüzyılın sonlarına doğru sur dışındaki gelişimin başlangıcı sayılan mahallenin yolu oldu.

II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan, 1946-48 tarihlerinde hız kazanan, bugün de hala devam eden göç dalgasının yolu oldu.

1918 tarihli ve Viyana baskılı, Şehremaneti Harita Şube Müdürü Mühendis Necip Bey tarafından hazırlanan harita. (Süleyman Faruk Göncüoğlu arşivi)

Yeni imar yollarının güzergâhı oldu.

İlk işçi milletvekiline açılan demokratik temsil yolu oldu.

Şehirleri ve bölgeleri birbirine bağlayan, yolcuların ilk ve son durağı otogarın yolu oldu.

Tarihe iz bırakan bütün bu yolların ulaştığı kadim kapılar şu adlarla biliniyorlardı:

Yedikule Kapısı *(Porta aura-Altın Kapı /Yaldızlı /Güzel Kapı)*
Belgrad Kapı *(Porta Ksyokerkos)*
Silivri Kapı *(Porta Pıghı)*
Kalagros kapısı *(Porta Pıghı)*
Mevlevihanekapı / Yenikapı *Polyandriou (Porta Rhegion?)*
Top Kapı *(Porta Ayıos Romanos)*

Büyük Roma döneminden beri süregelen sur içi şehrin ana aksı ve caddesi olan *Mese Yolu*; şehrin ana yollarının kaynağı ve temel başlangıç noktası Sultanahmed bölgesinden başlayarak, Aksaray bölgesindeki Forum Bovi ve Cerrahpaşa bölgesindeki Forum Arcadius'ten geçip, Yedikule'deki Altın Kapı'ya (Porta Aurea) uzanarak, şehrin önemli dış çıkış kapısına ulaşırdı.

Şehrin batıya yönelen bu kadim yolunun kolu, Altın Kapı'dan başlayan Roma askeri yolu Via Egnatia ve Milion taşının 7 km. ötesindeki Bizans'ın Versailles'ı sayılabilecek Hebdomon'dan (Bakırköy) geçerek, Rhegium (Küçükçekmece) ve Andrinople (Edirne) üzerinden Adriyatik sahillerine, oradan da Roma'ya varırdı[1]. Via Egnatia, İtalya dışında Romalılar tarafından yapılan ilk önemli yoldur. Yapımına milattan önce 181 tarihinde başlanmış olan yol, Roma dünyasının Slovenya, Hırvatistan, Arnavutluk ve Makedonya'yı geçerek Türkiye'nin Trakya topraklarından İstanbul'a varan en uzun yollarından biriydi.

Her daim değişen ve gelişen Şehr-i İstanbul'un, bugün dahi değişmeden günümüze kadar devam eden bu ana güzergâhı, dünyanın en eski cadde güzergâhlarındandır.

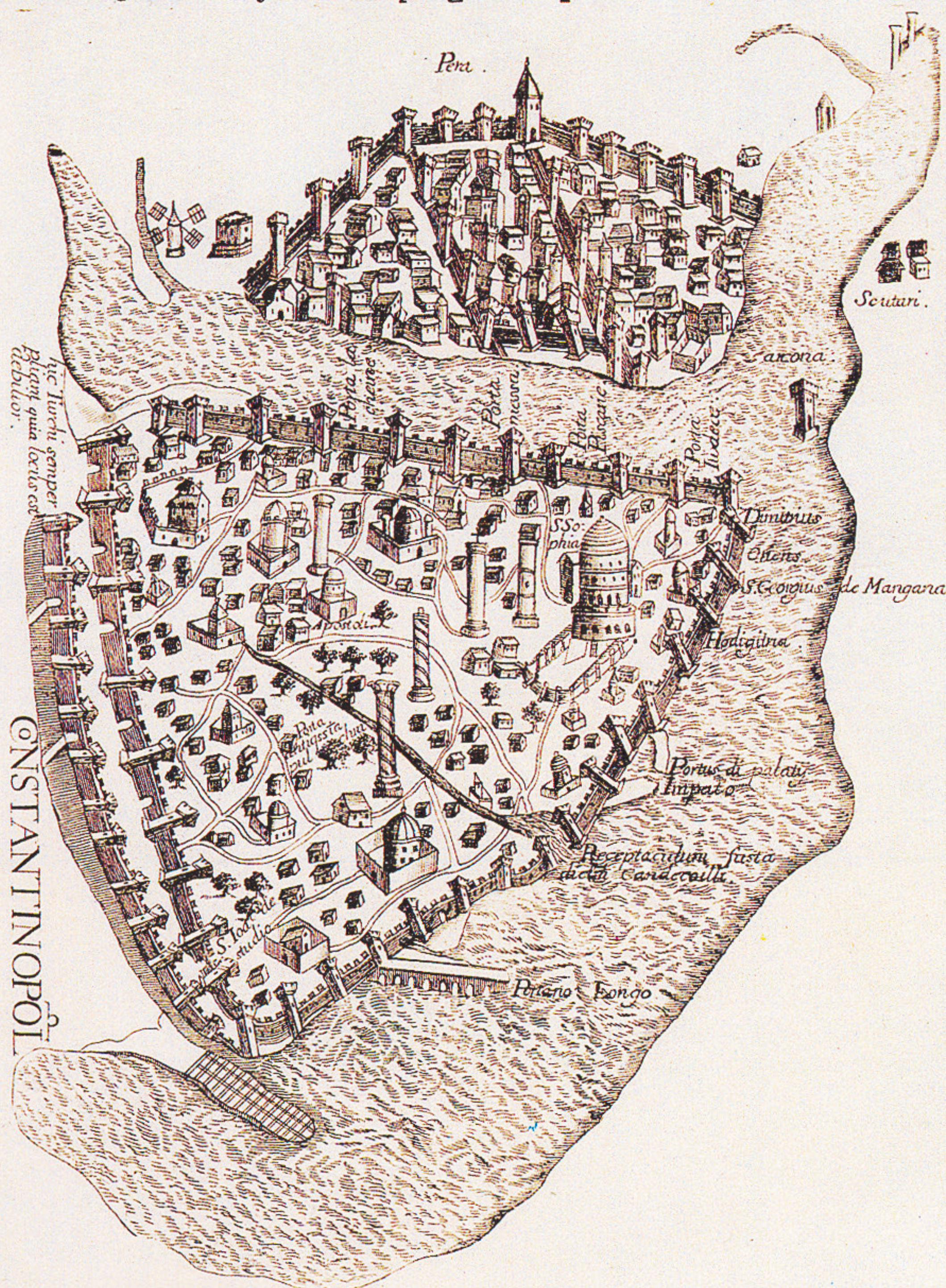
1 Ceyhan Güran, *Bir Dünya İmparatorluk Merkezi İstanbul*, İstanbul Ocak 2010, 55.

URBIS CONSTANTINOPOLITANÆ

DELINEATIO,

Qualis extitit MCCCCXXII. proinde antequam in Turcarum poteſtatem veniſſet.

Auctore CHRISTOPHORO DE BONDELMONTIBUS *Florentino* in Opere MS. quod *de Inſulis Archipelagi* inſcripſit.

Osmanlı döneminde, Roma yolu, şehrin aksı içerisinde önemli bir güzergâh olarak devamiyetini sürdürecek fakat törensel tarihini tamamlayacaktır. Fethin de sembolü niteliğinde olan, Topkapı ve Edirnekapı sur kapıları, şehrin sosyo-iktisadi hayatındaki önemi yanında, tören kapısı özellikleriyle de uzun yüzyıllar Osmanlı Medeniyeti'nin kilit kapıları olacaktır.

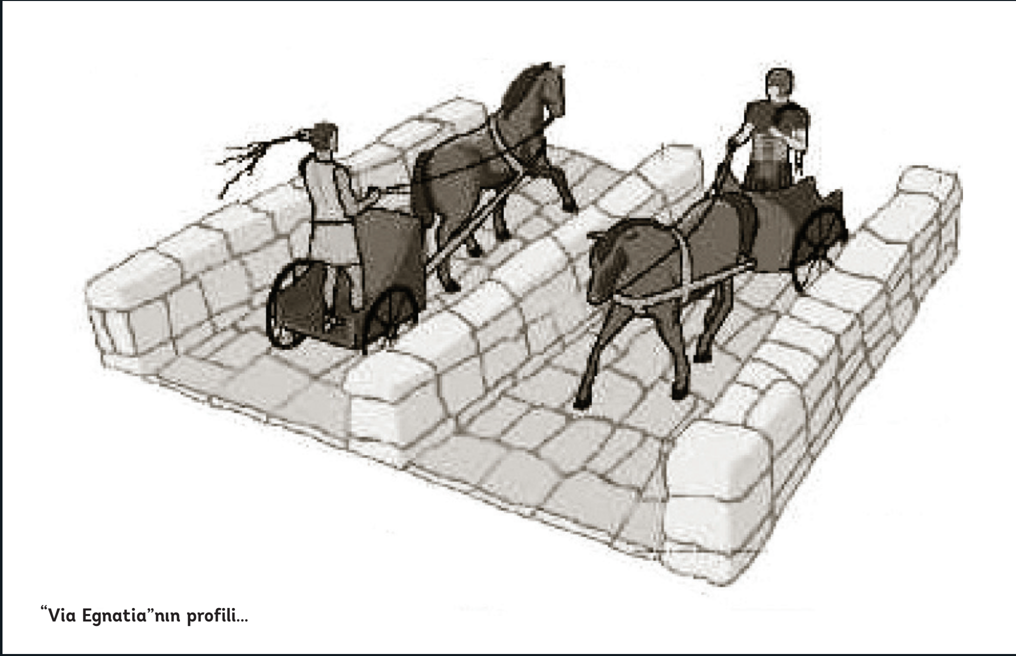
Şehrin ağırlıklı ticaret yolu yine deniz olmakla birlikte, fetihten sonra İstanbul artık karayolu ile de ticaretini canlandırmaya başlayacaktır. Ticari açıdan bakıldığında, Edirnekapı ve Topkapı, kara yolu ile Trakya'dan gelen her türlü mal ve emtianın giriş noktaları olacaktır. Nitekim kara gümrüğü de Edirnekapı'da teşekkül edecektir. Bu kapılar, şehre giriş noktaları olmalarının yanında artık yeni ticaret merkezleridir[2].

Bütün Bizans tarihi boyunca şehrin surları dışındaki en önemli mahalle Hebdomon (Bakırköy) idi. Hebdomon'un kelime anlamı "yedinci" olup bulunduğu yer, şehir surlarından 7 mil-1 kara mili = 1.480 metre ötedeydi. Burası fonksiyon bakımından Osmanlı devrinde Davutpaşa kışlası çevresinin niteliklerine sahipti. Trakya'ya giden ordu burada toplanmaktaydı. Hebdomon'da büyük bir kışla ile bir de imparator sarayı bulunuyordu. Saray mensupları, özellikle ilk yüzyıllarda seferden dönen imparatoru karşılamak veya yaz aylarını geçirmek için buraya geliyorlardı. 10. yüzyıla kadar burası askerler tarafından başa getirilen birçok ünlü imparatorun hikâyelerine de sahne olacaktır. Şüphesiz bu resmi çekirdeğin etrafında bir sivil yerleşme de kurulmakta gecikmemiş ve burada bir kaç kilise, bir anayol-cadde ve çevresinde başka yapılar yapılmıştır[3].

Şehrin dışındaki en önemli askeri nokta olan Hebdomon (Bakırköy) bölgesine açılan kapı ise adeta İstanbul'un penceresi sayılan ***Altın Kapı*** *(Porta Aura-Altın Yaldızlı Güzel Kapı)* idi.

2 Doğan Kuban, İstanbul Bir Kent Tarihi-Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul, çeviri; Zeynep Rona, İstanbul Aralık 1996; Stefanos Yerasimos, İstanbul İmparatorluklar Başkenti, çeviri; Ela Güntekin-Ayşegül Sönmezay, İstanbul Eylül 2000.

3 Doğan Kuban, İstanbul Bir Kent Tarihi-Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul, çeviri; Zeynep Rona, İstanbul Aralık 1996; Stefanos Yerasimos, İstanbul İmparatorluklar Başkenti, çeviri; Ela Güntekin-Ayşegül Sönmezay, İstanbul Eylül 2000

“Via Egnatia”nın profili...

Bugünkü ilçe merkezinin çekirdeği olan Region’un anakent “Bizantion” ile bağlantısı; M.S. 4.yy.’ın ilk yarısında İmparator Constantinus tarafından inşa ettirilen ve yapımında muntazam iri blok taşlar kullanılan, yüzlerce kilometre boyunca uzanan güzergâhının hemen her noktasında belirli bir sabit eni koruyan “Via Egnatia” (Via İgnatia) idi. Adı geçen güzergâh, Roma İmparatorluğu’nun en önemli ana yollarından biri olarak kabul edilmekte ve Bizantion’u Avrupa’nın çeşitli merkezlerine bağlamaktaydı. Sözkonusu yolun bir özelliği de iki atlı arabanın yanyana geçecek genişlikte olması ve bu özelliğinin hiçbir yerde kesintiye uğramamasıydı. Yolun asıl inşa edilme amacı ise, tüccarlar ve yolcuların burayı rahatça kullanmasından ziyâde, imparatorluğun posta hizmetlerinin kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilmesiydi. Ortalama genişliği 30 feet (9.1 metre) olarak tasarlanan yolun tam ortasında ve her iki kenarında bel hizasına kadar yükselen bir ayırma duvarı mevcuttu. Zemine döşenen geniş yüzeyli taşların kalınlığı ise 10 inç ilâ 4 feet (25.4 santim ilâ 122 santim) civarında değişmekteydi. Trafik akış yönü soldandı.

Antik “Via Egnatia” yolu Draç’tan başlar, Shkumbin vadisini izleyerek Meriç’e, oradan da Trakya ovasını aşarak, Region üzerinden İstanbul (Bizantion) surlarına ulaşırdı. Yedikule civarındaki “Altın Kapı”dan (Porta Auera) şehre girer, Mese Caddesi’nin güney kanadını izleyerek Ayasofya’ya geldikten sonra, burada “Milion Taşı”nda (“0” noktasında) sonlanırdı. Via Egnatia güzergâhı üzerinde, eski Yunan ve Roma dönemlerinde kullanılan, “Hermesion” adı verilen kilometre taşları bulunmaktaydı. Küçükçekmece kıstağının Marmara’ya bakan güney kıyıları, 6. yüzyıldan itibaren uzun süre gemilerin yük indirip bindirmek ve konaklamak için demirledikleri merkezî bir iskele görevini üstlendi. Küçükçekmece Gölü’nün deniz bağlantısını sağlayan kıstak üzerindeki köprü, tarihsel kaynaklarda “Ponpe-

piccolo" (Küçük Köprü) ismi ile geçer. Küçükçekmece'den geçen ana kervan yollarının zaman içinde ihmal edilmesi ve artık gemilerin bu iskele yerine daha batıda kalan Tekirdağ'a uğramaya başlamasıyla birlikte, yerleşmenin gelişimi maalesef durakladı ve 19. yüzyılın sonlarında da bu önemini tamamen yitirdi. Araştırmacı-yazar Turgay Tuna, yolun tam güzergâhını şu şekilde vermektedir:

"İstanbul surlarından çıktıktan sonra, önce, Bizans'taki adı Kiklobion Burnu olarak geçen bugünkü Zeytinburnu kıyısındaki küçük balıkçı köyüne geliniyor, ardından Veliefendi Hipodromundan itibaren denize dek uzanan askeri talimgâh ve resmi binalarla süslü bugünkü Yenimahalle tarafına, daha sonra da iki önemli kilise, iki saray, manastır, sarnıç gibi önemli yapıların bulunduğu Hebdomon'a, yani bugünkü Bakırköy'ün kıyı kesimine geliniyordu. Bizans döneminde, Bakırköy'e Hebdomon adı verilmesinin nedeni de, Milion taşından itibaren buraya kadar uzanan mesafenin 7 mil olmasından kaynaklanıyordu ve bu konum nedeniyle antik Bakırköy, Yunanca'da yedinci anlamına gelen Hebdomon sözcüğü ile anılmıştı. Hebdomon'dan sonra, Via Egnatia Reghion olarak anılan, askeri bir karakol konumundaki bugünkü Küçük Çekmece'ye geliyor, oradan itibaren de Andrinopolis (Edirne), Selanik üzerinden Dalmaçya kıyılarını takip ederek Lâtin dünyasının başkenti Roma'ya ulaşıyordu." (Akın Kurtoğlu, "Küçükçekmece'de Ulaşımın Tarihçesi", Dünden Bugüne Küçükçekmece, İstanbul 2009.

R E
3. St. Sophia.
4. Ahmeds Mosquée.
5. Sieben Thurn.
6. Vorstadt Tabachana.
7. Griechische Capelle.
8. Dorf Mevlachane.
9. Dº. Tobschiler Koy.
10. Vorstadt Ejub.
11. dº. Haskoy.
12. dº. Tersana.
13. Schifs Arsenal.
14. Galata.
15. Vorstadt Pera.
16. dº. Tophana.
17. Dorf Fenducklu.
18. Tolmanbachisca Garten
19. Dorf Besiktasch.
20. dº. Ortakoy.
21. dº. Ischanaklimani.
22. dº. Kuratscheschme.
23. dº. Arnaul Koy.
24. Bebeks Garten.
25. Dorf Kajalar.
26. Schlos und Dorf Rumelihisari
27. Dorf Baltalimani.
28. dº. Emir Koy u. Isleinia.
29. dº. Seni Koy.
30. dº. Tarapia.
31. dº. Kieffelkoy.
32. dº. Bujudere.
33. dº. Saryer.
34. Zwo Dardanellen.
35. Griechisch Kloster.
dem Schwarzen Meer vereinigt.
37. Säulen des Pompejus.
38. Altes Zerfallenes Schloß
39. Dorf Kavak.
40. Altes Landhaus des Sultans.
41. Dorf Ialikoy.
42. dº. Bajajos.
43. Land Pallast des Sultans.
44. Dorf Indschirtikoy.
45. Tchibukli bachtscha Garten.
46. Dorf Kanlitscha.
47. Schl. u. dº. Anadoli Heßar.
48. Ischendelibachtscha Garten.
49. Dorf Wanli Afendi.
50. Kutbachtscha Garten.
51. Dorf Tschengel Koy.
52. dº. Stauros.
53. dº. Kuschun.
54. Stadt Scutari.
55. Leanders Thurn.
56. Serrail von Scudar.
57. Dorf Cade Rolor Calcedon.
58. Fenerbachtschaßi Garten, u. Leuchtthurn den Schiffen in der Weißen See zu Leuchten.
59. Dorf Maltepe.
60. Insel Bujukada.
61. dº. Calki.
62. dº. Kinali.
63. dº. Tauschan adales.
64. dº. Borgas.
65. Griech. Kirch am dº. S. Dimit.
66. Schaaf-Hürde.
67. Kiathana Papier Mühle Dorf u. Alter Land Pallast des Sultans.
68. Dorf Sendere.
69. dº. Bellgrad, wo der vornehmste Waßerbehälter von Constantinopl ist.
70. Dorf Hamlet Kumrykoy.
71. dº. Bachtschekoy.
72. dº. Borgas.
73. Drey Schleusen, das Waßer von Bellgrad aufzuhalten.
74. Alte Waßerleitungen.
75. Haupt Schleuße nahe an Constantinopel bey den Mauren der Stadt Ejup.
3. St. Sophie.
4. Mosquée d'Achmed.
5. Sept Tours.
6. Fauxbourg de Tabachana.
7. Chapelle des Grecs.
8. Village de Mevlachane.
9. ... de Tobschiler Koy
10. Fauxbourg d'Ejub.
11. ... Haskoy.
12. ... de Tersana.
13. L'Arsenal pour la Marine
14. Galate.
15. Fauxbourg Pera.
16. Quartier Tophana.
17. Village Fenducklu.
18. Jardin Tolmanbachisca.
19. Village de Besiktasch.
20. ... d'Ortakoy.
21. ... d'Ischanaklimani.
22. ... de Kuratscheschme.
23. ... d'Arnaul Koy.
24. Jardin de Bebeck.
25. Village de Kajalar.
26. Chateau et Village de Rumelihissary.
27. Village de Baltalimani.
28. ... d'Emir Koy et Isleinia.
29. ... Seni Koy.
30. ... de Tarapia.
31. ... de Kieffelkoy.
32. ... de Bujudere.
33. ... de Saryer.
34. deux Dardanelles.
35. Monastère des Grecs.
36. Chemin du Phare, ou le Canal se joignis au Pont Euxine.
37. Colomnes du Pompeie.
38. Ancien Chateau ruine.
41. Village Jalikoy.
42. ... de Bajajos.
43. Terre du Grand Sultan.
44. Village Indschirtikoy.
45. Jardin Tschibukli bachtscha.
46. Village Kanlitscha.
47. Chateau et Village d'Anadoli Heßar.
48. Jardin d'Ischendelibachtscha.
49. Village Wanli Afendi.
50. Jardin Kutbachtscha.
51. Village Tschengelkoy.
52. ... de Stauros.
53. ... de Kuschun.
54. Ville de Scutari.
55. Tour du Leander.
56. Serrail de Scudar.
57. Village de Cade Rolor Calcedon.
58. Jardin de Fenerbacht-schassi et le Phare, pour eclairer les Vaisseaux dans la mer.
59. Village de Maltepe.
60. L'Isles de Bujukada.
61. ... de Chalki.
62. ... de Kinali.
63. ... de Tauschan adales.
64. ... Borgas.
65. Une Eglise des Grecs dans la voisine du Village du St. Dimitri.
66. Un Parc de brebis.
67. Kiathana une Papeterie Village et Terre du Grand Seigneur.
68. Village de Sendere.
69. ... de Bellgrad, où se trouve le grand reservoir.
70. Village de Hamlet Kumrykoy.
71. ... Bachtschekoy.
72. ... de Borgas.
73. Trois Ecluses, pour arreter les eaux du Bellgrad.
74. Aqueducs anciennes.
75. Grande Ecluse près du Constantinople aux murailles de la Ville d'Ejup.
M A
PORT

Yedikule Kapısı

(Porta Aura-Altın Yaldızlı Güzel Kapı)

Porta Aura-Altın Yaldızlı Güzel Kapı, Zeytinburnu ilçesinin doğu sınırı boyunca uzanmakta olan ve yapımına İmparator II. Teodosios zamanında (401-459) başlanan kara surlarının Zeytinburnu bölgesine açılan ilk kara sur kapısıdır. Miladi 1871-1872 senelerinde buradan geçirilen demiryolu inşaatı sebebiyle bir hayli tahrip olan Marmara surlarının da devamıdır.

Kara ve deniz surlarının kesiştiği köşede, İstanbul kara surlarının güney batı ucunda; Surlar, Mermer Kule, Altınkapı, Yedikule Hisarı, Yedikule Kapısı ve istasyonu boyunca uzanan zaman tüneli, burada tarihin mimari meyveleri gibi büyük bir kültür adasını oluşturmaktadırlar. Yıkımlar, yaşadıkları değişimler olsa da bu hat, Zeytinburnu ilçesinin tarihi yarımadaya açılan en önemli anıtsal bölgesidir.

Peter Coeck, London 1873, Yedikule ve çevresi

Osmanlı döneminde "İmrahor" diye bilinen, şimdilerde Yedikule adıyla yaşayan tarihi semt, adını buradaki yedi kuleli hisardan almaktadır.

Yedi kuleden meydana gelen eski hisar, İstanbul'un ileri karakolu olması yanında; Osmanlı devlet hazinesinin ve önemli evraklarının korunması, savaş zamanları elçilerin ve ilgili devlet görevlilerin zorunlu ikametgâh ettirilmesi, suçluların cezalandırılması ve önemli idamların gerçekleştirilmesi için kullanılmıştır.

Mermerden inşa edilmiş *Altınkapı* ile beş kule, Roma imparatoru I. Theodosius (347-395)'un miladi 390 yılında yaptırdığı, zafer takı niteliğinde, imparatorların kullandığı protokol kapısıdır. İmparatorluğu ve şehri ziyaret eden önemli konukların da karşılandığı bu anıtsal kapıda; imparatorlar yolcu edilip karşılanır, ordular sefere uğurlanırdı. Kısaca Altınkapı, Batı'nın Doğu'ya açılan ilk kapısıydı. Trakya yönünden Avrupa'ya uzanan *Via Egnatia* yolu bu kapının önüne kadar gelir

ve kapıyı aştıktan sonra şehrin içindeki *Mese* adı verilen ana cadde ile Ayasofya önündeki meydana kavuşurdu.

Altınkapı veya *Yaldızlı Kapı* olarak da bilinen bu giriş, daha sonra Latince, *"Porta Auera"*, Grekçe *"Krisai Pilai"* olarak da adlandırılacaktır. Üç gözlü bir mimariye sahip *Altınkapı*, dış görünüş bakımından bir zafer takına benziyordu. Kaynaklarda, *Altınkapı*'nın üzerinde, İmparator Theodosius'un, zafer tanrıçası Nike'nin ve iki büyük fil heykelinin olduğu belirtilmekle beraber, depremler ve doğal tahribatlar nedeniyle bu heykeller günümüze ulaşamamıştır.

Öte yandan, Papa II. Pius (Enea Silvia Piccolomini)'in ifadesi ile *"entelektüel geçinen her İtalyan'ın orada okumuş olmakla övündüğü"* İstanbul, gözlerin görebileceği en zarif güzelliğe sahip bu imparatorluk başkenti karşısında şaşkınlıklar içinde ürperen Latinler tarafından miladi

Sultan II. Abdülhamid Fotoğraf Arşivi

William Henry Bartlett, Yedikule Zindanı, 1835

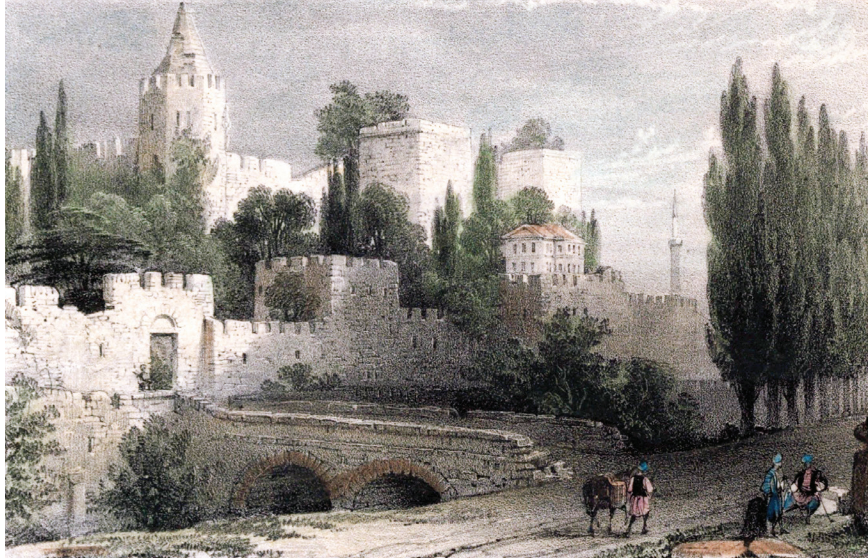
1204 tarihinde işgal edilmiş ve işgalden bu anıtsal kapı da nasibini almıştır. Üç gün üç gece boyunca süren yangın ve yağmalar sonunda Altınkapı da yıkılırcasına büyük ölçüde tahrip edilmiştir.

Yedikule kıyısında, daha çok askeri amaçla kullanılan ve güvenli olduğu için imparatorların Trakya bölgesine gidiş ve gelişlerinde tercih ettikleri küçük bir limanın bulunduğu bilinmektedir. Daha sonra, Osmanlı döneminde bu liman küçük ölçekli bir ticari iskele olarak kullanılacaktır.

İşgal sonrası, miladi 1355 senesinde Bizanslılar tarafından aynı yere; eski ihtişamından uzak olsa da beş yeni kule inşa edilecektir. Fetih sonrası, tarihler 1458 senesini gösterdiğinde, Fatih Sultan Mehmed tarafından devlet hazinelerinin burada korunması amacıyla iki kule daha yaptırılarak, surun güney ucunda, Altın Kapı'nın arkasında bir iç kale inşa edilecektir. Kulelerin birleştirilerek bir hisara dönüştürülmesiyle bu yeni hisarın adı Yedikule olacaktır. Altın Kapı'ya bağlanan hendek üzerindeki köprü de bu dönemde yıktırılacaktır.

Adını altın yaldız kaplamalı kanatlarından alan Altınkapı'nın kuzeyindeki surlarda halk için bir kapı daha açılmıştı. Yeni Yedikule veya sadece Yenikapı denilen bu kapı, Bizans döneminde yapılmıştır. Ancak Osmanlı döneminde büyük ölçüde değişikliğe uğrayarak Yedikule Kapısı adını almıştır. Yedikule Kapısı Osmanlı döneminde bir kere hariç padişahlar tarafından hiç kullanılmamıştır: Babası Sultan II. Bayezid'i tahttan indiren Yavuz Sultan Selim, 23 Mayıs 1512 tarihinde, Dimetoka'ya gitmek üzere yola çıkan Sultan II. Bayezid'i sur dışına kadar uğurlamış, şehre geri dönerken Edirnekapı boyunca yeniçerilerin cülûs bahşişinin arttırılması için kılıçlarını birbirine çatma yaparak bekledikleri haberini almıştı. Yeniçerilerin, padişaha kılıçları sayesinde tahta çıktığını ve gene o sayede de tahtta kalabileceğini ima edişine boyun eğmeyen Yavuz Sultan Selim şehre giriş güzergâhını değiştirmiş Yedikule Kapısı'ndan şehre girerek Mese yolu güzergâhından saraya dönmüştür[4].

Julia Pardoe, Yedikule, 1837.

4 Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul (tarihsiz), 20.

Piri Reis, Kitab-ı Bahriye haritalarından oluşturulan Harita-i Ekalim'den sur kapıları ve Kazlıçeşme bölgesi yerleşimi. (Kemal Özdemir'den)

Belgrad Kapısı'na doğru on bir burcun sıralandığı Yedikule Kapısı'ndan içeriye doğru girildiğinde tarihi kapının üzerinde görülen çift başlı kartal kabartması, 5. yüzyıl Bizans eseri olup, Bizans sanatının en önemli örneklerindendir. 1500 sene önceki İstanbul'dan bize miras kalan eserin çalınmasının hikâyesi ilginçtir. Mart 2009 yerel seçimleri sırasında sökülüp çalınarak yerine bir siyasi partinin afişi yapıştırılmıştır.

Zindan olarak kullanılma geleneği Bizans döneminden beri süre gelen yedi kuleler, pek çok devlet yöneticisini misafir ettiği gibi padişahların kanlı hatıralarını da taşımaktadır. Altınkapı'nın denize bakan kısmına bitişik olan kule, Osmanlı padişahlarından Genç Osman'ın idamının yaşandığı yer olarak tarihte yerini almıştır. Bu sebepten buraya "Genç Osman Kulesi" denir. Osmanlı döneminde ilk idam edilen devlet adamı, Fatih Sultan Mehmed'in sadrazamı Çandarlı Halil Paşa (vefatı; miladi 1453)'dır. Miladi 1831 senesinde *Aslanhane* adını alan mahalleye, 1856 tarihinde *Baruthane* denilecek, burası 1895 yılından sonra müze olarak değerlendirilecektir.

İftar ve imsak zamanında Rumeli Hisarı Muvakkithanesi önünde birer kez top atılması geleneği Sultan III. Mustafa döneminde başlamıştır. Sonraları Yedikule'de de birer pare top atılması âdet olunacaktır. Yedikule Gazhanesi ise miladi 1890 yılında hizmete açılmıştır.

Hünername'den Surdışını gösteren bölüm, 1584, Seyyid Lokman

Sultan II. Abdülhamid Fotoğraf Arşivi'nden

Yedikule'den Kazlıçeşme'ye...

Altınkapı ve Yedikule Kapısı'ndan Trakya bölgesine açılan güzergâh üzerinde, sur dışındaki ilk karşılayıcı yerleşim, kara surlarının güney batı ucundan itibaren Marmara Denizi kıyısında yer alan "Kazlıçeşme Bölgesi"dir.

Fetih öncesi, şehri kuşatan surlara yakın bir köy olarak karşımıza çıkan *Kazlıçeşme,* bugün, İstanbul'un fethiyle beraber teşekkül ettirilmiş bir sur dışı Osmanlı mahallesi olarak mimari mirasıyla durmaktadır. Eski adı *Fatih Sultan Mehmed Mahallesi* olan mahallede bulunan mevcut en eski Osmanlı eseri, miladi 1537 tarihinde Mehmed Bey tarafından yaptırılan bir çeşmedir. Üzerinde kabartma bir kaz figürü bulunan bu tarihi çeşme, etrafına inşa edilmiş ibadet ve tasavvuf mekânlarıyla adeta ab-ı hayata dönüştürülmüştür. Çeşme üzerindeki kaz figürü, tahmin edileceği gibi daha sonra bölgenin isminin de belirleyicisi olacaktır.

İstanbul kara surları dışında, Marmara Denizi kıyısında yer alan bu düz ovanın başlangıcı, Bakırköy'e kadar uzanan Zeytinburnu ilçesinin ilk başlangıç noktasıdır. Bugünkü Zeytinburnu ilçesinin sur dışındaki ilk yerleşim yeri olarak öne çıkan bölge, aynı zamanda kadim yolların da ilk ayrılık noktasıydı.

Kadim sur kapılarından başlayan ve Balkanlara doğru uzanan kara ulaşım yol güzergâhının genel görünümü.

1928 senesinin Mayıs ayına ait bu fotoğraf karesinde, Yedikule Kapısı görülmektedir. Hendek boyunu da kontrol eden eski kolluk binası resmin sağ tarafındaki kırma çatılı bina olarak durmaktadır. Sur kapısının hemen çıkışında yer alan ve resmin sol tarafında sıralı kahvehane binalarının yerleşimi o kadar ahenklidir ki...

Burada yer alan kahvehaneler gibi her sur giriş kapılarının dış taraflarında kahvehane yapıları yer almaktaydı. Önemli bir yapı unsuru da kahvehaneler, şehre giriş çıkış yapanların dinlendiği, hem de gece şehre ulaşanların konakladığı yapılar olarak toplumsal hayatta önemli bir yere sahipti. Taş döşeli yollar ve kaldırımların başında yer alan gazhane elektriği ile aydınlatan lambalar bölgenin önemi, canlılığı ve hareketliliğinin göstergesi niteliğindedir.

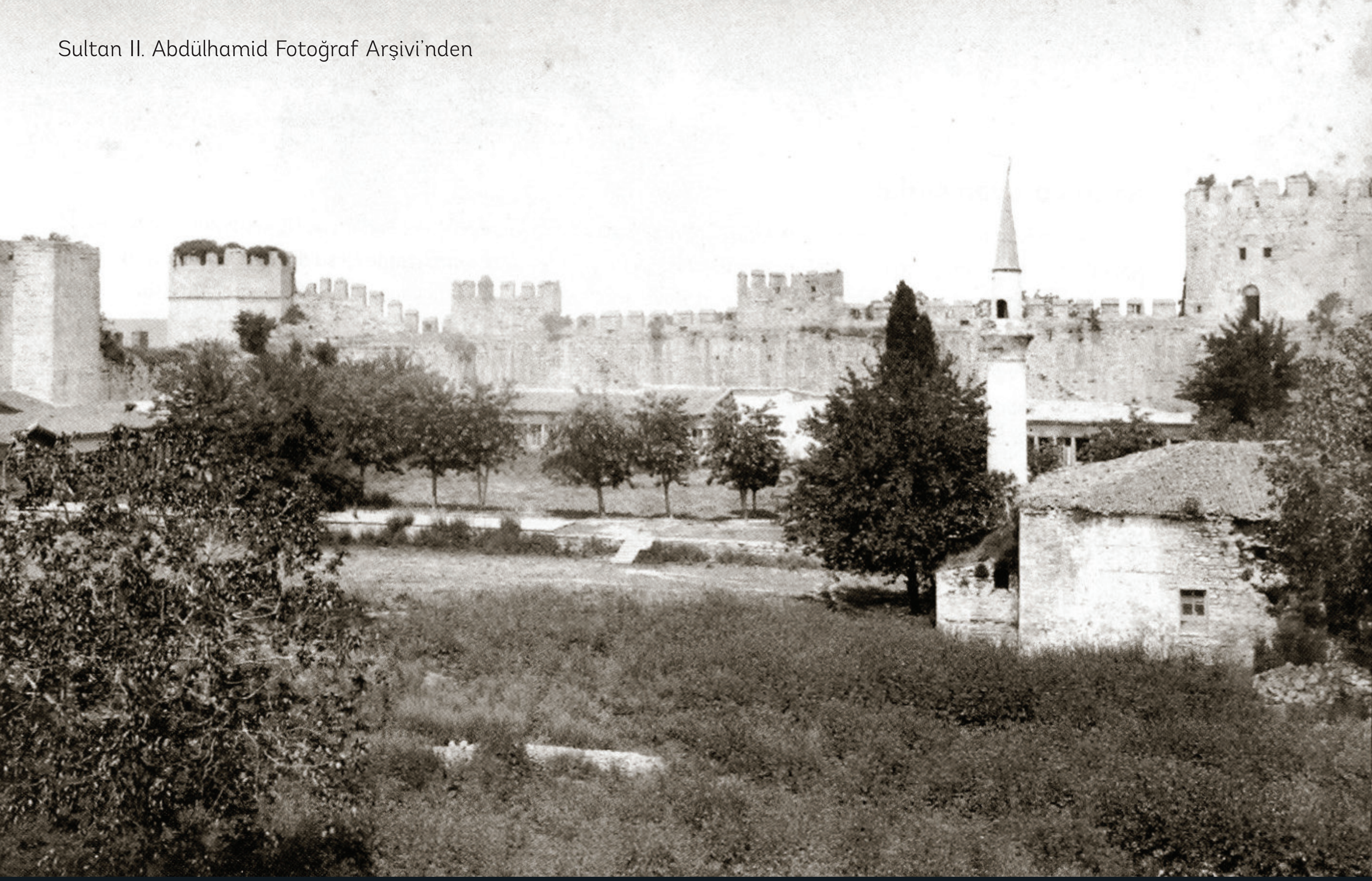

Yedikule Kapısı'ndan sur dışına çıkıldığında sizi, kale muhafızlarının kullandığı, Tanzimat'tan önce "Surkapısı Kahvehanesi" olarak kullanılmaya başlanmış olan, ahşap tek katlı, yüksek ve bol pencereli bir yapı; ardından bir hendek köprüsü olan taş köprü ve onun sonunda, bir nevi "Ayrılık çeşmesi" karşılardı. Bu çeşmenin ardından, kadim sur duvarlarına paralel uzanan bağ-bahçe ve bostanlık alanlar yer almaktaydı. 16. yüzyıldan beri tarımsal faaliyetlerin sürdürüldüğü bu sur boyu bostanlıklarda ve bağ-bahçelerde yetiştirilen sebze-meyve, İstanbul'un ihtiyacı olan sebze-meyvenin yaklaşık yüzde ellisini karşılardı. Bu bostanlıkların ve bahçelerin gerisinde, Sultan II. Mahmud'un izni ile miladi 1832 senesinde kurulmuş olan Surp Pirgiç Ermeni Hastanesi'ne ait binalar yer almaktaydı. Bu düz ovanın tam ortasında yer alan yapıların gerisi de, Veli Efendi'ye (Bakırköy) kadar uzanacak olan çayırın başlangıcı idi.

Bugün kullanılmakta olan Yedikule sur kapısı ve geride Yedikule Caddesi görülmektedir. Sur kapısından içeri girildiğinde, kapının hemen gerisinde, Eminönü ve Edirnekapı'ya giden dolmuşlar yer almaktadır. Bu dolmuşların olduğu yerde de İETT başdurağı bulunmaktaydı. Bir tören ve protokolkapısı olan Altın Kapı, İstanbul'un fethi sonrası kapatılmasının ardından, bu fotoğrafta görülen yeni Yedikule Kapısı açılacaktır. Hisara bitişik Yedikule kapısı, Osmanlı döneminden itibaren bölgenin tek kapısı olarak kullanılmıştır. Halk arasındaki yaygın ismiyle "Küçük Kapı" denilmiştir. Yakın tarihlere kadar da böyle bilinmekteydi.

Sultan II. Abdülhamid Fotoğraf Arşivi'nden

Yedikule Hisarı, İstanbul'daki diğer hisarlarda olduğu gibi içerisinde bir mahalle de barındırmıştır. Kimi zaman, kale askerlerinin mahallesi, kimi zaman da savaşılan ülkenin temsilcilerinin savaş boyunca ikamet etmek zorunda kaldıkları bir mahalle olarak bulunmuştur. Şu kesin ki, Osmanlı dönemi boyunca hisar içinde bir mahalle her daim mevcut idi. Türk-İslam şehir tasavvurunda, şehrin çekirdeğini mahalle, mahallenin merkezini de mescit oluşturur. Yedikule Hisarı Mahallesi'nin mescidi de, aynı isimle bilinen Yedikule Camii veya diğer ismi ile Kule Mescidi idi. İlk banisi yani yaptıranı, Fatih Sultan Mehmed olup, son cemaat yerine sahip ahşap çatılı bir bina olduğu kabul edilir. Bugün artık tanınmaz hale gelmiş olan minare bakiyesi bir

kültür mirası ayıbımızdır. 1905 senesine ait hisar içerisini gösteren fotoğraflarda mevcudiyetini koruduğu görülmektedir. Balkan Harbi sırasında ve sonrasında göçmenlere hisarın iskân edilmesi üzerine yoğun bir nüfusu barındıran hisarın mescidinin de bundan nasibini aldığı düşünülebilir. 1945-1946 senelerinde, Eski Eserleri Koruma Encümeni'nin gayretleriyle bir tamirat geçirerek, minare gövdesi kalıntısı sağlamlaştırılmış, çeşmesi ise orijinal hali bozulmuş olsa da akar hale getirilmiştir. Hisar mescidinin yanı başında bir de yine günümüze kadar gelememiş Beşir Ağa hayratı ile mektep binasının varlığı bilinmektedir.

Sahilde, Mermer Kule'nin yanında vaktiyle büyük ve muhteşem bir kule daha varmış. Buna Osmanlılar Arap Kulesi demişlerdir. Bundan kırk elli yıl önce meydana gelen depremde yıkıldığından, şimdi kalıntılarını görmekteyiz. Arap Kulesi'nde, bir zamanlar sikke basıldığı ve buranın devletin darphanesi olarak kullanıldığının, ortaya çıkan bazı kalıplardan anlaşıldığı rivayet ediliyor. Kostantin Burcu'nun yanında, denize doğru, sekiz on metre kadar uzanmış, harap bir rıhtım kalıntısı görüyoruz. Büyük taşlarla yapılmış olan bu rıhtım Balıklı İskelesi, diğer adıyla Ayazma İskelesi'dir. İmparatorlar, denizden Balıklı Kilisesi'ne ve Balıklı Sarayı'na geldikleri zaman bu rıhtıma yanaşırlardı. Altınkapı ile deniz arasındaki kısma Altınkapı Halkası derlerdi. Balıklı Çayırı, daha çok Bizans tarihçi ve vak'anüvislerinin eserlerinde geçmektedir. Hazreti İsa'nın gökyüzüne yükselmesi yortusunda, imparatorlar, gemiye binerek bu rıhtıma yanaşır ve oradan Altınkapı'ya kadar gelip, atla Pega'ya, yani Balıklı hizasındaki Silivrikapı'ya kadar hendek boyunca suru takip ederek geçerlerdi. *(İhtifalci Mehmed Ziya Bey, İstanbul ve Boğaziçi, I. , 93-94)*

24 Ocak 1957 sabahından itibaren birkaç noktada birden aynı anda inşasına başlanan ve sonradan Kennedy Caddesi adı verilecek olan Sirkeci-Florya sahil yolunun Yedikule surları civarındaki zemin çalışmalarından... Umumî uzunluğu 22 kilometre ve genişliği de 30 ilâ 50 metre arasında değişen yolun Sirkeci'den Baruthane'ye kadar olan 12.600 metrelik kısmı Karayolları Genel Müdürlüğü, Baruthane ile Ayamama Köprüsü arasındaki 2400 metrelik bölümü Emlak Kredi Bankası ve geri kalan 7000 metrelik kısmı ise İstanbul Belediyesi tarafından inşa edildi. Sahil yolunun belli kesimlerinde deniz doldurularak 300.000 metrekarelik bir saha kazanıldı ve bu şekilde yolun normal genişliği temin edildi.

İstanbul'un, İmar Planı'na göre en uzun yolu olan sahil yolunun, 1958 yılı içinde Bakırköy'deki kısımlarında denize yeni doldurmalar yapılırken, diğer taraftan tamamlanmış olan Yedikule Gazhanesi'nin bulunduğu yere kadar olan tesviyeler bitirildi. Ayrıca yolu lodosa karşı korumak üzere lüzumlu yerlere beton bloklar yerleştirildi. 1959'un Mayıs ayı içinde, Sarayburnu-Yedikule-Kazlıçeşme arasındaki kısmın deniz tahkimatı ve toprak doldurma ameliyesi sona erdi ve beton dökümüne başlandı. Sahil yolunun ilk bölümü aynı yılın 29 Ekim'inde, Cumhuriyet Bayramı'nda hizmete girdi.

10 Haziran 1959 tarihli, basında yer alan haberlerde, Yedikule Surları da restore edilerek, "Sirkeci-Florya" sahil yolu inşaatı devam ederken, Yedikule'ye kadar olan kısımdaki surlar ve Bizans eserlerinin restorasyonu da yapılacaktır. Restorasyon işinin planı hazırlanmaktadır. Yolun 1 kilometrelik kısmının beton dökümü 1 haftada bitirildi". Müjdeli haberleri yer almaya başlamıştır.

1871-1872 tarihlerinde Marmara kıyılarından geçirilen demiryolu inşaatında bu bölgenin surları büyük tahrip olmuş ve yer yer yıktırılarak da kesilmiştir. 1959 senesinde tamamlanacak Marmara sahil yolu inşaatında, yıktırılan surların molozlarıysa, sur diplerine dökülecektir.

Bu bölgede, Ayios İoannes Studios Kapısı veya Narlı Kapı ve sahil surlarının Yedikule köşesi yakınındaki Mermer Kule'nin batısındaki bir poterne (Ayios Horistos Poternası, Türkçe'de Mermer Kule Kapısı veya Debbağ Kapısı) deniz surlarının güneyindeki sonuncu kapısı bulunmaktaydı. Bu bölge içerisinde ayrıca, dalga kıranıyla Narlı Kapı Limanı da bulunmaktaydı. Doğu Roma döneminde askeri bir liman olarak kullanılırken, Osmanlı döneminde, küçük ölçekli bir iskele halinde değerlendirilmişti.

(Anonim, "Surlar", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, VII. , (1994), 76-77.)

Balkanlardan Melantias (Yarımburgaz) yoluyla Selymbria (Silivri), Athyras (Büyükçekmece), Rhegion (Küçükçekmece), Küçükçekmece gölü kıyısındaki Bathonea, Hebdomon (Bakırköy) güzergâhını kullanarak İstanbul'a ulaşan yol şehir boyunca Zeytinburnu'nu baştanbaşa, kıyıya hep aynı mesafede kalarak geçer. Aynı şekilde, Constantinus'tan Balkanlara gidilmektedir. Tarih boyunca keşişlerin, dervişlerin, işçilerin uğrak noktası olan hat, bu özelliği sayesinde ticaret merkezleri ve yeni yerleşim yerlerinin oluşumuna da vesile olmuştur.

Yüzyılları aşarak değişmezcesine bu günlere değin süregelen Marmara Denizi kıyısında, Bakırköy-Yedikule arasında bulunan Zeytinburnu'nun ilk adı Zeytinli Burun'dur**.** Bu küçük burun, bugün iki yüz doksan üç bini aşan nüfusu barındıran on bir kilometreyi aşan sınırlara sahip bir ilçedir.

Helmuth Karl Bernhard Graf von Moltke'nin miladi 1836-39 yılları arasında hazırladığı haritası incelendiğinde, kara surlarının dışının, Yedikule'deki mahalle hariç, bu tarihlerde hemen hemen iskân edilmemiş durumda olduğu görülür. 12. yüzyılda, bugünkü Kazlıçeşme civarında, küçük bir Ceneviz yerleşimi olduğu bilinmektedir. Buradaki Cenevizlilerin miladi 1155 senesinde, Bizans'la imzaladıkları bir anlaşma sonunda Yahudilerin de oturduğu Sirkeci'deki Ceneviz Mahallesi'ne taşındıkları bilinmektedir.

İstanbul'un fethi ardından, Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinden getirilen yeni nüfusların sur içine iskânı yıllarında, *Kudüslü Papazlar* diye adlandırılan bir Hıristiyan topluluğu, Kazlıçeşme dolaylarına yerleştirilmişlerdi. Buraya yerleşen Hıristiyan nüfusun sur içi İstanbul'da yaşayan Hıristiyanlara göre daha dindar oldukları ve onların Hıristiyan inançlarını çiğnemelerine tahammül edemeyip o çağlarda bomboş olan bu topraklara yerleştikleri hikâyeleri bugün unutulmaya yüz tutsa da bir açıdan gerçek yanı da bulunmaktadır.

İstanbul'un fethinden sonra, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden şehre getirilen yeni nüfusun bir kısmını oluşturan ve Karaman'dan İstanbul'a getirilen Rumlar da bu politikaya hizmet eden topluluklardan biridir ve ilk olarak Yedikule ile yakın çevresine yerleşmişlerdir. 18. yüzyıl tarihçileri Yedikule'de şehrin karşısında yer alan Karamanlı-

lar mezarlığından söz ederler. Ancak mezarlıktan günümüze hiçbir iz kalmamıştır. Ancak Balıklı Kilise'nin avlusundaki döşeme taşlarının arasında bulunan Grek harfleriyle Türkçe harfler içeren taşların bu mezarlıktan çıktığı düşünülmektedir[5]. Yedikule Ayios Konstantinos Kilisesi'nin (Karamanlılar Kilisesi) yakın çevresinde ikamet eden bu topluluk, Rum olduğu halde Rumca bilmeyen, Türkçe konuşan bir gruptu. Karamanlılar (Kilikyalılar da denilmekteydi) ticaret ve çeşitli zanaatlarla (özellikle kuyumculuk) uğraşmaktaydı.

Kudüslü Papazlar'ın burada yerleşip tarım ürünleri, zeytin ve çeşitli yemişler yetiştirmeleriyle bölgede gözle görülür bir canlanma olmuş; bölge, Zeytinburnu üzerinden Çırpıcı ve Veliefendi çayırlarına giden İstanbul halkı için de renkli bir yerleşim alanı olarak öne çıkmaya başlamıştır. Varlığı Sultan II. Bayezid dönemine dayanan Kudüslü Şerif Çiftliği, Kazlıçeşme bölgesine komşu en yakın Hıristiyan vakıfları olan, Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi ve Balıklı Rum Hastanesi bölgedeki faal kadim kurumlardandır.

Yedikule, Sultan Abdülmecid döneminde de Osmanlı'nın gündeminde bir ilçeydi. Padişah tarafından Londra'ya öğrenime gönderilen Bekir Paşa, İstanbul'un belli başlı sanat anıtlarından hareketle yolların güzergâhlarının yeniden düzenlendiği bir İstanbul planı hazırlamıştı. Bu plana göre önemli yollar, Sultan Selim, Süleymaniye, Şehzadebaşı, Laleli, Bayezid, Nuruosmaniye, Yeni Cami ve Sultanahmed Camii'ne doğru ilerliyor ve bu büyük camilerin etrafında geniş alanlar bırakmaya dikkat ediliyordu. Yine bu plan çerçevesinde düşünülen Avrupa treninin, Yedikule yakınındaki Kazlıçeşme'de yapılacak bir gara gelmesi düşünülmüştü. Bu plan bugüne kadar ne yazık ki uygulanamadı. Ancak Marmaray projesi kapsamında Trakya Demiryolu'nun son istasyonunun Kazlıçeşme'de oluşturulması düşüncesi iki yüzyıllık bir planın hayata geçirilmesi açısından da anlamlıdır.

Akar dereceleri ve yer altı su kaynakları ile öne çıkan Kazlıçeşme'den itibaren Çırpıcı Deresi-Çayırı'na kadarki bölge pek iskân alanı olarak görülmeyerek uzun yıllar boyunca daha çok vakıf çiftlik arazileri ve

5 Eremya Çelebi Kömürciyan, İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul, (yayına hazırlayan; Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1988, 190.

mesire yerleri olarak değerlendirilmiştir. Su imkânının bolluğu ve iskân alanı olarak sur içinden uzak olması sebebiyle de, fetih döneminden itibaren tabakhanelerin ve yan sanayi kuruluşlarının burada tesis edilmesi sağlanmıştır. İlerleyen tarihlerde aynı sebepten bu yerler yavaş yavaş bir yerleşim alanı haline gelecektir. Zeytinburnu ilçesinin ilk sanayileştiği Çırpıcı Deresi'nin kenarına I. Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından açılan artezyen kuyuları çevredeki sanayi tesislerinin güçlü su kaynaklarına sahip olmalarını sağlamıştır.

Veliefendi hipodromunda eski yıllara ait bir levha, yarışan atlar, seyreden meraklılar, simitçiler ve sucular.

Sur dışı İstanbul'un İlk Mesiresi

Kazlıçeşme bölgesine yakın önemli bir dere olan Çırpıcı Deresi'nin çevresi, 18. yüzyılda, *Veli Efendi* diye bilinen Hattat Şeyhülislam Veliyüddin Efendi'nin burada kendisine tahsis edilen araziyi çiftliğe çevirmesiyle mesire alanı olarak kullanılmaya başlandı. İki ayrı mesire alanı gibi düşünülen bu çayır alanı esasında tek bir çayır yeri idi. Kaynaklarda Ayazma olarak da belirtilen çayır bölgesinin ortasından akan büyük ölçekli derenin üzerinde birkaç tarihi köprü de mevcuttu. Bu çayırın bir özelliği de, Hıdrellez'i Boğaziçi'nde karşılayan İstanbullular haricindekiler tarafından Hıdrellez karşılamaları için kullanılmasıydı. Bu mesire alanı mevsimin ilk pikniği için akın akın gelenler dışında ayrıca sübyan mektebi talebeleri için tercih edilen ilk piknik alanlarındandı.

Kitap meraklısı ve ta'lîk yazı hattı erbabı olan Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi'nin çiftliği içerisinde yaptırdığı mescid ve çeşme, Çırpıcı Çayırı'nın günümüze ulaşmamış eserlerindendir. Öte yandan, Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi'nin Bayezid Camii tabhanesinin bitişiğinde inşa ettirdiği kütüphane binası, halen mevcudiyetini korumaktadır.

Çırpıcı Çayırı, Birinci Dünya Savaşı öncesinden itibaren gelişmeye başlayan sanayi tesislerinin sur dışındaki merkezi olacaktır. 1945'ten itibaren sanayi ile beraber çayır alanı iskânlara da ev sahipliği yapmaya başlayacaktır. Bu tarihten itibaren de mesire alanı olma özelliğini yitirmiştir.

İSKİ arşivlerinde bulunan, 20. yüzyılın ikinci çeyreği başlarında hazırlanıp, 1926-30 tarihlerinde yeniden güncellenen dönemin İstanbul su yolu tespit haritaları[6] üzerinde Çırpıcı Çayırı'nın alanı üzerinde, Suphi Bey ve Ali Haydar Bey'e ait özel çayır mevkileri görülmektedir. Bu tarihlerde buralarda sayfiye-köy karışımı yerleşim yerleri oluşmaya başladığına şahit olunmaktadır. Suphi Bey ve Ali Haydar Bey'e ait özel çayır mevkilerine yakın bir de "Toma'nın Yeri" bulunmaktadır.

Çayırın Bakırköy tarafına doğru, 1930'lu yılların sonlarında Arnavutluk'tan Hıristiyan Arnavutların aile halinde göç ederek buralara yerleştikleri bilinmektedir. Bu ailelerden biri de, bir dönem eğlence dünyasında isminden çokça söz ettiren altı kişilik Çingas Ailesi'dir. Çingas Ailesi hakkında buradaki köy evlerinden Eminönü Balık Pazarı'ndaki meyhaneye kadar uzanan birçok hikaye mevcuttur. Bu meyhanenin müdavimlerinden biri olan Reşad Ekrem Koçu tarafından isimleri Gaskonyalılar olarak değiştirilir ve öylece kalır.

Yeni ismiyle D-100, eski ismiyle E-5 Karayolu'nun Topkapı-Küçükçeşme arasındaki kesimi, 1934 Şehir Rehberi'nde Çırpıcı Caddesi diye gösterilirdi. Halk arasında *Londra Asfaltı* diye anılan bu yol, özellikle 1954 senesindeki toprak tasfiyesi esnasında tümüyle ortadan kalkmıştır. Çırpıcı Çayırı'nın günümüze ulaşan kısımları bugün Zeytinburnu Belediyesi tarafından eski hüviyetine uygun bir şekilde yeşil alan olarak yeniden düzenlenmiş durumdadır[7].

6 Bakırköy Ciheti, Pafta no;130, Mikyası; 1/2000, arşiv dosya no; 914

7 Şinasi Akbatu, "Çırpıcı Çayırı", İstanbul Ansiklopedisi, VIII. , (1966), 3949-3951; Faik Yaltırık, "Çırpıcı Çayırı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II. , (1994), 507-508, Hüseyin

Edit Bon Marché   28 - Constantinople - Cimetière et porte d'Entrée des Sept-To

Sultan II. Mahmud'un tahta çıkmasını sağlamış olan Alemdar Mustafa Paşa, sadrazam oluşunun ardından yeniçeri ocağı ile düştüğü siyasi anlaşmazlıklar sebebiyle Sekban-i Cedid ordusunu kurulması çalışmalarına başlamış; bunun üzerine yeniçeriler tarafından 1808 tarihinde bir isyan başlatılmıştır. Alemdar Vakası adı verilen bu yeniçeri isyanında, Alemdar Mustafa Paşa'nın Bâbıâli'deki konağı basılmış, dokuz saat boyunca isyancılara direnen Alemdar Mustafa Paşa, saraydan yardım gelmeyince mahzeninde bulunan barut fıçılarını ateşleyerek konaktan içeriye girmeye çalışan yaklaşık 1000'e yakın yeniçeriden 600 kadarıyla birlikte vefat etmiştir.

Yeniçeriler tarafından naaşı bulunarak günlerce İstanbul'da dolaştırılmış, parçalar halindeki naaş, Yedikule dışındaki, Hendek mevkiinde bir kuyuya atılmıştır. Olayların yatışmasından sonra burada Alemdar Mustafa Paşa'nın eşlerinin de defnedildiği bir mezarlık alanı oluşturulmuştur. İttihat ve Terakki döneminde gelişmekte olan siyasi olaylar içerisinde, 1911 tarihinde kabir, buradan törenle alınarak eski sadrazamlık konağının yakınında yer alan bugünkü Zeynep Sultan Camii avlusunda yapılmış bir türbeye gömülmüştür.

Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa ve Tahsin Efendi'nin Yedikule, Hendek Mezarlığı'ndan getirilen cenaze merasimi (Hayri Necdet İşli, Osmanlı Serpuşları, İstanbul Eylül 2009)

Tabakhanelerden 1870'lerdeki ilk sanayileşme Hareketi…

Ali Sami Ülgen'in, *Fatih Devrinde İstanbul* adlı eserinde de belirttiği üzere İstanbul'un kal'a kapılarından biri de Yedikule Askeri Kapısı'nın yakınındaki Tabakhane Kapısı'dır. Osmanlı döneminde bu kapının asıl adı *Hristos Kapısı* idi. Fatih Sultan Mehmed fetih sonrası Yedikule Hisarı'nı inşa ettirdiği dönemde Kazlıçeşme'ye tabakhaneler kurdurmuştur. Kazlıçeşme, o zamandan yakın döneme kadar yüzyıllar boyunca İstanbul'un dericilik merkezi olma özelliğini koruyacaktır. 17. yüzyılda çoğu Kazlıçeşme'de olmak üzere 700 tabakhane bulunmaktaydı[8].

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Kazlıçeşme'yi "Leb-i deryada mamur bir kasaba" diye tanımlar ve "Bir camii, yedi mescid, bir han, bir hamam, yedi sebil, üç tekkesi olan üç yüz ahi evran kârhanesi yani dabağ dükkânı, elli adet tutkalcı karhanesi, yetmiş adet kirişçi karhanesi cümlesi mücerredler pazarıdır," diyerek bölgenin 17. yüzyıldaki sosyal ve ticari yapısını aktarır.

Bir tabakhane bölgesi olmanın getirdiği pek çok sektörel yapılanmanın da burada bir çeşitlilik içerisinde gelişim gösterdiğini görmekteyiz. İstanbul'un kış mevsiminde büyük baş hayvan ihtiyacını gidermek üzere, Yedikule sur kapısına yakın tarihi hendek içerisinde, sabit bir büyükbaş hayvan pazar yeri bulunmaktaydı. Tarihi Hendek içerisindeki bu pazar yerine de, Tokat denilmekteydi.

Burada dükkânlar, hanlar badehane'ler (meyhaneler), meşin yapan dabağ'lar ile parşömen atölyeleri bulunmaktaydı. Pabuç ve elek derileri, keza hallaç ile saz'lar için kalın ve ince kirişler bu dabağ atölyelerindeki ustaların elinden çıkardı.

Buradaki salhanelerde kasaplar, hayvanları geceleri keser ve sabahleyin de et dükkânlarına tevzi ederlerdi. Kasaplar da, dinine ve milletine göre değişmekteydi. Eremya Çelebi'nin de belirttiği gibi, şehirde sığır eti satan yüzden fazla dükkân vardı. Rumlar da üç yüz dükkân-

Çetiner, *Değişim ve Gelişim Tarihi İçinde Zeytinburnu*, İstanbul 2008.

8 Adnan Giz, "İstanbul'un En Eski Sanayi Bölgesi Kazlıçeşme ve Deri Sanayi", İSOD. , 2. / 22. , (Aralık 1967), 23-24.

da koyun eti satarlardı. Bu rakamlara kendi hususi kasapları olan yeniçeri ocağı dâhil edilmemiştir.

Tarihler ilerleyerek Tanzimat dönemini gösterdiğinde tabakhane ve salhane olan Kazlıçeşme'nin dönemin ihtiyaçlarına göre bir sanayi bölgesine doğru evrilmekte olduğunu görmekteyiz. Tanzimat döneminde yapılan sanayileşme faaliyetlerinin en önemlisi, Kazlıçeşme ve civarında yapılan, miladi 1842 tarihinden itibaren faaliyete başlayan, organize sanayi bölgesi olarak da adlandırabileceğimiz bir fabrikalar kompleksinin teşekkül ettirilmesidir. Bu Kazlıçeşme'deki tabakhanelerin haricinde, sur dışında ilk ciddi sanayileşmenin de başlangıcı olacaktır.

Tanzimat döneminde gerçekleştirilen yenilikleri görmek ve yapılanları incelemek üzere İstanbul'a gelen *Mc Farlane*, bu kompleksin İngiltere'nin Birmingham ve Manchester sanayi bölgelerinden esinlenerek kurulduğunu belirtmektedir[9]. Bu kompleksin en önemli yapıları bugünkü Kazlıçeşme-Zeytinburnu'ndaydı. Buraya *Büyük Fabrika* da denilmekteydi. Fabrikada üretimi yapılacak mamüller, demir, demir boru, çelik raylar, pulluk, gem üzengi, tüfek çakmakları, mızrak başı, kılıç, kilit, anahtar, bıçak, ustura, yivli top, havan topu (veya obüs), süvari ve piyade tüfenkleri, tabanca, şayak, astar pamuklu kumaş ve çorap gibi çok çeşitli kalemlerden oluşuyordu[10].

Miladi 1843 senesinde, Osmanlı yurttaşı Ohannes ve Boghos Dadian tarafından kurulan Zeytinburnu Demir Fabrikası'nın (Grande Fabrique) faaliyete geçmesi ile top ve diğer silahlar bu fabrikada dökülmeye başlanmıştır. Fabrika, faaliyete geçişinin altıncı yılında (miladi 1850) tam kapasite ile çalışmaya başlamış, böylece artık şehir içerisinde kalan ve daha çok bir liman bölgesi olarak hizmet veren Tophane-i Amire'deki top dökümü kaldırılmış, top dökümünün yanı sıra birçok döküm işleri de Zeytinburnu Demir Fabrikası'nda yapılmaya başlanmıştır. Topha-

9 Ali Rıza Seyfi, "İmparatorluk Devrinde Sanayileşme Komedisi", *Cumhuriyet Gazetesi*, (31 Temmuz-5 Ağustos 1939); Edward Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", (çevriri; Yavuz Cezar), Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 82-83, Ankara 1976, 18; Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876), *Tarih Araştırmaları Dergisi* (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi), *XXVIII. , 46. , (Ankara 2009)* , 61-62.

10 Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876), *Tarih Araştırmaları Dergisi* (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi), *XXVIII. , 46. , (Ankara 2009)*, 62.

ne-i Amire'deki binalar daha sonra teknik personel eğitiminin ağırlık verildiği mektep binaları olarak değerlendirilecektir. Zeytinburnu Demir Fabrikası'nda üretilen yivli toplar, Avrupa'daki benzerleri ile eşit kalitede idi. İngiliz ve Fransız sistemine göre karabina tüfekleri, tüfekler, miğfer ve çelik zırhlar da Zeytinburnu *Büyük Fabrikası*'nda üretilmekteydi[11]. Fabrikada ayrıca işçi barınakları ve kaliteli elemanlara matematik, jeoloji, madencilik, resim, nafia mühendisliği öğretilmesi planlan bir de okul bulunuyordu. Ancak, bu okul ne yazık ki, mezun veremeden kapanmıştır[12].

Marangozluk mesleğinin en zor ve en büyük kabiliyet gerektiren bölümü, kalıp marangozluğudur. Ahmed Süreyya Emin Bey bu yüksek yeteneği ile 19 yaşında başlayıp, 21 yaşına kadar çalışarak ve 500 altını cebinden vererek, Zeytinburnu Fabrikası'nda ilk Türk yapısı, seri atışlı, demontabl sahra topunu icat edecektir[13].

Kırım Harbi, maalesef burada gelişmekte olan ağır sanayi endüstrisine büyük bir darbe vuracak, gelişimini engelleyecektir. Bu tarihlerde, buradaki fabrikalarda üretimi gerçekleştirilen yerli malzemeyle, Büyük Fabrika'nın devamı olan ve Bakırköy'de oluşturulan ikinci fabrikalar ünitesinde ilk buharlı geminin inşası yapılarak miladi 1848 senesinde denize indirilecektir[14]. Kırım Savaşı sonrası (miladi 1869), Osmanlı ordusu yeniden düzenlenirken, artan silah ihtiyacının Alman ve Amerikan şirketlerinden temin edilmekte olduğu görülecektir. 19. yüzyılda burada oluşturulan harp sanayi ihtiyacını karşılamak üzere kurulan fabrikalarda özellikle Fransız mühendisler ile Alman, İngiliz ve Amerikalı ustalarının yanı sıra yabancı top ustalarının faaliyet gösterdiği ve top dökümü ile ilgili çalışmalar yaptığı bilinmektedir.

---

11 Rıfat Önsoy, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Teşebbüsleri", *Milli Kültür*, II. , 3-5. , (Ağusyos-Eylül-Ekim 1980), 230; Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876), *Tarih Araştırmaları Dergisi* (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi), *XXVIII. , 46. , (Ankara 2009)*, 62.

12 Ali Rıza Seyfi, "İmparatorluk Devrinde Sanayileşme Komedisi", *Cumhuriyet Gazetesi*, (31 Temmuz-5 Ağustos 1939); Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876), *Tarih Araştırmaları Dergisi* (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi), *XXVIII. , 46. , (Ankara 2009)*, 61-62.

13 Mustafa Bozdemir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız*, İstanbul 2011, 303.

14 Hüsamettin Aslan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Teşebbüsleri 1838-1876*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1982.

Ulaşım endüstrisi olarak, Yedikule Şimendifer Fabrikası, Zeytinburnu demir fabrikaları bünyesinde ve aynı bölgede Osmanlı demiryollarının lokomotif ihtiyacını karşılamak üzere kurulacaktır.

İlk önce atölye şeklinde faaliyete başlayan fabrika aynı bölgede bulunan demir sanayiinin gelişmesine paralel olarak bugünkü lokomotif sanayinin de temellerinin atılmasına da önayak olmuştur. Yedikule'deki demiryolları hangarları ve cer bakım atölyeleri yakın tarihlere kadar mevcut idi. Yedikule Şimendifer Fabrikası kurulmadan önce, Osmanlı'da lokomotif ihtiyacı ithal olarak karşılanmaktaydı.

Kısa sürede kurularak, 1902 tarihinde üretime başlayan Zeytinburnu Mavzer ve Fişek Fabrikası, Asit ve Eter Fabrikası, Kimyahane Fabrikası ve Çelik Fabrikası, Osmanlı dönemi Zeytinburnu sanayi bölgesinde kurulan diğer fabrikalardır.

Sanayi tarihi yazılırken özellikle askeri sanayi endüstrisi alanında unutulmaması gereken şahsiyetlerden birisi Nuri Killigil'dir. Enver Paşa'nın üvey kardeşi olan Nuri Killigil Paşa, 1. Dünya savaşı sırasındaki yararlılıklarından dolayı *Azerbaycan Fatihi* olarak anılmış, savaş bitip Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra 1938 senesinde Zeytinburnu'nda metal ev eşyası üreten bir fabrika kurmuştur. Nuri Killigil bu dönemde, Mareşal Fevzi Çakmak'ın devlet eli ile askeri sanayi başta olmak üzere sanayinin bütün alanlarında destek sağladığı şahıslardan biridir. Metal ev eşyası imal eden fabrikasını kısa sürede silah fabrikasına dönüştürerek yarı otomatik 9 mm.'lik tabanca ve mermi üretimine geçmiştir. Fabrikada, uluslar arası arenada kullanılmak üzere uçak ve savaş gemilerinin mühimmatının yanısıra, denizaltı torpidoları, kara mayınları gibi ağır silahların üretimi de yapılmaktaydı. Nuri Paşa, 2 Mart 1949 tarihinde Mısır'dan sipariş aldığı silahların üretimi yapılırken bir sabotaj üzerine Sütlüce'deki silah fabrikası ve 26 işçisiyle beraber havaya uçacaktır.

Mithat Sertoğlu, *Paşalar Şehri İstanbul* adlı eserinde, Zeytinburnu'nundaki askeri fabrikanın bulunduğu yerde çok eskiden, Anadolu ve Rumeli'de bulunan kaleler için top kundağı üretimi yapan Nuri Paşa adlı bir zatın imalathanesinden bahsetmektedir. Ve bu Nuri Paşa da bir

Bu resim karesi, sur dışı İstanbu'un yaşadığı değişimin foto analizi gibidir. Florya-Eminönü boyunca inşa edilecek olan sahil yolu daha inşa edilmemiştir. Zeytinburnu kıyılarının sahil şeridi bütün güzelliği ile uzanmaktadır. Kıyı boyunca yer alan Zeytinburnu merkeze doğru sanayi fabrika binaları,Kazlıçeşme bölgesinde, deri işleme atölye ve fabrikalarıyla bir kalabalık oluştururken, gerilerdeki ovaya yayılmış, tek katlı ve bahçeleri Zeytinburnu'nun yeni yerleşimleri görülmektedir. Evet, İstanbul sur dışının ilk gecekonldularını bu yapılar teşkil edecektir.

Hala Çırpıcı Çayırı, Veli Efendi Çayırı rahatça gözlennebilmektedir. Surp Pirgiç Ermeni Hastanesi, Balıklı, Seyyid Nizam bütün o yeşil doku içerisinde serpilmiş gibi durmaktadır. Bugün sanki araya sıkıştırılmış gibi, yollar arasında kalmış vaziyetten çok uzaktalar. Bu fotoğraf karesinde, en çarpıcı durumda, bugün E5 Karayolu (D100)'ün hala açılmadığını görmekteyiz.

yangında yaşamını yitirmiştir. Nuripaşa Mahallesi'nin isminin bu paşadan geldiği söylenmektedir. Anılan Nuri Paşa, eğer Nuri Killigil Paşa değilse, "Tarih tekerrürden ibarettir," ifadesinin en büyük delilidir. Yok, Killigil Paşa'dan bahsediyorsak, savunma sanayimizin gelişimi için büyük hizmetleri geçen Nuri Paşa'nın hizmetlerini unutmayan Zeytinburnu halkının kadirşinaslığı takdire şayandır.

Kazlıçeşme-Zeytinburnu bölgesinde kurulan ilk sanayi kuruluşları, bugün, tarih bilincinin yetersizliği karşısında bir ayıp gibi algılanmış ve sanayi mirasımızdan geriye kalan binaların dahi yıkılarak ortadan kaldırılması gurur meselesi haline getirilmiştir. 18. yüzyıl sonunda sanayi devrimini tamamlayıp 19. yüzyılda sömürge kaynaklarından getirilen ham madde ve insan sömürüsü üzerine kurulu Avrupa'nın ağır sanayi gelişimi karşısında Osmanlı Devleti'nin kalkınma planları ve sanayi yatırımlarının Kazlıçeşme-Zeytinburnu bölgesinde gerçekleştirilmeye çalışılması takdire şayandır. Maalesef sosyal tarih algımızın yetersizliği, çok büyük ideallerin uygulama alanı olan buradaki gayretleri görememiştir. Ne yazık ki, cumhuriyetin kuruluş aşamasında ve gelişiminde yaşanan basiretsizlikler ve liyakatsizliğin sonucu ortaya çıkan siyasi istikrarsızlıklar, ağır sanayi yatırım ve gelişimlerin sağlıklı devamiyetini engellemiştir. Sanayiye yapılacak yatırımın maliyetli görülmesi üzerine; ülkenin uzak geleceğinin, sadece ham madde satılmasıyla elde edilen ticari karlılık anlayışına kurban edildiği görülmektedir. Üç yüz yıllık bu hastalığımızın bugünden farklı olmadığı anlaşılmıştır.

Kazlıçeşme-Zeytinburnu sanayi bölgesinin oluşum ve gelişimi, henüz bütün yönleriyle incelenmemiştir. Osmanlı Devleti'nin gerileme ve yıkılmasında yaşanan iktisadi ve siyasi yapının bugünlere uzanan sıkıntılarının sağlıklı bir şekilde ortaya koyulduğu bir çalışma, hayati önem taşımaktadır.

Sur dışındaki alanların sanayi bölgesi olarak resmi ilanı, İstanbul Belediyesi İmar Müdürlüğü'nün 1947'de yayımladığı "İstanbul Sanayi Bölgelerine Ait Talimatname"yle gerçekleşecektir. Bu da beraberinde, işçi nüfusunun buraya göçünü hızlandıracaktır. 1947 senesi öncesi başlayan iskân ve tabiri caizse gecekondu oluşumları 1947 sonrasında önü alınmaz bir hal alacaktır. 1927 yılında 690 bin olan nüfus,

3 Nisan 1970 Hürriyet Gazetesi

Zeytinburnu gecekondularının Piri Hasan Baba: "Buranın temelini ben attım" diyor

HEY gibi, hey, diyor Hasan Baba. "Ben Zeytinburnu'nun Yeşiltepe mevkiine gelip, otomobil ambalâjı tahtalarından ilk gecekonduyu yaptığım zaman kuş uçmaz, kervan geçmezdi buralardan. Kim derdi ki, 21 yıl sonra Zeytinburnu bir çok vilâyetlerden daha büyük bir kaza olacak?"

Gerçekten, bu vilâyette dolmuşu icat eden adamla, gecekonduyu icat eden adamın Belediye Müzesine hiç olmazsa

(Devamı Sa. 11, Sü. 2 de)

ZEYTINBURNU'nda ilk gecekonduyu inşa eden Hasan Baba, şahsi emek ve gayreti ile inşa edilen camiin temizliğini yaparken. (Foto: HA)

1945 yılına gelindiğinde 900 bine çıkmıştır. Bu artışta nüfus mübadelelerinin payı olsa da asıl büyük etken İstanbul'da kurulan yeni sanayi alanlarıdır. Gerçek anlamda gecekondulaşma 1923-1950 yıllarını kapsayan dönemde başlamıştır. Ağırlıklı olarak Haliç ve gayet sınırlı bir şekilde Zeytinburnu'nda oluşturulan genç cumhuriyetin sanayi tesisleri çevresinde, burada çalışacak işçilerin ilk gecekonduları yer almaya başlayacaktır[15].

Balkanlar'dan gelen Balkan göçmenlerinin buraya yerleşmesi ve 1950'lerin başlarında İstanbul'daki Türk nüfusunun arttırılması gayreti içerisinde ülkenin çeşitli bölgelerinden İstanbul'a yönelen göç ve Menderes istimlâkleri sırasında Aksaray çevresinde evleri yıkılanların bunlara iskânı sonucunda Zeytinburnu kısa zamanda geniş bir yerleşim alanı haline gelecektir. Ancak ortaya çıkan yapılar o güne kadar Türkiye'nin herhangi bir yerinde ya da İstanbul'da yapılmış olanlara benzemiyordu. Derleme malzemeyle tek katlı olarak alelacele yapılan ve hiçbir altyapısı bulunmayan bu konutlara *gecekondu* denilmeye başlanmıştı. Ve bu evlerin inşa edildiği arazilerin tamamı hazine ve vakıf malı idi[16].

15 Süleyman Faruk Göncüoğlu, İstanbul'un İlkleri ve Enleri, İstanbul 2010, 235.
16 Atillâ Aksel, "Zeytinburnu İlçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII. , (1994), 558.

İstanbul'un gecekondu mahalleleri ile ilk tanışması, 1946 yılında Zeytinburnu Kazlıçeşme'de olacaktır. 1949 senesinde İstanbul'da toplam gecekondu sayısı 5 bin olarak belirlenirken, bunlardan 3 bin 218'inin Zeytinburnu'nda bulunduğu tespit edilmişti. 1951 yılında İstanbul'da gecekondu sayısı 8500'e ulaşacaktır. 1957 yılına gelindiğinde Zeytinburnu, 26 bin binanın yer aldığı 60 bin nüfuslu bir ilçe olarak Anadolu'da il denilebilecek bir kalabalığa çoktan ulaşmıştı.

İstanbul gibi "amele sınıfının" yoğunlukta olduğu bir şehirde, işçi sınıfı etrafındaki siyasal faaliyetlerin hukuki olarak temsili de Zeytinburnu'ndan başlayacaktır. 1919 yılının Aralık ayında yapılan seçimlerle son Osmanlı Meclisi'ne giren ilk işçi milletvekili Numan Usta olacaktır.

Orduya bağlı Zeytinburnu Fabrikası'nda fişekçi ustabaşısı olarak görev yapan Numan Usta, hiçbir partiye bağlanmadan ve propaganda yapmadan seçimi kazanması ve İstanbul milletvekili seçilerek Meclis'e girmesiyle dönemin kamuoyunda tartışmalara sebep olmuştu. Tartışmalar genelde, Numan Usta'nın adaylığını başvuruların bitmesine saatler kala telgrafla bildirmesi, İttihatçılar tarafından desteklenmesi ve sosyalizme olan ilgisinin derecesi üzerinde yoğunlaşmıştı.

Zeytinburnu'ndaki fişek fabrikası ustabaşılığından milletvekilliğine uzanan ardından yeniden ustabaşılığa dönen Abdülmecid Numan Usta, miladi 1884 yılında Kasımpaşa Acıçeşme Mahallesi'nde doğmuş, ilk ve orta öğrenimini Özel Teşvikiye Mektebi'nde yapmıştı. 1903 yılında lise tahsilini ve Tophane Sanayi Mektebi'ni bitirdikten sonra 1907 yılında amele mesleğine girmiş, çeşitli askerî fabrikalarda çalışmıştı. Zeytinburnu Fabrikası'nda çalışırken, bugünkü Ankaragücü'nün temelini oluşturan iki kulüpten birisi olan ve 1910 yılında kurulan Turan Sanatkârângücü Spor Kulübü'nün kurucuları arasında yer almıştı. Ayrıca aynı yıl kurulan Osmanlı Sanatkârân Cemiyeti'nin de sekreterliğini de yapmıştı. Dünyadaki gelişmelere paralel olarak bir grup amele arkadaşıyla Osmanlı Mesai Fırkası'nı kurmuşlardı. Ancak bu fırka Damat Ferit'in sadrazamlığı döneminde kapatılmıştır[17].

Her şeyden önce Türkiye'deki işçilerin haklarını savunmak ve şart-

17 Ali Şükrü Çoruk, "Türkiye'nin İlk İşçi Milletvekili: Numan Usta", *Mostar*, 63. (Mayıs 2010), 52-56.

larını iyileştirmek arzusunda olduğunu ve bundan dolayı kendisini o dönemde var olan Türkiye Sosyalist Fırkası, Sosyal Demokrat Fırkası ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'ndan ayrı tuttuğunu vurgulayan Numan Efendi yapılan röportajlarda, kendisini şöyle tanımlıyordu: "*Memleketimizin hal-i hazırda üç muhtelif sosyalist grubu vardır. Fakat ben bunların hiçbirine dâhil değilim. Ben şimdiye kadar amele teşkilâtıyla uğraştım. Nasyonal bir sosyalistim.*"

Bir *millî sosyalist* olduğunu vurgulayarak, "*Ne öğrendimse öz vatanımda öğrendim, ilim irfan namına Batı'ya hiçbir şekilde borçlu değilim,*" diyen Numan Efendi, Türkiye dışındaki işçi hareketlerini, dolayısıyla Rusya tecrübesini onaylamıyordu. *Her şeyden önce* vatan ve millet diyen Numan Efendi, toplanacak Meclis'te ülke menfaatlerini gözeteceğini ifade eden gazete röportajlarıyla Osmanlı amele dünyasının düşüncesini de yansıtmaktaydı[18].

Abdülmecid Numan Usta, Meclis'in, 28 Ocak 1920 tarihinde aldığı Misak-ı Millî kararıyla Türk tarihinde önemli bir siyaset belgesine imza atılmasının ardından İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde İngilizler tarafından işgal edilmesi ve Meclis'in dağıtılması üzerine Malta'ya sürgüne gönderilen milletvekillerinden biri olacaktır.

Malta macerası 25 Mart 1921 tarihinde Ankara'ya davet edilmesiyle sona eren Numan Usta, Birinci Meclis'te İstanbul milletvekili olarak görevine devam etmiştir. TBMM'de teşkil edilen I. gruba mensup olmakla beraber 1923 yılında yapılan milletvekili seçimlerinde aday gösterilmemiş yahut kendisi aday olmamıştır. Numan Usta milletvekilliği sonrası İstanbul'a dönünce tulumunu giyerek yine tezgâhın başına geçmiş ve Barut İnhisarı Av Fişekleri Fabrikası'nda şef olarak çalışmaya devam etmiştir. İbrahim Alaattin Gövsa'nın deyişiyle "*işinde değerli, işçiler arasında hatırlı, millet ve memleketi seven, salim düşünceli ve uyanık bir işçi*" olarak 1934 senesinde vefat etmiştir. Günümüzde ilk işçi milletvekili olmasının ötesinde pek az kimsenin tanıdığı birisidir[19].

18 21 Aralık 1919 tarihli İleri *Gazetesi*'nde yayınlanan röportajı; Ali Şükrü Çoruk, "Türkiye'nin İlk İşçi Milletvekili: Numan Usta", *Mostar*, 63. (Mayıs 2010), 52-56.

19 Ali Şükrü Çoruk, "Türkiye'nin İlk İşçi Milletvekili: Numan Usta", *Mostar*, 63. (Mayıs 2010), 56.

Bu fotoğraf karesi, Zeytinburnu tarihinin önemli bir karesini kapsamaktadır. Kıyı boyunca uzanan askeri bölge ve yapıları, Kazlıçeşme'ye doğru uzanan fabrikalar ve denize dik yamaçlarla uzanan sahil kıyısı… Coğrafik topografya daha bozulmamıştır. Dar bir şerit halinde uzanan sahiller de hala denize girilmekte ve kumsalında güneşlenilmektedir. Sahil boyunca yapılan tek müdahale, askeri fabrikalardan sahilden ileriye doğru yapılmış olan iskeledir. Zeytinburnu Tren istasyonundan gerilere doğru tek katlı yerleşimler, ileri de "gecekondu" diye ifade edilecek yeni bir tür konut oluşumunun başlangıcını oluşturduğu görülmektedir. Bu gecekondu yerleşimlerinde güne nazaran epey bir yeşil Zeytinburnu ile karşılaşmaktayız.

Fotoğraf karesinin tam ortasında yer alan Türk Silahlı Kuvvetleri Mühimmat Fabrikası, eski Zeytinburnu Silah Fabrikası'nın olduğu yer idi. Miladi 1845 tarihinde Zeytinburnu'nda kurulan ilk makine fabrikası, makinelerin yapımı ve üretimi ile işlemeye başlayacaktır. Ancak, Avrupa'daki 1848 tarihli iktisadi krizden etkilendi ve ilk yıllar zarar etti. Ohannes ve Bogos Dadyan tarafından Grande Fabrique adıyla işletmeye açılan bu fabrika, 1850 Kırım Harbi akabinde tekrardan önem verilerek bir silah ve mühimmat fabrikasına dönüştürülecektir. Buhar makineleri, pompalar ve küçük işletmeler için gerekli cihazlar yanında top ve silah parçaları üretmekteydi. Ve bu üretimlerini tamamen Tophane-i Amire'ye dönük yapmaktaydı. Zeytinburnu'ndaki ilk yerleşimlere de öncülük eden bu fabrika bünyesinde, uzman teknik insan ihtiyacını karşılamak üzere bir de 1861 yılından itibaren de meslek yüksek okulu açılacaktır. Yaygın ismi ile Zeytinburnu Silah Fabrikası da denilen burada üretilen makine ve aksam yanında silahlar Sultanahmet'te açılan uluslar arası fuarda da sergilenmiş ve çeşitli ülkelerden siparişlerde alınmış idi. 1900 tarihinden itibaren de doğrudan orduya ait bir mühimmat fabrikası olmuştur. Faaliyetini yakın tarihlere kadar sürdürecektir.

Bugün Zeytinburnu Belediye Başkanlığı olarak kullanılan ana bina ve çevresini kuşatan hizmet binaları ile eski Askeri hastane bu fotoğraf karesinde çok net görülebilmektedir. Zeytinburnu Askeri Hastanesi'nin varlığı, Sultan III. Selim dönemine kadar uzanmaktadır. Sultan II. Mahmud döneminde, Tophane-i Amire'ye bağlı olarak miladi 1828 tarihinden itibaren Cebehane Hastahanesi adıyla burada faaliyet gösteren bir bina olduğu bilinmektedir. Kesin açılış tarihi bilinmemekle beraber miladi 1831 yılında Mühimmât-ı Harbiye (Askeriye) Hastanesi adını alacaktır.

Günümüze ulaşmış olan yapı, Sultan II. Abdülhamid döneminde inşa ettirilen miladi 1893 tarihli binadır. Bu binanın yerinde, yakınında yer alan Tophane Müşirliği'ne bağlı çalışan fabrikalardan da sorumlu müdürlüğün lojmanı bulunmaktaydı. Hastane binası olarak en faal yılları Balkan ve 1.Dünya Savaşı sırasında geçiren binanın 1920 yılında kapatılmasının ardından 1935 senesinde tekrar açılacaktır. Ordu Sağlık Başkanı Galip Göker Paşa'nın, barış döneminde İstanbul'a üç askeri hastanenin yeterli olduğunu ileri sürmesi nedeniyle yurt yapılmak üzere 1956 yılında tamamen kapatılacaktır. Bugünkü kullanımına kadar uzun bir dönem çeşitli amaçlarla kullanılmıştır.

Adnan Menderes dönemi, İstanbul'da yeni imar yollarının açılması çalışmaları sırasında, bilhassa sur içinde gerçekleştirilen yıkımlar ve kazılarda oluşan hafriyatın büyük bir bölümü sur dışında Yedikule ile Bakırköy arasındaki sahil şeridine dökülmüştür. Yeni sahil yolunun ilk hazırlıklarının yapıldığı bu dönemde, resimde görülen ve bugün Zeytinburnu Belediyesi Başkanlık binası olarak kullanılmakta olan eski Askeri Hastane binası görülmektedir. Tepenin hemen üstündeki bu arazinin bitiminde sahile dik uzanan topografik yapının durumu net seçilebilinmektedir.

Tabakhaneye Yetişebilmek…

Dünyanın en eski kimyasal işlemi bin yılları aşan derinin tabaklanmasında yapılan işlemler olsa gerek. Bu öyle bir işlemdir ki, halk deyimlerine kadar uzanmış, insanoğlunun köpek ile olan dostluğundan çok daha öteye varmıştır. Günümüzden dokuz bin yıl öncesinde Çatalhöyük'te evcilleştirilen köpek ile insanoğlunun deri tabaklamasının hikâyesi aynı döneme denk geliyor olsa gerek.

İşte bu ilişkinin doruğa çıktığı yer Kazlıçeşme'dir. Uzun yüzyıllar dünya deri sektöründe söz sahibi olan buradaki tabakhaneler, Osmanlı gündelik ve siyasi hayatında önemli birer etken idi.

Bunlardan biri de "tabakhaneye bok yetiştirmek" deyimidir. Taze köpek dışkısı; ham derinin, kıllardan, yağ ve et tabakalarından mekanik olarak ayrıldıktan sonra kimyasal olarak işlenmesi safhasında ihtiyaç duyulan kimyasal enzimleri sağlamaktaydı. Bu sebeptendir ki, tabakhanelerde yaygın olarak binlerce köpek beslenir, tabakhanelerin olduğu yerleşim yerlerinde çoluk çocuk ellerinde teneke maşrapalar, köpek dışkısı toplarlar, sama işlemi ancak dumanı tüten taze dışkı ile yapılabildiğinden koşa koşa tabakhanelere yetiştirirlerdi.

Sadece taze köpek dışkısı içinde bekletilen deri, yumuşak, kıl köklerinden arınmış, gözenekleri açık, ince, homojen yani kaliteli olabilmekteydi. Bu tabakhanelerin bünyesinde, köpeğin dışkısını sıcak ve kurumadan yetiştirmek için adı konmamış bir meslek örgütlenmesi bile teşekkül etmişti. İşte bu aceleci meslek mensuplarının isimleri olmasa bile hallerini anlatan halk ifadesi bugünlere miras kalmıştır.

Öte yandan, Yedikule'nin sur dışı aynı zamanda şehrin et ihtiyacının karşılandığı noktalardan biriydi. Burada kesilen koyun, sığır gibi yemeklik hayvanların etleri, Yedikule veya Tabakhane Kapısı'ndan başlayarak, -Bizans döneminde *From Bovis* olarak bilinen- Osmanlı döneminde İstanbul'un en önemli meydanlarından biri olan *Et Meydanı*'na varmaktaydı. Et Meydanı, şöhretini borçlu olduğu Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasıyla önemini yitirmiş olup bu yerde bugün, İskender Paşa İlköğretim Okulu ve Aksaray metro istasyonu bulunmakta-

dır. Bizans döneminden beri değişmemiş olan bu *kasap yolu* Osmanlı döneminde de yaklaşık dört yüz yıl devam edecektir.

17. yüzyılın sonunda Kazlıçeşme'de yapılan ve *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Mescidi* olarak da bilinen *Kasaplar Mescidi*'nden başlayan güzergâh, kasaplık mesleğinin piri Kasap İlyas'ın adının verildiği, Samatya'daki *Kasap İlyas Camii*'nin önünden geçerek Aksaray Taşkasap Mescidi'nde son bulur; bu güzergaha bu dikkatle bakınca bile yerel tarih bilincini canlandıracak bir kültür tarihi haritası ortaya çıkmaktadır. Ayrca belirtmekte de fayda var; aynı yolu kullansalar da İstanbul kasapları, koyun eti ve sığır eti satanlar olmak üzere iki ayrı esnaf cemiyeti idiler.

Tabakhanelerin haricinde, Kazlıçeşme ve çevresinde ilk sanayileşme çalışmalarının başlamasıyla sur içinden buraya toplu ulaşım ihtiyacı ve talepleri de gelmeye başlayacaktır. Bölgeye ilk toplu ulaşım Yedikule üzerinden sağlanmıştı. Bunu 1872 senesinde hizmete giren "Atlı Tramvay" hattı, 1873'te hizmete açılan Aksaray-Yedikule hattı ve 1874 yılında hizmete giren Aksaray-Topkapı hattı takip edecektir.

Tramvay hattı, sur içinden bölgeye ulaşımı nispeten kolaylaştırsa da asıl ulaşım, demiryolu ile gerçekleşecektir. Böylece Trakya bölgesinden ve sur içinden ulaşım rahatlığına kavuşulduğu gibi nakliye imkânlarının kolaylaşması maliyetleri düşürecek, bölgedeki iskân faaliyetlerini de arttıracaktır.

Sultan Abdülaziz döneminde Türkiye'nin Edirne'ye ve Avrupa'ya bağlantısını sağlamak amacıyla demiryoluna ağırlık verilmiş, Rumeli demiryolunun Sirkeci'ye kadar gelmesiyle buraya bir istasyon binası yapılmıştır. Yedikule'de yapımına başlanan demiryolu Yenikapı'ya geldiği zaman hattın, Sarayburnu'na kadar uzanan Topkapı Sarayı bahçesinden geçirilmesi konusu uzun tartışmalara yol açmış, Sultan Abdülaziz'in izniyle hat Sirkeci'ye ulaşmıştır.

1869 yılında yapım imtiyazı verilen iki bin kilometrelik Şark Demiryolları'nın milli sınırlar içinde kalan 337 kilometrelik İstanbul-Edirne ve Kırklareli-Alpullu kesiminin miladi 1888 tarihinde bitirilerek iş-

letmeye açılmasıyla İstanbul, Avrupa demiryollarına bağlanmıştır[20]. Avrupa içlerinden, Strasbourg, Karlsruhe, Stuttgart, Ulm, Münih, Viyana, Budapeşte, Bükreş, Rusçuk ve Varna istasyonlarına uğranılarak toplam 80 saatlik yolculuğun sonunda Sirkeci Garı'na ulaşılan demiryolu, Orient Express seferinin de varış noktası idi. Sirkeci tren garlarının eski ve yenisinin tarihleri ile bütünleşmiş olan Orient Express, ilk seferine, 4 Ekim 1883 tarihinde Mozart'ın *Türk Marşı* eşliğinde Paris İstasyonu'ndan başlamıştı.

Zeytinburnu'na artık daha kolay ulaşımı sağlayacak olan Türkiye'nin ilk elektrikli treni de, 1955 senesinde, Sirkeci - Halkalı arasında faaliyete geçecektir.

Esasında hep İstanbul sur içi yani "Tarihi Yarımada" olarak düşünülüp algılansa da, Osmanlı döneminde şehrin sanayisiyle beraber iskân gelişiminin sur dışındaki bu bölgeye kaydırılmak istendiği, ulaşım projelerinden anlaşılmaktadır. Osmanlı dönemi algısıyla bölgenin şenlendirilmesi yani gelişiminin sağlanmasında temelde ulaşımın kolaylaştırılması ve akabinde nakliye hacmini arttıracak yolların temininin düşünüldüğü görülmektedir.

Bu projelerden biri de, Sultan II. Abdülhamid döneminde hazırlanan Arnaudi'nin projesi'dir. Projeye göre; Bostancı'dan başlayan demiryolu, Kandilli'ye ulaşacak, buradan Hamidiye adı verilen boğaz köprüsü ile Rumelihisarı'na geçilecekti. Demiryolu, Rumelihisarı'ndan bir çevre yolu oluşturacak şekilde Bakırköy'e uzanacak, Bakırköy'den de Zeytinburnu ve Kazlıçeşme üzerinden Sirkeci'ye ulaşılacaktı. Sirkeci'den Anadolu tarafına geçişi sağlamak üzere ikinci bir boğaz köprüsü yapılacaktı. Aktarma köprü olarak nitelenen bu proje ile demiryolu, Sirkeci'den Üsküdar'a ulaşacaktı. Üsküdar ile Haydarpaşa arasına da kısa bir demiryolu hattı döşenecekti. Haydarpaşa'dan itibaren demiryolu mevcut olduğu için buradan da kolaylıkla Bostancı'ya gelinecekti. Böylece İstanbul'u çepeçevre saran iki Boğaz köprüsünün yapılmasını öngören bütünleşmiş demiryolu projesi tamamlanacaktı. Bu proje ağır bir malî portreye sahip bulunduğu için yapılamadı. Proje

20 Mustafa Bozdemir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız*, İstanbul 2011, 492-493.

Kara surları, tek sıralı savunma duvarından oluşan deniz surlarından farklı olarak, üçlü bir sisteme sahiptir. Bu sistem esas duvar, ön sur ve bir hendekten oluşmaktaydı. Yedikule'den başlayarak Silivrikapı'ya kadar uzanan hendek bölgesi, İstanbulluların önemli sebze bahçelerinden biri idi. Bilhassa, Yedikule Surları'nın batıdan ovaya yani Kazlıçeşme'ye bakan bölümünde yer alan hendek bölgesindeki sebze bahçeleri, şehrin sur dışı bölgesindeki en leziz sebzelerin yetiştirildiği yer idi. Özellikle marulu ve lahanası çok meşhurdu. Bunun sebebi de, Kazlıçeşme'de yer alan mezbahane atıkları sonrasında da tabakhane artıklarını toprağa gübre olarak değerlendirilmesiyle olsa gerek…

hayata geçirilebilseydi, belki bugün hâlâ çözüm aranan İstanbul'un trafik sorunu o yıllarda halledilmiş olacaktı.

Fransız mimar ve kent tasarımcısı Henri Prost'un 1936-37 yılları arasında *İstanbul* için öngördüğü bir dizi yenilikten oluşan planında ve öncesinde yapılan planlarda, Sirkeci Garı ve Limanı'nın aşama aşama kaldırılarak Yenikapı'ya taşınması ve merkezi istasyonun Kazlıçeşme yapılmasının düşünüldüğünü görmekteyiz. Sirkeci sadece Zeytinburnu-Halkalı boyunca yolcu taşıyan elektrikli banliyö hatlarının garı olarak planlanmıştı. Bu planlama da gerçekleşemedi.[21] Bugün de Kazlıçeşme ve civarının uluslar arası bir merkez alanı olarak tasarlandığı projeler gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bakırköy'den başlayarak Zeytinburnu-Kazlıçeşme'ye ve Sirkeci'ye varan karayolunun inşası ise, 1950'li yıllarda nasip olacaktır.

21 Anonim, İstanbul 1910-2010 Kent, Yapılı Çevre ve Mimarlık Kültürü Sergisi Kitabı, İstanbul 2010.

Kazlıçeşme'den eski Askeri Hastane binasının bulunduğu, bugün, Zeytinburnu Belediye Başkanlığı binası olarak kullanılmakta olan tarihi bina ve sonrasına kadar fabrikalar bölgesi olarak uzanmaktaydı.

Bu fotoğraf karesinde, sahil yolunun oluşturulması amacıyla yapılan doldurmalar görülmektedir.

1950'lerin ilk demlerinde Zeytinburnu... Sirkeci-Soğuksu banliyö treniyle ulaşımın sağlanmasının yanı sıra, Eminönü'nden hareket ederek Bakırköy'e dek giden belediye ve halk otobüslerinin de yolu aynı zamanda. Londra Asfaltı hizmete girinceye kadar, her iki yanında tek katlı evlerin sıralandığı Yedikule-Zeytinburnu-Yenimahalle yolu, otobüsler için tek alternatif şimdilik...

Zeytinburnu bölgesi, ilk ağır sanayi yatırımları ile, tek tük başlayan ve bir nizam içerisinde olmasa da, bahçeli evlerden farklı bir yapılaşmaya doğru gidecektir. bilhassa 1945-1960 yılları arası, bu tür yapı inşası artık bu bölgeye hakim olacaktır. Yoksullluğun, sadece çalışmaya ve ekmek parası kazanmaya dayalı anlayışın ürünü barakalaşmadan, tek katlı ve nitelikli yığma evler şeklinde bir dönem yaşayacaktır. Bundan sonraki dönem olan, 1960-1970'li yılların siyasi yönlendirme ve sahipsizliğin sonucu, anladığımız manada bir gecekondu yapılaşması örnekleri gelişecektir. Ve bu dönem, hemşehri düzeni içerisinde, bir yer çevirme dönemi olacaktır. Fiziki ve sosyal algıdan uzak siyasi anlayışın hakim olduğu bu yıllar, belediyecilik hizmetleri kapsamında toplumun ihtiyaçlarının cevapsız bırakıldığı tamamen sahipsizlik dönemidir. Yaklaşık elli yıllık fiziki ve sosyal belediyecilik anlayışından çok uzak kalmış, bir sahipsizliğin sonunda, birikmiş pek çok sorunlarla baş ederek, bugünkü Zeytinburnu Belediyesi'ni oluşturan belediye başkanı ve ekibinin çok büyük başarılara imza atılmış olması inanılmaz bir başarı çalışmasıdır. Yan taraftaki fotoğraf karesini kapsayan Zeytinburnu'ndan, bugünkü sosyal ve fiziki hizmetleri sonuna kadar zorlayan belediyecilik örneği sergileyen Zeytinburnu Belediyesi'nin başarısını gözler önüne sermektedir.

Tarihi Marmara Surları ve gerisinde yer alan Yedikule Gazhanesine ait binalar görülmektedir. Sahil yolu inşa edilmeden önce denizden surların görünüşü bu şekilde idi. Bu tarihi sur duvarları yeni sahil yolunun inşasında yıkıma da uğrayacaktır.

Yedikule Gazhanesi

Osmanlı Devleti'nin havagazı ile tanışması miladi 1850'li yıllarda, Dolmabahçe Sarayı'nın inşası ile olmuştur. Sarayın inşası ile beraber Dolmabahçe Gazhanesi de kurulmuştur. İstanbul'un ikinci havagazı fabrikası ise, 1880 yılında Yedikule Gazhanesi olacaktır. Kurulan bu gazhane "Tarihi Yarımada" ve çevresinin ihtiyacı olan hava gazını üretecektir. Deniz yolu başta olmak üzere ulaşımı kolay bir nokta üzerinde inşa edilen gazhanenin ilk kuruluş aşaması bir Fransız şirketi tarafından gerçekleştirilecektir. Şehremaneti tarafından işletilen Yedikule Gazhanesi, 1887 senesinde Hasan Tahsin adında bir Türk iş adamı ve oluşturduğu yabancı şirketler birliği tarafından devralınacaktır. Ama, kısa bir süre sonra Türk iş adamının çekilerek yabancı şirketlere bu hakkını devretmiş olduğu görülecektir. 1914 yılında, tüketimin artması ve teknolojik yatırım gerekliliği üzerine 50 yıllığına yeniden Fransız firmalarının işletimine bırakılacaktır. Uzun dönemlerin ve işletmeyi gerçekleştiren pek çok şirketin değişmesinden sonra 1 Temmuz 1945'de İstanbul Belediyesi Elektrik Tramvay Tünel İdaresi adına satın alınarak, işletilmesi bu şekilde sürdürülecektir.

1993 senesinde, İstanbul'da yer alan diğer gazhaneler ile beraber işletilmesine son verilerek kapatılan Yedikule Gazhanesi, Fransız teknolojisi ile kurulmuş, İngiliz ve Alman teknolojilerini bünyesinde barındırarak uzun süre görevini yerine getirmiştir. Keşke, sanayi tarihi açısından bu önemli mirasımız bir bilim ve teknoloji müzesi olarak değerlendirilebilinseydi..

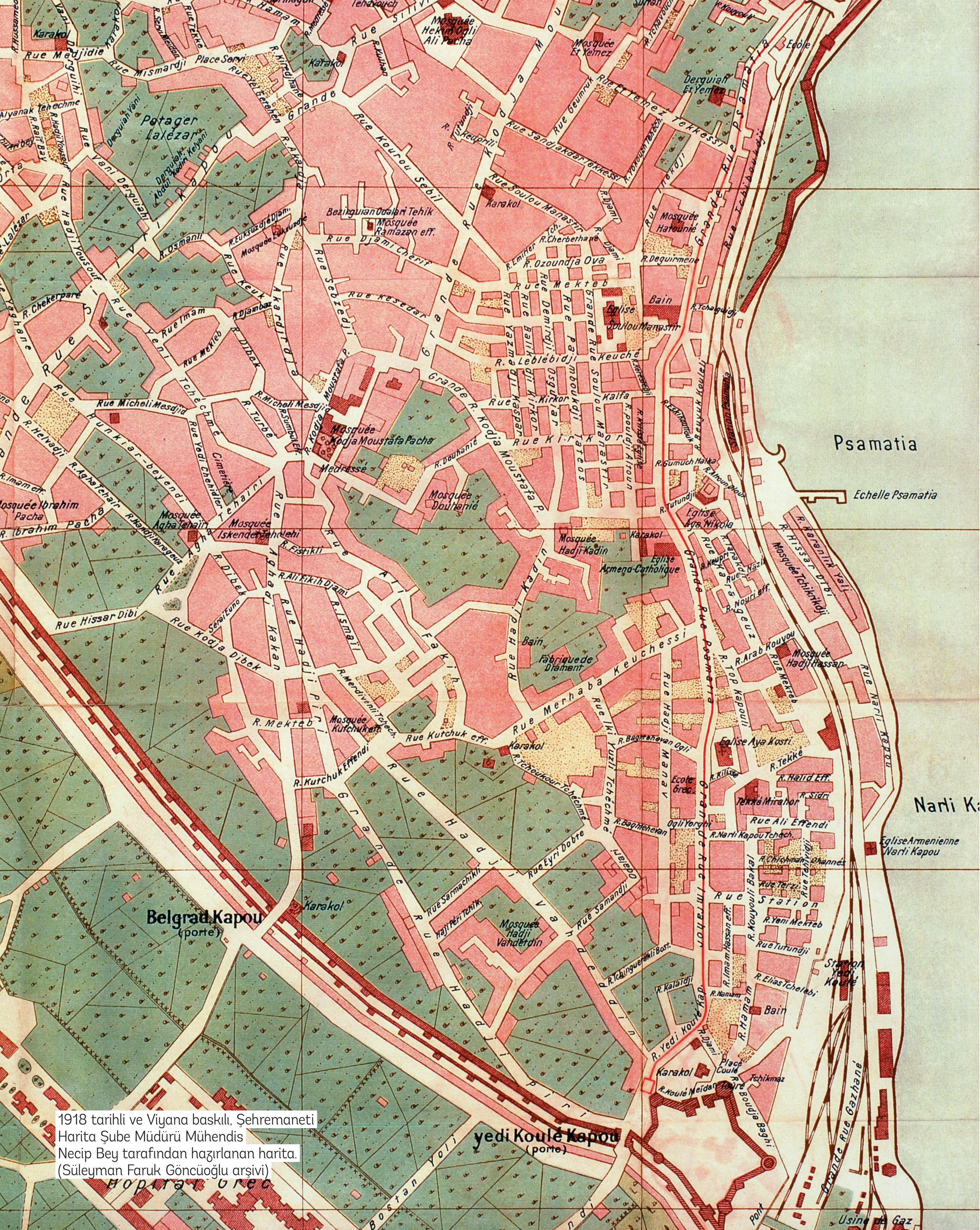

1957 senesinin ilk demleri... Kennedy sahil yolunun çalışmaları sırasında toprak tesviye işlemi. Yedikule Gazhanesi, daha geride ve sağda ise, Yedikule banliyö tren istasyonu bulunmaktadır. Surların hemen dışından, Topkapı-Kozlu yönünden sahile doğru uzanmakta olan yol, günümüzde Onuncu Yıl adıyla bilinen caddedir.

Resmin tam ortasına sahilde yer alan bölüm Yedikule Gazhanesi yer almaktadır. İstanbul'da havagazı üretimine, 1853 senesinde ilk Dolmabahçe Sarayı'nın aydınlatılması amacıyla başlanır. Tarihler 1878 senesini gösterdiğinde de Yedikule Gazhanesi faaliyete geçecektir. 1891 tarihinde de Kadıköy Gazhanesi bölgenin ihtiyacını karşılamaya başlayacaktır. 1945 senesinde 4762 sayılı devir yasasıyla İETT'ye devredilen gazhaneler bu tarihe kadar yabancı sermayeli özel şirketlerce yürütülmüştür.

Resmin sağ köşesinde yine sahilde Yedikule Tren Depoları olarak bilinen Cer (lokomotif) Atölyeleri yer almaktadır. Trenlerin lokomotif ya da yolcu vagonlarının tamir edildiği yerlere denirdi. Cer atölyesi. Bugün artık ismi bile bir şey hatırlatmaz oldu. Cer atölyelerin burada yapılmasının ilk sebebi de enerji ihtiyacının buradaki Gazhane'den sağlanmasından dolayı idi.

1918 tarihli ve Viyana baskılı, Şehremaneti Harita Şube Müdürü Mühendis Necip Bey tarafından hazırlanan harita. (Süleyman Faruk Göncüoğlu arşivi)

Belgrad Kapı

Porto Ksyokerkos

Belgrad Kapı, bulunduğu semte ismini veren kapılardan biridir. Yedikule'den başlayan ve on bir burcun sonunda ulaşılabilinen bu tarihi sur kapısı, Zeytinburnu'na açılan kadim yollardan birinin de başlangıcıdır.

Eski Belgradkapı semti Belgrad Kapısı'nın yani surların iki tarafına da yayılmış idi. Öbür sur kapısı semtlerinden farklı olarak semtin sur içi ve sur dışı bölümü bulunmaktaydı ama artık, semtin Zeytinburnu tarafında kalan sur dışı bölümü bile hatırlanmamaktadır.

Belgrad Kapı, geç Bizans döneminde kapatılıp, fetihten sonra tekrardan açılmış tarihi bir sur kapısıdır. Belgrad Kapı çevresine Osmanlı döneminde ilk yerleşim, 16. yüzyılda Belgrad'tan gelen Hıristiyan halkın yerleştirilmesiyle olacaktır. Sur kapısı da, semtte artık bu adla anılır olmuştur. Kapının hemen gerisinde bulunan Panagia Belgradu Kilisesi semtin demografik yapısının bir göstergesi gibidir.

Yakın tarihlerde, İstanbulluların Belgradkapı'yı tekrardan keşfetmeleri daha doğrusu isminin sık işitilmesi, 1980'li yılların sonu ve 1990'ların başında kamuoyunda yaşanan tartışmalarla olmuştur. Bedreddin Dalan'ın belediye başkanlığı döneminde, tarihi İstanbul surları, dünya mirası kapsamına alınarak (1985) bu değerli kültür mirası ve çevresiyle ilgili belgeleme, düzenleme çalışmaları başlatılmıştır. Bu kapsamda surlara yapışan binaların kaldırılması, temizlik ve kamulaştırma çalışmaları yürütülmüştür. TAÇ Vakfı aracılığıyla onarım projelerine girişilmiş; zamanın TAÇ Vakfı genel sekreteri Ümit Serdaroğlu, Belgradkapı'yı pilot proje olarak önermiştir. Buradaki çalışmanın bir örnek oluşturması istendiği halde, hazırlanan projenin rekonstrüksiyon ağırlıklı olması, uygulamanın ulusal ve uluslararası düzeyde tepki almasına neden olmuştur[22]. Bu da dönemin restorasyon anlayışı ve uygulama tekniklerinin sorunları hakkında ilk kez düşünülmesine sebep olmuştur. Evet tarihi kapı ve çevresi nispeten sahne dekoru gibi bir vaziyet alsa da, Belgradkapı projesi, restorasyon algımızda ve uygulama tekniklerinin gelişmesinde bir milat oluşturacaktır.

22 Zeynep Ahunbay, "Surlar", İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul Kasım 2010, 861.

Belgrad Kapı'dan çıkıldığında, Veli Efendi Çayırı'na ve Çekmece Gölü'ne doğru ana yola gidilirdi. Bu kapı, Balıklı Rum Hastanesi'ne giden yol ağzında olduğu için İstanbul'daki Rum halk arasında "hastane kapısı" olarak da adlandırılırdı. İhtifalci Mehmed Ziya Bey, Belgrad Kapı önünde uzanan taş köprü ile üzerinden geçilen tarihi hendek ile ilgili olarak, "önündeki hendek pek derin olmadığından deniz sularının buralara kadar geldiğine dair, tarihlerde verilen bilgilerin doğru olduğuna delil teşkil ettiği Ahmed Muhtar Paşa'nın Feth-i Celîl-i Konstantiniyye'de anılırsa da, sur dışındaki hendeklerin bent sularıyla doldurulduğu bilinmektedir" demektedir.

Miladi 1894 depremi öncesine ait bu fotoğraf karesinde, iki burç arasında yer alan Belgrad kapı görülmektedir.

Yedikule Kapısı ile Silivri Kapı arasında ikinci bir askeri kapı Belgrad Kapı'dır. Yakın tarihe kadar duvarla örülü kaldığından bu kapıya Örülükapı deniyordu. Fakat karşısında bulunan Balıklı Rum Hastahanesi münasebetiyle hicri 1293/ miladi 1876 tarihli Osmanlı-Rus savaşından sonra tekrar açılmıştır. Arka tarafında bulunan Belgrad Mahallesi sebebiyle Belgradkapısı adıyla anılmaya başlanmıştır. Belgrad Mahallesi, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Belgrad'tan getirilen Sırp nüfusun buraya iskânıyla oluşmuştur. İstanbul'un gözde olmayan mevkilerindendi.

Yedikule kapısından Belgrad Kapısı'na ve buradan Silivri Kapı'ya kadar olan kale duvarlarının yakın tarihlere kadar mamur vaziyette olduğunu tarihi kaynaklardan öğrenmekteyiz. Kuşatma sırasında Osmanlı askerlerinin bu yönden ciddi bir hücumu olmadığından pek tahribata uğramamıştı. Bu sur duvarlarındaki en büyük tahribatı İstanbul depremleri verecektir.

Belgrad Kapı'dan çıkıldığında, doğruca Rum Hastanesine, Veli Efendi Çayırı'na, Çekmece'ye gidilir. Kapı önünde, hendek üzerinde, şimdiye kadar intizamını muhafaza etmiş, yontma taştan bir köprü vardır. inşa tarzından, kemerlerinden bunun Osmanlı eseri olduğu anlaşılıyor. Bu kapının önünde bile hendek çok derin olmadığından deniz sularının buralara kadar geldiğine dair, tarihlerde verilen bilgilerin doğru olduğuna delil teşkil ettiği, Ahmed Muhtar Paşa'nın eseri, Feth-i Celil-i Kostantiniye'de anılırsa da, sur dışındaki hendeklerin bent sularıyla doldurulduğu bilinmektedir. (İhtifalci Mehmed Ziya Bey, İstanbul ve Boğaziçi, İstanbul Mayıs 2004, 112-113)

Sultan II. Abdülhamid tarafından hazırlatılmış fotoğraf albümlerinde rastlanılan bu fotoğrafta Belgrad Kapı'nın girişinde yer alan eski Yeniçeri Kolluk Binası (son dönemleri karakol binası) görülmektedir. Karakol binası önünde de, karakolda bulunan görevliler yer almaktadır.

SİLİVRİ KAPI
KALE DIŞI
SAKIZALTI AİLE BAHÇESİ
FEVKELADE BİR TARZDA AÇILMIŞ OLUP SAYIN HALKIMIZIN İSTİRAHATINI TEMİN
ETMEKTEDİR
BAHÇEMİZDE SUNNET DUGUNÜ ve NİŞAN yapılır.
HER GÜN ve PAZAR GÜNLERİ AİLELER YEMEKLERİLE GELEBİLİRLER.
DİKKAT: SAYIN HALKIMIZIN ARZULARINA GÖRE CAZ HEYETİ veya SAZ HEYETİNİ
KENDİLERİDE GETİREBİLİR. AYRICA BAHÇEMİZDE TEMİN EDER.

Silivrikapı

Porta Pıghı

Silivrikapı surları ve kapısı, imparator II. Theodosius zamanında inşa ettirilmiştir. Bu sur kapısının çevresindeki diğer sur kapılarından farkı, en önemli sivil kapılardan biri olmasıydı.

Bizans Dönemi'nde sur kapılarının kimisi askeri kimisi sivil kapı olarak kullanıma ayrılmıştı. Sivil kapılar, diğer deyişle ahali kapıları, şehrin yol ve caddeleri doğrultusunda bulunur, savaş zamanlarında örülerek kapatılıp düşmanın buralardan içeri girmesi engellenirdi. Askeri kapıları ise yalnızca imparatorlar ve askerler kullanabiliyordu. Savaş sırasında gerçekleştirilecek askeri faaliyetler, yapılacak manevra hareketleri gibi amaçlarla kullanılarak askerlere hareket serbestisi tanınırdı. Sur içinde uzanan tarihi Mese yolu güzergâhı üzerinde, Kocamustafapaşa Camii'nin yer aldığı Hagios Onesimos Meydanı'ndan ayrılan bir yol, Pege'ye yani Silivrikapı'ya yönelirdi.

Aynı aks üzerinde bulunan, Yedikule Kapısı, Mevlevihane Kapı, Topkapı ve Edirnekapı askeri kapılardı. Silivrikapı'nın bir sivil kapı olması şehrin iktisadi ağırlığına haiz bir kapı olması yanında, etrafında pek çok dini teşekkülün oluşmasını da sağlamaktaydı[23].

Silivri *(Selivria)* bölgesinde yetiştirilen tahıllar ağırlıklı olarak deniz yoluyla getirilip, Yedikule önlerindeki iskele üzerinden kara yolu ile Silivrikapı'dan şehre sokulurdu. Ayrıca Hebdomon (Bakırköy) üzerinden kara yoluyla getirilen tahıl ürünlerinin de İstanbul'a giriş kapısıydı.

İktisadi-sivil bir şehir kapısı olmanın getirdiği sosyal etkilerden birisi de Silivrikapı bölgesinde oldukça fazla dini yer ve yapıların olmasıydı. Kadim sur kapısı, *Porta Pagea, Porta Attali, Porta Del Castello, Porta Pagana, Porte De Selymbria* isimleri ile de bilinmekteydi. Ancak kapı-

23 Ahmed Muhtar Paşa, *Feth-i Celil-i Kostantiniyye*, İstanbul (tarihsiz), 72; Muhiddin Hattatoğlu, İstanbul Silivrikapı'da Topçubaşı Bala Süleyman Ağa Mimari Manzumesi, *Vakıflar Dergisi*, IV. , (1958), 183; Eremya Çelebi Kömürciyan, İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul, (yayına hazırlayan; Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1988, 182-183.

nın asıl ismi surun dışındaki Balıklı Ayazması'na açıldığından *Porta Pighi* (Silivrikapı) idi. Bu dönem içerisinde, bu sur çevresinde iskân açısından tercih edilen bölge, Silivrikapı ile Mevlanakapı arasındaki *Deuteron* bölgesiydi.[24]

Kadim sur kapısının tarihi ile özdeşleşen Balıklı Ayazma, imparator I. Leon (457-474) döneminde şöhret kazanmaya başlamıştır. Bu dönemden önce kapı, *Porta Melantiados* olarak anılıyordu. Melantiade, Athyras (Büyük Çekmece) yakınında bir kasaba olmasının yanısıra Silivri'ye giden yolun üzerindeki ilk menzil yeriydi.

Ayrıca Silivrikapı'nın Balıklı Ayazması'nın karşısında yer alması zamanla bölgenin önemini arttırmıştı. Böylece bölge tahıl kapısı olmanın yanı sıra dini bir kisve de kazanmıştı. Balıklı Ayazması'nın önemi, bölgede imparatorlara ait saray ve binaların bulunması, Tekfur Sarayı gibi burasının da hükümdarların baharlarını geçirdikleri bir yer olmasından ve devlet erkânının ayazmayı sık sık ziyaret etmesinden kaynaklanmaktaydı.[25]

Osmanlı döneminde Silivrikapı, bir başka sosyo-iktisadi değişikliğe uğramıştır. Fetih sonrası yürütülen iskân politikası sonucu Silivrikapı'da da imar faaliyetleri Fatih'in Topçubaşısı Bala Süleyman Ağa tarafından başlatılmış ve iskân siyasetinin bir gereği olarak bölgeye Arnavutlar yerleştirilmiştir[26]. İlerleyen tarihlerde, Anadolu'nun değişik bölgelerinden gelerek Silivri Kapısı'na ve Çırpıcı Çayırı'nın çevresindeki köylere yerleşen boyacı ailelerinin ipleri, yünleri, çuha, yazma, pamuklu, kilim, keçe ile halı türünden kumaş ve dokumalarının Çırpıcı deresinin sularında yıkayıp parlattıkları ve Silivrikapı'daki pazar yerinde sattıkları bilinmektedir[27].

24 Hüseyin Ayvansarayi, *Hadikatü'l Cevami*, I. , 29; Eremya Çelebi Kömürciyan, İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul, (yayına hazırlayan; Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1988, 183.

25 Ahmed Muhtar Paşa, *Feth-i Celil-i Kostantiniyye*, İstanbul (tarihsiz), 72; Şükriye Pınar Yavuztürk, "Silivri Semti", İstanbul'un Kitabı Fatih, I. , Editör; Süleyman Faruk Göncüoğlu , Mayıs 2011, 286.

26 36; Faruk Göncüoğlu, İstanbul'un İlkleri ve Enleri, İstanbul 2003, 56.

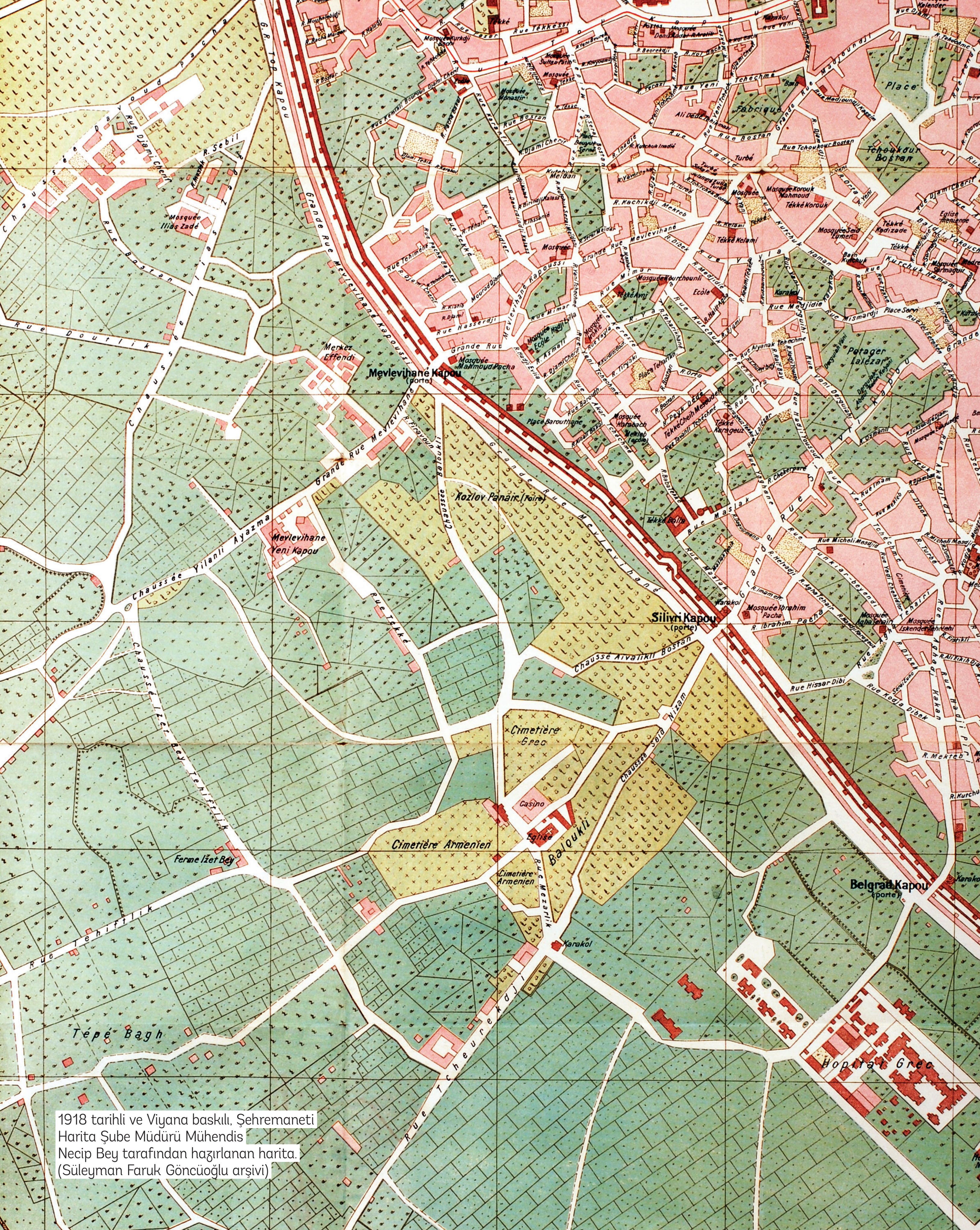
27 Murat Candemir, "Arşiv Belgelerinde İki İstanbul Mesiresi: Çırpıcı ve Veliefendi Çayırları-1", *www.istanbultimes.com.tr/zeytinburnu/arsiv-belgelerinde-iki-istanbul-mesiresi-cirpici-ve-veliefendi-cayirlari-1-h3060.html;* Erol Özvar, "Osmanlılar Zamanında Zeytinburnu", *Surların Öte Yanı*, İstanbul 2005, 44-45.

Silivrikapı ile Çırpıcı arasında, İstanbul halkının mesire yeri olarak da faydalandığı pek çok bağlar mevcuttu. Bu bağların bir kısmının adlarının günümüzde de varlığını koruduğuna şahit olunur. Bunlar arasında, özellikle Tepe Bağı, Çukur Bağı, Cevizli Bağı, Dutlu Bağı ve Kazıklı Bağı anmak gerekir[28]. Her biri şahıs mülkiyetlerinde olan bu bağlardan Silivrikapı'ya yakın bulunanlardan biri de, miladi 1851 senesinde Harbiye Nazırı olan müteveffa Ali Necip Paşa ile eşi Rukiye Hanım'ın çiftlikleri içerisinde yer alan bağlardı[29]. Bir de 20 Kasım 1920 tarihli resmi istimlâk evraklarında, Silivrikapı dışında, Valide Çiftliği adında bir çiftlik arazisinin varlığına rastlanılmaktadır.

Evliya Çelebi'den 17. yüzyılda, burada Süleyman Sahrası adında güzel bir bahçenin bulunmakta olduğunu öğrenmekteyiz. Evliya Çelebi'nin anlatımına göre; "Bahçenin üst tarafından çevre seyredilmekte, güney tarafında deniz manzarasının yanı sıra dalga sesleri duyulmakta, kuzeybatıda vadiler göz zevkini okşamaktaydı. Şehir ise bahçenin doğusunda kalmaktaydı. Bunların yanı sıra etrafta tarlalar, çemenzarlar, direhtistanlar ve bostanlar, gölgeli ağaçların altında uzanmaktadır". Evliya Çelebi burada; "insanın 12 cins rüzgâr karşısında ferahlanıp şenlendiğini" de ayrıca belirtmektedir. Eremya Çelebi, Evliya Çelebi'nin havasını ve güzelliğini methettiği mesire yeri için şu sözleri eklemektedir: "Silivrikapısı'ndan taşra Süleyman Sahrası bir çimenzar yerde ab-ı hayat akar bir çeşmesi ve bir kasr-ı âlisi var".

İstanbul'un Langa Semti'nde doğan ve iyi bir gözlemci olan 17. yüzyıl gezgini Eremya Çelebi Kömürcüyan'a göre[30] 25. Kapı (24. kapı Yenikapıdır) Silivrikapısı'dır. İç tarafında bir cami, karşısında da bir hamam mevcuttur. Kapının dışında Elekçi Dede'nin mezarı bulunmaktadır" diye tasvir ederken sur dışından da şöyle bahsetmiştir; "Silivrikapı ve Kocamustafapaşa semtleri arasında oturan orta halli ve fakir halkın mesire yeri olarak kullandığı Ağaçayırı, Silivrikapı surları önünde uzanan dalgalı bir arazidir. Etrafı birer ikişer katlı bahçeli evceğizlerle çevrilmiştir. Bir köşesinde de "Çayır Tekkesi" yahut

28 Şinasi Akbatu, "Çırpıcı Çayırı", İstanbul Ansiklopedisi, VIII. , (1966), 3949-3951.
29 Erol Özvar, "Osmanlılar Zamanında Zeytinburnu", *Surların Öte Yanı*, İstanbul 2005, 44.
30 Eremya Çelebi Kömürciyan, İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul, (yayına hazırlayan; Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1988, 24-25.

1918 tarihli ve Viyana baskılı, Şehremaneti Harita Şube Müdürü Mühendis Necip Bey tarafından hazırlanan harita. (Süleyman Faruk Göncüoğlu arşivi)

"Pazar Tekkesi" adı ile anılan Sünbüli Dergâhı ve yanında Ağa Çayırı Mescidi, bir meydan çeşmesi, bir de demir çıkırıklı bir kuyu vardır"[31]. Bugün bölgede Kasım Çavuş Camii yer almaktadır. Bu cami, tekke olarak kurulmuşsa da daha sonra camiye dönüştürülmüştür. Sur içi ve dışına dair mühim bilgiler sunan Eremya Çelebi'nin Balat Ermeni Kilisesi Tarihi isimli Ermenice kaleme almış olduğu eserde "iki horoz"un Silivrikapı'nın alâmeti olduğunu aktarması da ayrıca dikkate değerdir[32].

Osmanlı döneminde, Silivrikapı'nın iktisadi yapısı hakkında bilgiler veren pek çok resmi yazışma ve karar ile karşılaşılması, bölgenin Bizans döneminden beri değişmeyen iktisadi yönünün tespiti bakımından önem taşımaktadır. Buranın, Osmanlı gündelik yaşamının sosyal-iktisadi gelişmelerinde de etken olduğu, sur içi ve sur dışı yapılanmasında da görülmekteydi.

Silivrikapı, şehre giriş çıkışta ayrı bir önemi haizdi ve devamlı kontrol altında tutulmaktaydı. Ticari malların şehre alındığı bu kapılar devlet için önemli bir gelir kaynağı olduğundan kapılardan alınacak vergi ücretleri de tespit edilirdi. Dâhiliye Nezareti'nin hicri 18 Mart 1298 / miladi 1882 tarihli aldığı karar gereğince Silivrikapı'nın da içinde bulunduğu kapı ve iskelelerden alınacak vergi tarifesi şu şekilde belirlenmiştir[33].

-Şehir haricinden gelecek olan yüklü manda arabalarının her birinden 80;
-Hariçten gelen yüklü öküz vev çift atlı arabaların her birinden 60;
-Hariçten gelen yüklü develerin ve tek atlı arabaların her birinden 40;
-Hariçten gelen yüklü gelen her cins hayvanın her birinden 20;
-Yine hariçten sürü ile gelen kaz ve hindinin her adedi için 1 para.

Silivrikapı dışındaki çiftlik arazileri, bağları ve bahçeleri yanında şehrin ihtiyacını sağlayan mandıraları da bünyelerinde barındırmaktay-

31 Eremya Çelebi Kömürciyan, İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul, (yayına hazırlayan; Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1988, 68.
32 Eremya Çelebi Kömürciyan, İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul, (yayına hazırlayan; Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1988, 171; Şükriye Pınar Yavuztürk, "Silivri Semti", *İstanbul'un Kitabı Fatih*, I. , Editör; Süleyman Faruk Göncüoğlu, Mayıs 2011, 287.
33 Osman Nuri Ergin; *Mecelle-i Umur-ı Belediyye IV*, İstanbul 1995, 1990-1991.

dılar. Evliya Çelebi'den öğrendiğimize göre, Silivrikapı'nın bir diğer özelliği de; Silivri Kapısı'nın iç yüzünde üretilen yoğurtların meşhur olmasıydı.

Silivrikapı, bütün bu ticari ve sosyal dokusuyla bir sivil şehir kapısı olarak öne çıkarken öte yandan yarı resmi olarak bir askeri kapı vasfını ifa ettiğini de görmekteyiz.

Silivrikapı semti surlarının bir diğer özel tarafı da siyah barutlar için depo olarak kullanılmasıdır. İstanbul'da siyah baruthanelerin bulunduğu yalnızca beş iş yeri vardı. Bunlar Unkapanı, Tüfenkhane, Atmeydanı, Ayasofya cephane içi, Macuncu Çarşısı yakını ve Kağıthane'ydi. Adı geçen beş işyerinde elde edilen siyah barutlar dışında Tophane, Selanik, Belgrad ve Mısır'da üretilen siyah barutlar İstanbul'a getirilir, Silivrikapı ile Yenikapı arasındaki kale duvarlarında mevcut bulunan burçlara doldurulurdu. Bu barutların korunması için de her bir burç etrafında beş yahut onar cebeci vazifelendirilirdi. Evliya Çelebi *"Ne mümkün ki o yere yakın bir kimse tütün içe, zira o tarafların caddeleri bile bütün barutla doludur"* diyerek bölgede yer alan barut yoğunluğunun ne derecede olduğunu ifade ettikten sonra şu şekilde devam etmektedir[34]:*"Selanik ve Mısır'dan barutları depoladıklarından sonra ana cadde üzere nice bin at yüklü arabalar ile deniz kenarından kum getirip yola dökerler, ta bu derece sakınırlar. Zira Mustafa Han'ın tahta çıktığında bir kuleye yıldırım isabet edip kulenin duvarlarını gökyüzüne uçurup bazı parçaları dört saat yerde Çekmecelere düştü. Bir parçası Üsküdar'a düştüğü tespit edilmiştir ki yakın zamanda meydana gelmiştir. Onun için ateşten sakınıp bütün barutu bir yere koymayıp kule kule korlar. Bu barutçu esnafları da arabalar üzere hayvanlarda çeşit çeşit barutları döğerek geçerler. Ardları sıra baruthane emini çorbacılarıyla, çavuşları carhcılarıyla, neferatlarının omuzlarında onar okka havan elleriyle saf saf geçerler bu esnaflar da Osmanlılar'da makbuldür".*

Ticari ve yarı askeri önem taşıyan bu kadim kapı ve çevresinin güvenliği de Şehr-i İstanbul için ayrıca önem taşımaktadır. Silivrikapı'da yer alan kulluk diye ifade edilen karakol binası, yeniçeriler dö-

34 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyehatnamesi: İstanbul*, Yayına hazırlayan; Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2004, 545.

neminden yakın tarihlere kadar kullanılmış tarihi bir güvenlik merkez binasıdır. Bugün hâlâ mevcudiyetini korumakta olan bu bina, hicri 1334 yılında cami ile iki kahvehane karşısındaydı[35].

Silivrikapı'nın yer aldığı tarihi sur duvarlarının burçları ile tahribine dair Osmanlı kaynaklarında rastlanan ilk kayıt, halk arasında küçük kıyamet olarak ifade edilen miladi 1509 tarihli büyük İstanbul depremiyle ilgili olandır. Surların Silivrikapı bölümü bu depremde büyük bir yıkım yaşamıştır. Sultan II. Bayezid'in padişahlığı sırasında meydana gelen bu büyük depremin ardından en kısa sürede, yine Sultan II. Bayezid döneminde tamiratlar tamamlanmıştır. Bu tamire dair bir kitabe de kapı üzerine yerleştirilmiş ve kapı önüne bir de üç gözlü bir köprü konulmuştur[36].

35 Ahmed Süheyl Ünver, *Fatih'in oğlu Bayezid'in su yolu haritası dolayısıyla 140 sene* önceki İstanbul, İstanbul 1945, 23.
36 Eremya Çelebi Kömürciyan, İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul, (yayına hazırlayan; Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1988, 192.

Sur Dışında Bir Şifa Yolu

Silivrikapısı'nın dışında, *Balıklı*'da fetihten bu yana bir kilisenin varlığı bilinmektedir. Bizans döneminden itibaren, bahçesindeki havuz ve içersindeki balıklarla su kaynağının kutsal kabul edilmesi sebebiyle bir dini ziyaret yeri haline dönüşmüştür. İlk olarak imparator I. Leon döneminde inşa ettirilmiş olup daha sonra, Ayasofya'dan arta kalan taşlar ve harçlar kullanılarak İmparator İustinianus tarafından genişletilmiştir. Miladi 9. yüzyılda İmparator Makedonyalı Basil (867-874) tarafından burada *Pighea* sarayları inşa edilmiştir. Sarayın inşa edilmesinden itibaren Balıklı ismi verilen bu mekân özellikle ilkbaharda imparatorların istirahat için gittikleri bir mesire yeri olmuştur. Bulgar Çarı Simeon'un (890-927), İstanbul üzerine yürüdüğü ve kuşattığı dönem saray ile beraber kilise ve ayazma büyük bir tahrip ve yıkım yaşayacaktır.

Evliya Çelebi'den de öğrendiğimize göre; burada daha önce *Panaia* isimli bir manastır bulunup, buradaki ayazma, yarı ölü bir halde gelen hastaların havuzun suyu ile şifa bulmalarıyla meşhur idi. Urûc-ı İsa Yortusu'nda bu ayazma kilisesi imparator tarafından gösterişli bir alayla ziyaret edilirdi. İmparator kimi zaman ata binerek şehri boydan boya kateder, Silivrikapı'sından ayazmaya giderdi. Kimi zaman da vasıta aracı olarak gemiyi kullanır Marmara sahilinde, Mermer Kule'nin yanında yer alan rıhtıma yanaşarak karaya çıkar, Balıklı'ya kadar ki mesafeyi atla geçerdi.

Osmanlı döneminde de Balıklı'daki ayazmaya gösterilen ilgi sönmemiş özellikle Rumlar, Paskalya'ya rastlayan Cuma günü kafileler halinde ayazmayı ziyaret etmişlerdir. Ancak Bizans döneminde olduğu gibi eski ihtişamlı binalardan iz kalmamıştır. Bunun nedeni, surlara yakın mevkilerde yer alan binaların savaş ve iç çatışmalar sırasında tahribata uğramasıdır. Sultan II. Murad'ın İstanbul'u kuşatması sırasında karargâhını *Balıklı*'ya kurduğu da bilinmektedir. 19. yüzyıla değin ayakta kalabilmiş olan ayazma kilisesi de 1833 yılında irade-i seniyye ile tamir edilmiş ve bir takım değişikliklere uğramıştır.

Balıklı Ayazması ve mezarlığı çevresi meşhur bir mesire bahçesi olup

dönemin eğlence anlayışına uygun olarak İstanbulluların rağbet ettiği bir yerdir. Özellikle Silivrikapı ile Şehremini ve Kocamustafapaşa semtlerinde yaşayan halk bu mesire alanını sıklıkla tercih etmekteydi.

Bölgenin geçmiş tarihi ile alakalı olarak bizlere bolca bilgiler aktaran Eremya Çelebi, çocukluğunda Ayazma çevresinde iri ceviz ağaçları bulunduğunu yazmaktadır. Evliya Çelebi'ye göre, bu ağaçların dipleri kazılarak altın ve gümüş çıkarılmıştır. Yine hicri 1269, miladi 1852-1853 yılında "balıklı civarında ekmekçi yanında" diye tarif edilen yerde bir define bulunması resmi kayıtlara geçmiş tespitlerdendir[37].

Öteki Kapı

Havası güzel bir mesire ve çiftlik arazileri olması yanında Silivrikapı sur dışı, Edirnekapı ile Eğrikapı'da da görüldüğü gibi aynı zamanda mezarlıklar bölgesiydi. Burasının katiyen Müslüman mezarlıklar bölgesi oluşu; miladi 1854 senesinde, Gülhane Hastanesi'nde ölen Fransızlar için Silivrikapı'da mezarlık tahsis edilmesi talebine red cevabı verilmesinden anlaşılmaktadır. Gayri müslimlere Veli Efendi'deki Fildamı isimli arazi üzerinde bir mezarlık yeri gösterilecektir. Müslüman mezarlığı Silivrikapı dışında her iki tarafa yayılmış vaziyetteydi.

Mezarlığın etrafının çevrilmesinin düşünüldüğü; Basiretçi Ali Efendi'nin İstanbul Mektupları eserinde, geçen aşağıdaki beyandan anlaşılmaktadır[38]

"İane toplanıp şimdiki Silivrikapısı haricinde ve çeşme başında kâin kabristanın etrafına metin duvar çektirilmeye başlanmıştır...

Kabristanın etrafı duvarlarla çevrili olmadığından Altırmermer, Silivrikapıyla civar ahali tarafından şimdiden Seyyit Nizam hazretlerinin türbeleri ittisalinden Çeşmebaşı ve Söğütlük tabir olunan mahalde Mevlevihane kapısına kadar olan mahallerin duvarları tekrar inşa edilmek için tanesi üç kuruşa 5 bin adet bilet bastırılmış ve satışa çıkarılmıştır."

37 BOA., A.}MKT.NZD., 76/99; Şükriye Pınar Yavuztürk, "Silivri Semti", *İstanbul'un Kitabı Fatih*, I. , Editör; Süleyman Faruk Göncüoğlu, Mayıs 2011, 286-290.
38 Basiretçi Ali Efendi, İstanbul Mektupları, İstanbul 2001, 481, 484.

Sermet Muhtar Alus, Silivrikapı'nın mezarlıklar bölgesinin o dönemki garibanlığı ve sefaletini anlatırken değişik bir yol takip ederek, bölge ahalisinin durumunu şu şekilde yansıtmıştır;

"Kocamustafapaşa'dan Silivrikapısı'na yürüyoruz. Etraf ve eknaf (çevre) öteden beri fukara-i sâbirin (yoksul) yatağıdır ve içler acısıdır. Dış mezarlıklarda ölmüşlerini ziyarete giden arabalı hanımlara beylere, mahalleli çoluk çocuk sokaklara dökülerek;

-Şıllıklar, maça beyleri, kıtıpıyozlar! ... Diye çıngır çıngır bağırırlar, ekseriya taşlara bile tutarlardı.

Emektarlarımızdan Peyker Kalfa, kırkından sonra "nasibim, kısmetim deyip babası yaşındaki bir belediye çavuşuna varmış, buralara gelin gitmişti de, bin pişman olmuştu.

Yenice evlilik zamanında, evlerinden yüz dirhemcik üç kanat pirzolanın kokusu yayıldı mı, komşularda ne çığlıklar:

-Boğazından aşağı kor olsun karı!.. Gözüne dizine dursun; son lokmandır inşallah kart kahpe!.. Belediye kavası kocam var diye böbürlenme, ondan büyük de vezir var!... "

Fethe Açılan Yolun Emanetleri

Gerek fetih sırasında gerek fetihten bu yana İstanbul'da pek çok Allah dostu yaşamıştır. Onlar hayatlarında olduğu gibi ölümleriyle de İstanbul'da İslam ruhunun ve bir manevi iklimin oluşmasını sağlamışlardır.

Şehr-i İstanbul'un kadim kapıları çevresinde adeta manevi bekçiler gibi sıralanan manevi büyüklerin kabirleri bu kapıların önemini bir kat daha arttırmaktadır. Silivrikapı ve kapı çevresinde surların hemen dışında yer alan bu ziyaret mekânlarından ilki, Saruhanlı Şeyh Hz. Veli Efendi'nin makamıdır. Silivrikapı dışında, hendek kenarında yol üzerine defnedilmiş olduğunu ve ziyaret edilen türbenin *Veli Sultan* ismi ile anıldığını Evliya Çelebi'den öğrenmekteyiz[39]. Silivrikapısı'nın hemen dışında ve kapının çıkışında, "Bağdat Seferi'nin gerçekleştiği sırada vefat eden Seyyid Mehmed Haydar Dede *ile* Elekli Baba Hazretleri medfun bulunmaktadır.

İstanbul'un meczûb-u kâmillerinden kabul edilen Seyyid Mehmed Haydar Dede (Mehmed/Muhammed Çelebi) türbesinde medfun Elekli Baba için Enfî Hasan Hulûs Halveti Efendi şöyle söyler; "*...ser-u pâ bürehne ve üryân, elekçiler ardı sıra gezip, bilen ahbab: bir elek alıverirler. Aldıkları gibi bozup kasnağını atıp, ibrişimini ve kılını yemek âdeti idi ve kendi de cezbe zuhür etdi~i günden vefat edince, kimse ile tekellüm etmemiştir. Silivri Kapısı haricinde Mürşidi Türbesi'nde medfundur*[40]."

Hakkında pek çok rivayet bulunan Elekli Baba ile ilgili en yaygın rivayet, Mehmed Halit Bayrı'nın aktardığıdır. Bayrı'ya göre, Elekli Baba'nın asıl ismi, Muslihiddin'dir. Kendisi I. Emeviyye halifesi Muaviye zamanında yaşamış, İstanbul'un muhasarasında Eba Eyyub'un bayraktarlığını yapmıştır. Elekli Baba, sağlığında şimdi türbesinin bulunduğu yerdeki dükkânında elekçilik eder ve kazancını fakirlere verirmiş. Hakkın rahmetine kavuştuğunda dükkânının olduğu yere gömülerek üzerine türbe yapılmış ve vasiyeti gereğince yaptığı elekler türbesine asılmıştır. İstanbul kadınları Elekli Baba'ya isteklerinin olup olmayaca-

---

39 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, Yayına hazırlayan; Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2004, 320.

40 Enfî Hasan Hulûs Halveti, *Tezkiretü'l Müteahhirin – XVI.-XVIII. Asırlarda İstanbul Velileri ve Delileri*, Yayına Hazırlayan; Mustafa Tatcı-Musa Yıldız, İstanbul 2007, 126.

ğını anlamak için başvurur, buraya gelenler türbede namaz kıldıktan ve dua ettikten sonra içlerinden "eğer istediğim şey olacaksa elekler sağ tarafa olmayacaksa sol tarafa dönsün" diye niyet ederek heyecan içinde beklerlermiş. Eğer ziyaretçinin isteği olacaksa biraz sonra elekler sağa, olmayacaksa sola dönermiş. Elekler sağa döndüğü yani ziyaretçi istediği işin olacağını anladığı takdirde Elekli Baba'ya adak adar, isteğine kavuşunca adağını yerine getirirmiş[41].

Eremya Çelebi Kömürcüyan ise Elekli Baba'yı ve ziyaretçilerini şu şekilde tasvir etmektedir[42]: *Yirmibeşinci Kapı Silivrikapısı'nın dışında Elekçi Dede'nin mezarı bulunmaktadır. Elekçi Dede, ağzını açıp konuşmazdı. O daima elek yer ve çingenelerin peşinde gezerdi. Bu adamın vücudu kapkara kesilmişti. Yaz kış çıplak gezer ve "öksüz"de dikilmiş bir halde dururdu. Bir eliyle eleği yer diğeri eliyle de mefred babayı (müellif bu kelime ile tenasül aletini kastetmiştir) tutardı. Tüysüz bir adamdı ve hayvan gibi sakitti. Bu adam öldüğü vakit bir veli telakki edildi ve herkes cenazesine koştu. Ağavat ile vüzera ölünün başına toplandılar; etrafı kefenle doldu; herkes onun, kendi rüyasına girdiğini, kefen istediğini söylüyordu. Bir münakaşa ve gürültüdür koptu. Herkes rüyasını anlatıyor ve onun kendi kefeniyle gömülmesi icap ettiğini ileri sürüyordu. Nihayet Sadrazam Ahmed Paşa (Melek Ahmed Paşa, sadaret kaymakamı), miladi 1653 tarihinde, göndermiş olduğu kefenin tercih edilmesini istedi. Ölüyü kefenleyerek gömdüler. Ölen sanki bir müftü veya bir sultanmış gibi büyük bir cenaze merasimi yaptılar ve meyyit namazı kıldılar. Onun için bir veliyullahtır dediler ve meyyit namazında bulunmayı sevap saydılar.*

Elekçi Dede için bir türbe yapılmış ve üzerine de alamet olarak eleği asılmıştır. Bugün hala mevcut olan türbedarlar, buranın bir şifa yeri olduğunu söylerler. Hatun ve hanım kadınlar, hatta sultanlar bile arabalarıyla buraya gelirler. Bazıları Fatiha okuyup hastalıklarına şifa niyaz ederler. Mezarın üzerinde, kısır olan veya erkek çocuk doğurmak isteyen kadınlara deva olarak su ile dolu ibrikler konulmuştur. Kadınlar bu suyu, göğüslerine, karınlarına, göbeklerine ve vücutlarının en mahrem yerlerine sürerler.

41 Mehmed Halid Bayrı, *Yer Adları Ve Yer Adlarına Bağlı Folklor Bilgileriyle İstanbul*, İstanbul 1972, 157.

42 Eremya Çelebi Kömürcüyan, Eremya Çelebi Kömürciyan, İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul, (yayına hazırlayan: Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1988, 22-23.

Elekli Baba ile ilgili bir başka gelenek de bayram ziyaretlerinde görülen renkli bir adetti. Bayram namazlarını kılmak için Hadım İbrahim Paşa Camii'ne gelenler, namazdan sonra topluca sur kapısından dışarıya çıkarak Elekli Baba'nın türbesi önünde saf halinde durur, aralarında hatim indirmiş olanlar hatim surelerini okur, sevabını Silivri Kapısı Mezarlığı'nda gömülü olan ölülerin ruhlarına armağan ederdi. Bu iş bitince herkes koltuklarında Kur'an-ı Kerim olduğu halde kendi yakınlarının mezarına giderek Kur'an okur, böylece önce ölüleriyle bayramlaşarak evlerine dönerlerdi[43].

Silivrikapı Mezarlık bölgesinde Bayrami-Melamilerden pir Bosnalı Hamza Bali (Hamzaviyye)'nin türbesi de bulunmaktadır. Hamza Bali'nin, Silivrikapı mezarlığına defnedilmesi, Miladi 1573 tarihinde idam edilmesi sonrasında gerçekleşecektir.

Bir âlim olarak, vazifede bulunduğu Bosna'dan kadılık emri ile İstanbul'a getirilip, bazı dini ve itikadi sorunları olduğuna karar verilerek şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin fetvasıyla idam edilmiştir. Hamza Bali'nin pirliği ise, ölümünden sonradır. Ölümünden sonra Bayrami-Melamiler "Hamzavi" olarak anılmış olup Melamiler de Hamza'yı pir olarak kabul ettiğinden kolun adı da Hamzaviye olacaktır.

Şeyh Hamza Bali ile ilgili anlatılan kıssalardan manevi halet-i ruhiyesi hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Anlatılan bu kıssalardan birisi şu şekildedir; Şeyh Hüsameddin Ankaravi hazretleri yeni mescidinin açılışı için Cuma namazını kılmaya hazırlanırken "Bali Ağa hala gelmedi mi?" diye sorar. İstanbul'dan gelecek olan Bosnalı Bali hakkında müridlerden biri "henüz gelmedi pirim, fakat rivayetlere göre Bali Ağa ibadetini aksatırmış, kendini de zevke sefaya vermiş, her gün tavuk çorbası yerim diye kıvanır durumuş" diyerek Ankaravi'yi bilgilendirir. Namazdan az bir süre önce Bali Ağa gelir. İbadetin ardından Şeyh Ankaravi konuşmasında Bali Ağa'ya hitaben "evladım, ibadetini eskisi gibi yapmazmışsın, her gün tavuk çorbası yediğini söyler, övünürmüşsün" diye sitemde bulunur. Bali Ağa, ibadetlerini aksattığını kabul ettikten sonra "yalnız bir husus var, tavuk çorbası olayı yanlış akset-

43 Mehmed Halid Bayrı, *Yer Adları Ve Yer Adlarına Bağlı Folklor Bilgileriyle İstanbul*, İstanbul 1972, 36.

tirilmiş. İstanbul'da her evin önünde köpeklere ve tavuklara verilmek üzere artık yemeklerin ve çorbaların konduğu bir büyük taştan kâse bulunur. Ben de tavuklar için konan bu artık çorbalardan yiyerek nefsimi köreltirim pirim" der. Bu anlatılanlar Ankaravi'nin hoşuna gider ve Bali Ağa'ya peygamberin amcasının ismi olan Hamza ismini verir ve bundan böyle Bali Ağa, Bosnalı Hamza Bali olarak anılır.

İkinci devre Bayrami Melamilerden Bosnevi Hamza Bali miladi 1573 tarihinde, Süleymaniye'de Deveoğlu Çeşmesi önünde idam edilmiştir. Kabri bugün Silivrikapı tarafında, Yenikapı Mevlevihanesi ile Halveti tekkesinin arasındadır.

Silivrikapı'da yer almış olan Halvetiyyeden Emirler Tekkesi ile ilgili olarak, söylenmesi gereken bilgilerden biri de, bazı kaynaklarda ileri sürüldüğü gibi Özbek Türkleri tarafından teşekkül ettirilmiş bir tekke olmadığıdır. Bununla hiçbir alakası olmayıp, tekkenin, sahib-i divân Seyyid Seyfullah Kâsım Efendi tarafından kurulmuş ve Halvetiyyeye bağlı bir merkez olduğunu da bu vesileyle söylemiş olalım...

Silivrikapı'nın Sur Dışı Namazgâhları

Silivrikapısı'nın karşısındaki bilinen üç namazgâhtan biri olan ve "Silivrikapı Mezarlığı Namazgâhı" ismiyle de bilinen bu namazgâh, sur dışı namazgâhlarından biridir. "Kulemâ dehale aleyhâ zekeriyyel mihrâb" yazılı sülüs kitabeli mihrabı hicri 1193/miladi 1779 tarihlidir. Bu mihrabın sonradan yapılmış olması muhtemeldir. Namazgâhın bir de çeşmesi bulunmaktadır. Çeşme, hicri 955/miladi 1548 tarihli olup, Bayram bin Hacı tarafından yaptırılmıştır[44]. İstanbul'un erken tarihli çeşmelerinden biridir. Sur dışında hala bulunuyor olması ayrıca önem taşımaktadır. Çeşmenin ön tarafındaki alan, Menderes döneminde yol genişletme çalışmaları kapsamında istimlâk edilmiş, tezyinatlı mihrap taşı da bugün, İstanbul Arkeoloji Müzeleri depolarına kaldırılarak koruma altına alınmıştır.

Silivrikapı Ayvalı Dede Mezarlığı, İmrahor Camii İmamları Sofası

44 İsmail Fazıl Ayanoğlu, *Namazgâhlar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Arşiv Kültür Daire Başkanlığı'nda yayınlanmamış iki ciltlik eser.

Namazgâhı, epey uzun bir ismi bünyesinde barındırmaktadır. Bazı eserlerde Silivrikapı Mezarlığı Namazgâhı ile karıştırılmıştır. Vakıf hayrat defterlerinde bu karışıklığın doğrusu görmektedir. Namazgâh, Seyyid Nizam Caddesi girişindedir. Namazgâhın 100 metre kadar doğusunda, İmrahor Camii imamlarının mezarlık sofası bulunmaktadır. Bu sofanın hemen yakınında da dere yatağı yer almaktaydı. Şinasi Akbatu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nde bahsettiği, Çırpıcı Çayırı etrafındaki derelerin buralara kadar uzanan kollarından biri idi.

19. yüzyılın sonlarında sofalı bir mezarlığa dönüşmüştü. Vakıflar İdaresi kaydında, 511 pafta, 2982 ada, 1 parselde görünen namazgâh, miladi 1876 tarihli olup, kısaca Ayvalık Mezarlığı Namazgâhı

Silivrikapısı'nın iç tarafında yer alan bir gürz parçası pek çokların dikkatini çekmektedir. İhtifalci Mehmed Ziya Bey eserinde, bu gürz ile ilgili olarak şu şekilde bahsetmektedir; "... Hadım ibrahim Paşa Cami'nin karşısındaki kapının sol tarafındaki duvarın üzerinde gördüğüm iki zincirle demir kabzasından asılmış büyük bir gürz beni hayretler içinde bıraktı. Bu gürz savaş meydanının, yiğitlik ve kahramanlık nişanesi olup, yeni çeri askerinin düşmana karşı salladığı bir savaş aracıdır. Burca yerleştirilmiş, zemini yeşile boyanmış mermer bir kitabede; Bu gürzün İdris isminde bir askere ait olduğu yazılıdır. Kitabesi şöyledir: "Eski saray baltacılarından Rizeli Pehlivan İdris'in gürzüne nazar edip Fatiha-i Şerife okuyan iman ile gide (H. 1090). "

olarak da bilinmektedir. Bugünkü imar düzenlemesine göre, Merkez Efendi Mahallesi'ne bağlı bulunan Çörekçi, Seyyid Nizam Yolu üzerindedir.

Bu namazgâh, sur dışı güzergâhında, menzil bölgesi namazgâhı olması hasebiyle Silivrikapı dışındaki son ayrılık mevkisi olması bakımından önem taşımaktaydı.

Seyyid Nizam

Silivrikapı Mezarlık bölgesi olmakla beraber namazgâhların sayısı da sadece bunlardan ibaret bulunmamaktadır[45]. Ayrıca, Silivrikapı bölgesi bir tasavvuf noktası olma vasfını da taşımıştır. Bugün İstanbul'un en çok ziyaret edilen makamlardan biri olan Seyyid Nizam Tekkesi'ne, sur içindekilerin ulaşabildiği kapı olarak Silivrikapı, uzun yüzyıllar yapılacak dualara açılan bir kapı olma vazifesini de ifa etmiştir.

Silivrikapı'dan sur dışına çıkıldığında, bugün Zeytinburnu ilçesi sınırları içerisinde önemli bir güzergâha ve de caddeye ismini veren Seyyid Nizam Tekkesi'nin, kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, 16. yüzyılda, Yavuz Sultan Selim döneminde, Bağdat'tan İstanbul'a gelmiş Nakşibendi tarikatının şeyhlerinden, Seyyid Nizameddin Efendi tarafından kurulmuştur. Halk arasında ***Seyyid Nizam*** olarak tanınmış Seyyid Nizamettin Efendi, Peygamberimiz Efendimiz (s.a.v.)'in neslinden Seyyid Şahabbeddin Ahmed Bağdadi hazretlerinin oğludur. Ve miladi 1550 senesinde (hicri 957 Muharrem'inde) 63 yaşında vefat etmiştir. Cenaze namazı, Fatih Camii'nde, Merkez Efendi hazretlerinin imamlığında kaldırılmıştır. Tekke'ye ait tevhidhane ve şeyh dairesi gibi binalarının zaman içerisinde geçirdiği onarım ve değişimlerle günümüze kadar varlığı ulaşabilmişse de, 19. yüzyılın ilk yarısına ait tekke listelerinde adı geçmediği için, bu dönemde, herhangi bir sebeple faal olmadığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın sonlarına doğru, Harem-i hümayun Başkatibesi Rayetkeşan Kalfa'nın kızı Ebrunigar Kalfa tarafından miladi 1872/ hicri 1289 tarihinde Seyyid

45 Mustafa Özdamar. "Namazgâhlar". *Vakıflar Dergisi*, XX. , Ankara, 1992. 227.

Nizam Tekkesi'ni yeni baştan inşa ettirmiştir. Sultan II. Mahmud'un kızlarından Adile Sultan tarafından da, miladi 1889/ hicri 1307 senesinde de tekkeye su getirtilmiştir. 1925 tarihli tekke ve zaviyelerin kapatılması kararı üzerine de kabirlerin de içerisinde bulunduğu tevhidhane cami olarak kullanılmaya başlanılmıştır. Tekkede bulunan abdest tekkesi üzerinde yer alan tarih ise, miladi 1850/ hicri 1267'dir.

Silivrikapısı, Seyyid Nizam'a açılan kapı olması yanında, İstanbul'da yaşayan Hristiyanlar'ın Balıklı Ayazmasına doğru kullandıkları yol idi.

Tepedelenli Ali Paşa

Silivrikapı Mezarlığı'nda meftun bulunan pek çok isim, Osmanlı tarihi ve Şehr-i İstanbul'un geçmişinde önemli izler bırakan şahsiyetlerdi. Burada metfun devlet şahsiyetlerinden biri de, Tepedelenli Ali Paşa'dır.

Tepedelenli Ali Paşa, uzun yıllar Osmanlı idaresi altında kalan Arnavutluk'un bağımsızlığını kazanmasında ilk kıvılcımı yakan isim olarak

kabul edilirse de, önemli bir Osmanlı paşası ve veziridir. Ali Paşa, bağımsız bir devlet kurma çalışmalarına başlayınca Sultan II. Mahmud tarafından görevden alınmıştır. Padişahın bu kararına isyan eden Ali Paşa, miladi 1822 yılında yakalanmış ve idam edilmiştir. Paşanın kesik başı, 24 Şubat 1822 tarihinde padişaha gösterilmek üzere bir bal torbasında İstanbul'a getirilmiş, iki gün Topkapı Sarayı'nda Cellât Çeşmesi'nde ibret olarak teşhir edilmiştir. Bu süre sonunda başı, Silivrikapı Mezarlığı'na, kendisinden önce idam edilen üç oğlunun kabirlerinin bulunduğu yere defnedilmiştir. Mezarının başına Osmanlı devleti tarafından, vezir olduğuna dair bir de mezar taşı diktirilmiştir.

Tepedelenli Ali Paşa'nın defnedildiği tarihten itibaren bu mezarlık, kendi soyundan gelenlerin defnedildiği bir mezarlık olarak kullanılmaya devam edecektir. İhtifalci Mehmed Ziya Bey, Tepedelenli Ali Paşa ve oğullarının yer aldığı mezarlarla ilgili olarak, 1920 senesindeki mezarlığın durumunu anlatırken, duygularını da şu şekilde ifade etmektedir; "*Yanya Sancağı mutasarrıfı meşhur Tepedelenli Ali Paşa (H. 1237), yanında oğlu Tırhala Sancağı Mutasarrıfı Veli Paşa (H. 1237), yanında Ali Paşa'nın oğlu Avlonya Sancağı Mutasarrıfı Osmanlı Beylerbeylerinden Muhtar Paşa (H. 1237), yanında Ali Paşa'nın oğlu İnebahtı Sancağı Mutasarrıfı Osmanlı Beylerbeylerinden Salih Paşa (H. 1237), bunun da yanında, Veli Paşa'nın oğlu Delvine Sancağı Mutasarrıfı Osmanlı Beylerbeylerinden Mehmed Paşa (H. 1237)'ların kesik başlarının bulunduğu kabirler, kabirlerin başlarındaki kallavi ve kâtibi kavuklarıyla ibretli bir levha olarak gözümüzün önündeler. Bu taşların karşısında durup kitabelerini yazdığım zaman Mora olayının hazin safhası gözümün önüne geldi.*"

Bir yüzyılı aşkın bir zaman dilimini geride bırakarak, Tepedelenli Ali Paşa'nın nesline bakabildiğimizde, soyundan gelen Türk basın tarihinde önemli bir yere sahip, Nizamettin Nazif Tepedelenli görebileceğiz. Her daim devletine ve toplumuna hizmet eden bir nesil olarak var olabilmek Allah'ın ne büyük lütfudur.

1920'de İhtifalci Mehmed Ziya Bey'in bakımlı ve mezar şahidelerinin yerli yerinde durduğu mezarlığın 1970'li yıllardan itibaren yerleri belli olan aile sofası mezarlığı bugün dağılmış durumda olduğunu görmek-

teyiz[46]. Bugünlerde, Arnavutluk tarafından Tepedelenli'nin kabrinin Arnavutluğa nakli talebi bulunmaktadır. Eğer, iade talebi kabul edilirse ki, söz konusu bile olmamalı, Tepedelenli Ali Paşa'nın kesik başı tam 191 yıl sonra vücuduyla buluşmuş olacaktır.

Bu bölgede, tarihte önemli izler bırakan pek çok devlet adamı, tasavvuf ehli, ulema ve şairin de kabri bulunmakta olup, bunlardan biri de, Şah ü Geda ismiyle şöhret bulan Taşlıcalı Yahya Bey'dir. Sultan Bayezid Vakfı'na mütevelli olmuş, gençliğinde, yeniçeri kâtibi olan Şehabeddin Bey'in sayesinde eğitim görüp Kanuni Sultan Süleyman devri şairleri arasına girerek büyük bir şöhret bulmuş idi. Zamanın meşhur şairi Hayali Bey ile birbirlerine karşılıklı şiirler söylemişlerdir[47].

Silivrikapı Hipojesi

Silivrikapı Mezarlığı'nın bünyesinde barındırdığı tarihin derinliğinin zenginliği yanında, 1988 senesinde Silivrikapısı'nın bir de zengin bir tarihi veriler içeren mezar odası bulunmuştur. İstanbul surlarının bu kısmında gerçekleştirilen restorasyon sırasında ortaya çıkarılan bu mezar odasına, Silivrikapı Hipojesi denilmektedir. Ön sur ile ana sur arasında içerde yer almaktadır. Bir kapı ile ulaşılan gömü odası, sonradan üzerine yapılmış sıva ile kapılmış olmasına rağmen zamanın aşındırmasıyla yer yer ortaya çıkan duvar resimleriyle dikkat çekicidir. Bu duvar resimleri, yaş sıva üzerine yapılmasından dolayı ifade edilen şekli ile fresko tekniğiyle yapılmış resimler denilmektedir. Duvar resimleri ve içerisinde bulunan lahitler ile İstanbul'da bulunan Bizans mezar odaları arasında en az zarar görmüş ve korunmuş olması bakımından harika bir tarih hazinesidir.

46 Murat Bardakçı, "İşte, Arnavutlar'ın 'Bize Verin' Dedikleri Tepedelenli'nin Bal Torbasındaki Kellesi", *Habertürk Gazetesi*, 17 Şubat 2013.
47 İhtifalci Mehmed Ziya Bey, İstanbul ve Boğaziçi, I. , İstanbul Mayıs 2004, 118.

Tarihi Silivrikapı'dan sur içerisine girildiğinde sizi ilk karşılayan Hadım İbrahim Paşa Camii ve Külliyesi'dir. Miladi 1551 tarihinde Mimar Sinan tarafından yaptırılmış olan bu yapının önemi, Doğu Roma (Bizans) döneminden beri sosyal ve iktisadi önem taşıyan bir kara sur kapısının hemen girişine yerleştirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bulunduğu mevkiinin menzil başı ve dönüşlerde menzil sonu konumundadır. Silivrikapı'nın bugün mevcut olmayan iki tarafında, diğer kara sur kapılardan farklı olarak mermer levhalar bulunmaktaydı.

Tanzimat dönemine kadar İstanbul sur kapıları, kale dizdarı tarafından akşam ezanı ardından kapatılır, sabah ezanı ile açılırdı. Fotoğrafta dış kapıdan içeriye girildiğinde, sol tarafta son dizdarbaşının evi görülmektedir.

Kale dizdarları, beylerbeyi, sancakbeyi ve kadının denetimi altında şehrin iç kalesinin müdafaa ve inzibatından sorumluydular. Ayrıca sorumluluk bölgelerindeki hazine ve mühim evrakın korunması ve muhafazası da onların göreviydi.

Yıktırılmadan önce Silivrikapı Dizdarbaşı evinin durumu.
(Necdet İşli Arşivi)

Muallim Emin Bey'in hatıra defterinde şu bilgiler vardır: *"Osmanlıların İstanbul'u fethinden itibaren yaptıkları birtakım özel merasimler vardır ki, hem dini, hem de insani bakımdan çok güzel örneklerdir. Yakınlarının mezarlarına hürmet etmek Osmanlıların asli işlerindendir. Bu ne ulvi bir adettir ki, bayram namazını kılmak için Silivrikapı civarında Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Hadım İbrahim Paşa merhumun yaptırdığı camiye gelen cemaat, namazdan sonra kale kapısı dışına çıkarak büyüklerden Elekli Dede merhumun türbesi önünde hürmet ve tazimde bulunurlardı. Cemaat içinde Kur'an-ı Kerim'i hatmetmiş olanlar varsa hatm-i şerif surelerini okurlardı. Kur'an-ı Kerim'in tesiri ile yürekler nurlanır, gözlere yaşlar dolardı. Silivrikapı Mezarlığı'nda yatan Müslüman ölülerinin ruhaniyeti, Kuran'ın tesirli belagatıyla, sanki orada toplanmış zannedilirdi. İndirilen hatimleri takiben gayet güzel bir dua yapıldıktan sonra, cemaat koltuklarında Kur'an-ı Kerim olduğu halde kimi babasının, kimi annesinin, kimi de evlat ve akrabalarının kabirlerine giderler ve başlarında Kur'an okurlardı. Onlarla bu şekilde bayramlaştıktan sonra evlerine dönerlerdi".* (İhtifalci Mehmed Bey, İstanbul ve Boğaziçi, İstanbul Mayıs 2004)

Mevlevihanekapı/Yenikapı

Polyandriou (Porta Rhegion?)

Bizans döneminde Region Kapısı olarak bilinmekteydi. Miladi 1597'de inşa edilen Yenikapı Mevlevihanesi bugünkü kapının dışında Merkez Efendi Tekkesi çevresindeki geniş bir arazi üzerine kurulmuştu. Kapının bu tarihten sonra Mevlevihanekapısı ismini aldığı anlaşılmaktadır. Buraya halk arasında "Kırmızılar Kapısı" da denirdi. Osmanlılar devrinde yaygın ismi "Yenikapı" idi. Bugün ise daha çok Mevlanakapı olarak zikredilmektedir. Dış kapısındaki kitabede kapının ve çevresinin imparator Iustios ile eşi Sofia ve komutan Narses tarafından onarıldığı yazılmaktadır. Mevlanakapı'ya Bizanslılar aynı zamanda Roussion [Rus Kapısı) da diyorlardı. 9. asırda henüz Hıristiyan olmamış bir Rus topluluğunun Mevlanakapı'ya yakın bir yerde oturması ve devamlı bu kapıyı kullanmalarının buna sebep teşkil ettiği tahmin edilmektedir. Kapıdan sur dışına doğru çıkıldığında sağ tarafta iki tarihi mezar vardır. Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, "İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar" isimli eserinde Mevlevihanekapısı dışında Fatih Sultan Mehmed'in alemdarlarından bir zatın medfun olduğunu yazar[48].

İstanbul kara surları üzerinde, Topkapı - Silivrikapı arasında bulunan bir sur kapısı ve semti, sur dışının hemen dışarısında yer alan önemli mahallelerden biri olan Merkezefendi Mahallesi ile dikkat çeker olmuştur. Topkapı sur kapısı dışında surlara en yakın mahalle olan İlyaszade Mahallesi'nden sonra gelen ikinci mahalle Merkezefendi Mahallesi'dir. Bu mahalleler, sur içi mahallelerinden farklı olup, küçük ölçekli mahallelerdir. Birer menzil ve tasavvuf mahalleleri şeklinde gelişim göstermişlerdir.

Yenikapı Mevlevihanesi ile Merkezefendi Külliyesi ve mahallesi çevresi, İstanbul kara surları karşısında yer alan bir mezarlık bölgesi ola-

48 Hayrullah Cengiz, "Şehremini Semti", İstanbul'un Kitabı Fatih, Editör; Süleyman Faruk Göncüoğlu, İstanbul Mayıs 2011, 309.

rak da gelişim göstermiştir. Merkezefendi Mezarlığı, burada türbesi bulunan Şeyh Merkez Efendi'nin adını almıştır.

Halvetî Şeyhi Muslihiddin Merkez Efendi'nin türbesinin de bulunduğu külliye içerisinde yer alan cami, Yavuz Sultan Selim'in kızı Şah Sultan tarafından yaptırılmıştır. Merkez Efendi Hazretleri, miladi 1463 tarihinde, Denizli'nin Buldan ilçesine bağlı Sarımahmudlu köyünde doğmuştur. İstanbul medreselerinde okumuş, müderrislik yapmış, tekrar İstanbul'a gelerek Sünbül Efendi'ye intisap etmiş, üstadının tariki üzere tasavvuf terbiyesinden geçmiştir. Halveti tarikatının Sünbüli kolu şeyhi Sünbül Sinan Efendi'nin halifesi olmuş ve onun vefatıyla şeyhlik makamına oturmuştur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde düzenlenen seferlerde harbe gitmiş, gazi olmuş, bir hekim, bir din ve tasavvuf âlimidir.

Merkez Efendi Hazretleri'nin, hayatının önemli bir bölümünü geçirdiği, türbe ve külliyesinin de yer aldığı bu yer, İstanbullular genelinde sadece bir tasavvuf merkezi olarak algılanmaktadır. Oysa Merkezefendi külliyesi, tasavvuf hayatının dışında bir sur dışı merkezi olduğu gibi, kalplere verilen şifa yanında insan bedeninin dertlerine de şifa verilmeye çalışılan bir şifa yurdudur aynı zamanda. Bugün Manisa'da meşhur olan mesir macununun mucidi, Merkez Efendi Hazretleri idi. Bilindiği üzere, Kanuni'nin annesi Hafsa Valide Sultan hastalanınca Merkez Efendi hazretleri tarafından 41 baharattan oluşan ve bugün mesir macunu olarak bilinen terkip yapılarak, Sultan'ın şifa bulması sağlanmıştır. Hafsa Sultan'ın isteği üzerine bu macun ilk defa Manisa'da, 22 Mart 1527 (ya da miladi 1528) yılında zaviyenin yanındaki Sultan Camii minareleri ve kubbeleri üzerinden halka dağıtılmış; o tarihten bu yana da her yıl baharı karşılarken dağıtılmaya devam edilmektedir.

Merkezefendi ve etrafında teşekkül etmiş olan külliye İstanbullular tarafından bir şifa merkezi olarak bilindiği gibi sıtma hastalığına çare olmasıyla da meşhurdur. Bu konuda anlatılmakta olan menkıbelerden biri de şu şekildedir; "*Merkez Efendi bir gün dergâhın bahçesinde namaz kılarken, secdeye vardığı bir sırada, yerden bir ses işitti. Ses diyor-*

du ki: "Ey Merkez Efendi! Yedi senedir yeryüzüne çıkmak için emrini bekliyorum. Beni bu hapishâneden kurtar. Zîrâ Allahü Teâlâ, beni sıtma hastalığına şifâ olarak yarattı." Merkez Efendi namazdan sonra talebelerine; "Burayı kazınız. Sıtmalılara şifâ olacak bir su çıkacak" buyurdu. Kazdılar, kırmızımtrak bir su çıktı. Kuyu hâline getirdiler. Niyet kuyusu ismi verilen bu kuyudan, sıtma hastaları su alır içerlerdi. Bu suyu içen hastalar, Allahü Teâlânın izniyle şifâ bulurlardı." Bugün çilehanenin önündeki havuzda yer alan kırmızı balıkların da ayrı ayrı şifa kaynağı olarak görüldükleri bilinmektedir.

Asıl İsmi Musa olup, Merkez Muslihuddîn lakabıyla meşhûr olan Merkez Efendi Hazretleri, hicri 868/miladi 1463 senesinde doğmuştur. Hicri 959/miladi 1551 senesinde de buradaki dergâhında vefat etmiştir. Türbe, Sultan II. Mahmud tarafından elden geçirilip yeniden yapılmış olduğu mimari şeklini korumaktadır. Türbenin ilk mimarisi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Türbenin hacet pencereleri, yapının en güzel bölümlerinden birisidir. Türbe, ön yüzü mermerle kaplı, 2 odalı, 13 sandukalıdır. Burada Merkez Efendi Hazretleri ile soyundan gelenlere ait sandukalar yer almaktadır.

Burada Merkez Efendi Hazretleri'ne ait türbeden sonra en fazla dikkat çeken yapı olan çilehane her ziyaretçinin uğrak mekânıdır. Türbenin hemen arkasında yer alan çilehaneye, kırmızı balıkların yüzdüğü havuzun çevresini dolanan dar bir yolun sonunda, yirmiye yakın basamakla inilen bir merdivenle ulaşılmaktadır. Çilehane, 30 metrekarelik bir kuyu üzerine oturtulmuş küçük bir kapı ve benekli penceresinden ibaret bir mekân düzenlenmesinden oluşturulmuştur.

Merkez Efendi hazretleri ile ilgili, şahsı, dervişliği, efendisine olan hürmeti ve şıfacılığı gibi hakkında anlatıla gelen pek çok menkıbeden biri de günümüz çevrecilik anlayışına ışık tutacak niteliktedir. Bilhassa mütedeyyin şahsiyetlerin örnek alması yönünde, bugünkü, moda ifade ile rol model oluşturacak yaşanmışlıklar göze çarpar. Günümüzün çevreye saygı anlayışına yüzyıllar önce bu sur dışından cevap verilmesi bile büyük bir anlam taşımaktadır. Tabii ki anlayana algısı desturuyla menkıbe şu şekilde anlatıla gelmektedir;

Sur kapılarının hemen bitişiğinde veya karşısında yer alan karakolhaneler vasıtasıyla şehrin giriş ve çıkışları gece gündüz denetlenmekteydi. Tanzimat dönemine kadar bu kapılar, akşam ezanı ile kapatılırdı. Bu karakol binalarından günümüze ulaşmış nadir örneklerden biri de, Mevlevihane Kapısı iç tarafında yer alan karakol binasıdır. "Yeniçeri Kolluk Binası" olarak inşa edilen yapı, ilerleyen tarihlerde karakolhane olarak kullanılmıştır. Sur kapısı karşısında bulunan ve çok büyük değişikliğe uğramamış bu kâgir bina korunması gerekli kültür varlıklarından biridir.

Sümbül Efendi çiçekleri çok sevmektedir. Ve bu sebepten dolayı da halk nezninde bir gönül çiçeği sümbülle ifade edilir olmuştur. Bir gün çevresindekilerden ve Merkez Efendi'den bir demet çiçek istemiştir. Merkez Efendi de üstadına getire getire ezilmiş ve solmuş bir çiçek verebilmiştir. Bu hal karşısında, Sümbül Efendi bunun sebebini sorunca da Merkez Efendi demiştir ki: "Yolda gelirken bütün çiçekleri zikreder buldum, onları Allah 'ı anmaktan alıkoymaya cesaret edemedim. Onun için de ancak bu solgun çiçeği getirmeye mecbur oldum". Sümbül Efendi, Merkez Efendi'nin bu hali karşısında kızı Rahime'yi memnuniyetle ona vermiştir.

Tabiatın geniş coğrafyası içerindeki çiçeklerin bile Yaradan'ı zikretmekte olduğu düsturu içerisinde yoğrulan Merkez Efendi yanında bir eşin kalbi nasıl tasavvuf ateşiyle bir kerametler içerisinde yanmaz ki; Sümbül Efendi, kızını verdikten sonra Merkez Efendi'ye "Sen artık yetiştin" demiş. Ve "Kale dışına çık, Hakkın sana verdiği görevi ifa et!» emri üzerine de, Merkez Efendi şimdi türbesinin bulunduğu yerde ibadet ve halkın irşadı, terbiyesi ve şifa bulmasıyla meşgul olmaya başlamıştır.

Sümbül Efendi bir gün kale dışına çıkarak damadı Merkez Efendi'yi ve kızını ziyaret eder. Dergâha varıp da kapıyı çaldığında, bir bakar ki, kızı ayaklarını uzatmış yatıyor ve üzerinde tencere ile bir şey kaynatıyor. Sümbül Efendi ses çıkarmaksızın bir odaya girer ve kızını beklemeve başlar. Bir müddet sonra, kızı Rahime, giyinmiş kuşanmış bir halde babasının yanına gelir. Sümbül Efendi, ne yaptığını sorunca Rahime, dervişlere yemek pişirdiğini ifade edecektir. Sümbül Efendi, kızının da damadı gibi olgunlaştığını görecektir[49].

Bütün bu kerametlerin yaşandığı tekkenin etrafında bizimde bir, gönüllere ferahlık verecek akarımız olsun ümidiyle çeşmeler de inşa edilecektir. İşte bu akar çeşmelerden biri de, Merkez Efendi Camii ve Tekkesi yanında yer alan, miladi 1812 tarihinde yapılmış aynı isimli çeşmedir.

49 Mehmet Halit Bayrı, İstanbul Folkloru, İstanbul Ocak 2007, 288-289.

Kadim sur kapılarından giriş öncesi, giriş kapılarının yolu üzerine sıralanmış ve kapılarında bitişiğinde yer alan gümrük, karakol ve kahvehane yapıları bu sur kapıların birer karakteristlik özellikleriydi. Bu yapılardan ayrı bugün çok az da bilinen ve haklarında pek de sınırlı bilgilere sahip olduğumuz birer tasavvuf yapıları olarak tekke binaları da yer almaktaydı.

İşte bu tasavvuf yapılarından biri de, Mevlanakapısı'nda sur duvarına bitişik Bayrak Dede Tekkesi'dir. Alemdar Zaviyesi ve Sancaktar Tekkesi olarak da bilinmekteydi. 2963 ada, 6 parsel üzerinde yer alan tekke binasının 7. parsel üzerinde de türbe yer almaktadır. Hicri 1124/ miladi 1712 tarihinde Kethüda Mehmed Ağa tarafından yaptırılmış bu tekkeden günümüze, Şeyh Esseyyid Ahmed Abdülcelil Efendi'nin hicri 1315/ miladi 1897 tarihli mezarından ayrı iki adet mezar daha ulaşabilmiştir. Tekkenin, hicri 1124/ miladi 1712 tarihli kitabesi halen mevcuttur.

Esin Demirel İşli, ***İstanbul Tekkeleri Mimari Eklentileri ve Restorasyonu***, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, 42.

Yenikapı Mevlevihânesi

Yenikapı Mevlevihanesi, Mevleviliğin İstanbul'daki merkezi konumunda olmasının yanısıra bir mevlevihâneyi oluşturan bütün yapı teşekküllerini muhafaza etmekte olan nadir yapılardan biridir. Semahanesi, selamlığı, haremi, türbesi, somathanesi, muvakkithanesi, hünkâr mahfili, matbah-ı şerifi, sarnıçları ve müştemilât bölümleri ile tam bir yapı topluluğudur.

Yenikapı Mevlevihânesi'nin kurucusu, Kâtip, Kocayazıcı, Yeniçeri Efendisi unvanları ile tanınan yeniçeri ocağı başhalifesi Malkoç Mehmet Efendi'dir. Malkoç Mehmed Efendi'nin mevlevihâneyi kurduğu tarihten tekke ve zaviyelerin kapanışına kadar geçen yaklaşık 350 yıl içerisinde yirmi Mevlevi büyüğü burada şeyhlik yapmış, mevlevihane bu yönüyle bir tasavvuf merkezi olma vasfını korumuştur. Mevlevihane binaları bugün, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi bünyesinde hizmet binaları olarak varlığını sürdürmektedir.

Mevlevihane, 13 Aralık 1925 senesinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren, "Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması" kanununun ardından; Vakıflar İdaresi deposu, Çocuk Yetiştirme Yurdu, lojman v.s. gibi kendi ruhundan uzak pek çok amaçla kullanılırken, çocukların ateşle oynarken çıkardıkları 9 Eylül 1961'deki yangının sonunda büyük oranda tahrip olacaktır. Ahşap semâhanesi kül olan mevlevîhânenin sadece dedegân hücreleriyle matbahı ayakta kalabilecektir. 6 Mayıs 1997 gecesi geçirdiği büyük yangınla son bir yıkıma daha maruz kalacaktır. Bu büyük yangın sırasında mevlevihaneyle birlikte Murat Bardakçı'nın tespitlerine göre, içerisindeki 226 adet tarihi halı ve kilim, 14 rahle, 15 sakal-ı şerif kutusu, 9 şişe, işlemeli 53 adet örtü, 236 çini, 11 ahşap parça, 76 adet tarikat eşyası, beş başlık, 11 müzik aleti, 15 yağlık, 358 hat levhası, 12 meşk, 9 elyazması Kur'an, 18 etüdlük, 866 şamdan altlığı, 1852 adet bakır ve pirinç şamdan ve en önemlisi asırlar öncesinden kalma tarikat taçları ve elbiseleriyle birlikte tam 4 bin 147 adet tarihi eşya telef olmuştur. Bu yangının ardından restore edilerek mimari olarak asli bütünlüğü içerisinde ilme hizmet eder hale dönüştürülmüştür.

Mevlevihânenin kuruluşu ile ilgili anlatılan menkıbeye göre, yeniçeri ocağı başhalifesi Malkoç Mehmed Efendi, Hafız Paşa'nın yanında, miladi 1635 tarihindeki Bağdat ve Revan seferlerine katılmıştır. Dönüşte yeniçerilerle aralarında çıkan anlaşmazlık sonucunda öldürülmek istenmiş ve bu ba-

direyi atlattıktan sonra Konya'da Mevlâna dergâhını ziyaret etmiştir. Burada "İstanbul'a sağ salim gitmek nasip olursa, orada bir Mevlevi dergâhı yaptıracağım," diye dua edip, sağ salim İstanbul'a ulaşınca, dergâhın yapımına başlanmıştır. İlk hali mescid, harem, sebil, türbe ve on sekiz derviş hücresinden meydana gelen mevlevihanenin 1597'de açılmasından sonra ilk şeyhlik postuna Sinan Mevlevi'nin oğlu Kemâl Ahmed Dede[50] oturmuştur. Miladi 1746 tarihinde meşîhat makamına geçen ve âdeta bir hânedan kuran Kütahyalı Ebubekir Dede'yle Yenikapı Mevlevîhânesi'nde yeni bir devir başlamıştır. Bu dönemde de Arifî Dede döneminde olduğu gibi Melâmî meşrep Mevlevîlerin hâkimiyetine giren Yenikapı Mevlevîhânesi, Itrî'den sonra Şeyh Galib ile Dede Efendi'yi de yetiştiren feyizli ocaktır[51].

Yüzyıllar boyunca pek çok onarım ve yıkım geçiren mevlevihânede en önemli değişiklikler, Sultan II. Mahmud döneminde yapılmıştır. Sultan II. Mahmud, padişahlığı döneminde sur dışında ve bu bölgedeki bütün tasavvuf merkezlerinin elden geçirilip yenilenmesini sağlamıştır.

Tarih boyunca, Sultan IV. Murad, Sultan Mehmed Reşad, Mihrişah Sultan, Sultan Abdülmecid, Devlet Kethüdası Halet Efendi ve Mısır Valisi Zuval Paşa gibi pek çok devlet erkânı ve ileri geleni bağışlar yaparak mevlevihane içersinde onarımlar yaptırmıştır. Miladi 1818 tarihindeyse Sultan II. Mahmud'un 33.474 kuruş bağışlamasıyla, mevlevihânenin mimari yapısı yeniden biçimlendirilmiş; semahane, türbe, harem ve müştemilat binaları tamamen yenilemiştir. Ayrıca bu yenilenmeler ile beraber yeni yapılar da inşa edilmiştir. Yeni inşa edilen hünkâr mahfili, sarnıç, türbedar odası, matbah ve taamhane ile Yenikapı Mevlevihanesi büyük bir külliye haline dönüşecektir. Daha sonra Maliye Nazırı Abdurrahman Nafiz Paşa buraya bir kütüphane, yanına da kendi türbesini inşa ettirecektir. Semahane kapısında İzzet Molla'nın miladi 1816 tarihli kitabesi ile kubbe çevresinde de Nuri Dede'nin talik yazısı yer almaktadır.

Mevlevihanede pek çok Mevlevi dervişin türbeleri bulunmaktadır. Bunların en bilinenleri; Aşçı Ahmed Dede Türbesi, Mevlana Kapı Sokağı'na bakan kısımda yer alırken, Kâri Ahmed Dede'nin kabri de Mevlevihane içerisinde ziyaret edilen makamlardandı.

Bir tasavvuf merkezi olması hasebiyle mevlevihane, Osmanlı dönemi siyasi

50 Vefatı, hicri 1024/miladi 1615.
51 Beşir Ayvazoğlu, "Şafak Vaktinin Cihangiri", *Aksiyon*, 958. sayı, 24 Haziran 1997.

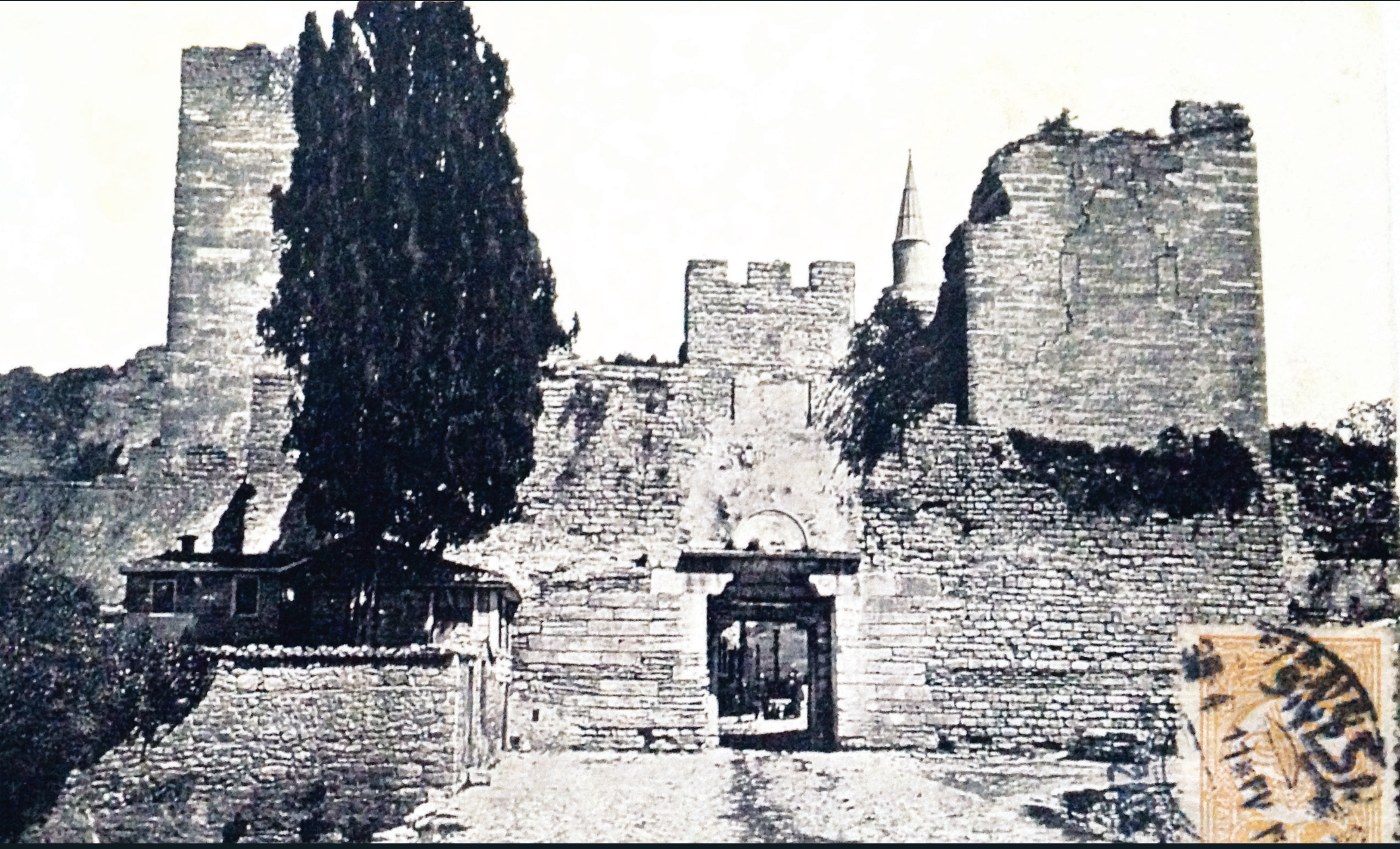
hayatının gelişmeleri içerisinde bazı olaylara ev sahipliği de yaptığı bilinmektedir. Osmanlı siyasi hayatında önemli bir dönem olan yeni anayasa, Osmanlıca terkibi olan "Temel Kanun" olarak "Kanun-ı Esasi"nin hazırlıkları Yenikapı Mevlevihanesi'nde gerçekleşecektir.

23 Aralık 1867 tarihinde, Tersane Konferansı'nın açıldığı saatlerde top atışıyla duyurulan ve Babıâli'ye hâkim devlet yöneticilerinin, Avrupa devletlerine karşı "Biz de artık sizler gibi olduk" manası taşıyan bu kanunun hazırlıklarına ev sahipliği yapacaktır. Bu anayasanın, Sadrazam Midhat Paşa'nın bulunduğu bir komisyon tarafından hazırlandığı söylenmekte olsa da, anayasa metninin Midhat Paşa tarafından bizzat kaleme alınmış olduğu bilinmektedir. Hatta Paşa, bu işi yapmak için gözden uzak bir yer olarak, İstanbul surdışındaki Yenikapı Mevlevihanesi'ni seçerek buraya kapanarak günlerce çalışarak, kanun maddelerini hazırlamıştır[52]. 137 yıl önce yaşanan anayasa tartışmalarının bu tasavvuf merkezinden başlaması da tarihin bir cilvesi olsa gerek.

Bu tasavvuf merkezinin vatan mücadelesi esnasında, hizmetleri bir tasavvuf terbiyesiyle de harmanlanarak yürütülecektir. Balkan Savaşları ve ardından Çanakkale Savaşı dönemlerinde, mevlevihane binaları bir hastane olarak değerlendirilmesi sağlanacağı gibi, mensuplarının cephe gerisindeki hizmetleri, yemek pişirip dağıtımı, yaralı ve hasta bakımı gibi hizmetler de ön planda yarışırken, savaşın en önemli yanlarından biri olan halka ve askere moral görevlerini bilfiil yerine getireceklerdir. Abdülbaki Dede kumandasında, I. Dünya Savaşı'nda İngilizlere karşı girişilen meşhur Kanal harekatı esnasında Yenikapı Mevlevihanesi başta olmak üzere Mevlevilerden oluşan Mücahid-i Mevleviyye Alayı Şam cephesine doğru yola çıkacaktır.

Bütün bu hizmetlerin ardından,1925 tarihinden itibaren uzun bir sessizliğe bürünen mevlevîhâne, 2009 senesinde Zeytinburnu Belediyesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün ortak çabasıyla küllerinden yeniden doğacaktır. Başarılamaz denilen bir restorasyonun gerçekleşmesiyle de sınırlı kalmayarak çevresinin ihyası ile inanılmazın başarılmasında örnek teşkil edecek başarı hikayesiyle gerçekleşecektir. Eski tekke fonksiyonunu ifa etmeyecek olsa da, yine bir ilim yuvası olarak üniversiteye hizmet veren ilim ile zikrin karıştığı mevlevîhâne binaları olarak tekrardan hayat bulmaktadır.

52 Murat Bardakçı, "İşte, İlk Anayasamızın Gizlice Kaleme Alındığı Yer: Yenikapı Mevlevihanesi", *Habertürk*, 7 Nisan 2013.

Mevlevihane Kapısı, eski Regium Kapısı idi. Halk arasında "Kırmızılar Kapısı" olarak söylene gelmiştir. Bu isim Mevlevilere atfedilmekle beraber Bizans döneminde bir dönem kullanılan bir ifade idi. Ahmed Muhtar Paşa'nın, Feth-i Celil-i Kostantiniye adlı eserinde kapıyla ilgili şunlar kayıtlıdır: "Osmanlıların Mevlevihane Kapısı'na 'Yenikapı' da demelerinden dolayı bazı tarihçiler kapının fetihten sonra açıldığını zannetmişlerdir. Ahalinin geçişine özel kapıların kuşatma esnasında taşla örülerek kapatılması öteden beri uygulanan bir kural olduğundan son kuşatma esnasında da kapının kapatılarak daha sonra Osmanlılar tarafından açılmış olduğundan şüphemiz yoktur. Zira üzerindeki kitabelerin varlığı ve inşa tarzı kapının eski bir yapı olduğunu gösteriyor. Mevlevihane Kapısı'na Yenikapı denilmesine gelince: 1881 yılında Rum Cemaat-i Edebiyesi üyelerinden Kara Theodori ile Dernetriadis Efendiler tarafından yayımlanan 'İstanbul Surlarının Arkeoloji Planı' adlı eserde, bu kapı hakkında deniliyor ki: Yeni Mevlevihane Kapısı halkın geçişine mahsus bir kapı olup, Got muhafaza askerlerinin üçüncü ve dördüncü bölüklerinin bağlı oldukları kırmızı faksiyona izafeten Rusion ismi verilmişti. Bu kapıya Yeni derlerdi. Çünkü Konstantin surlarında vaktiyle mevcut olup, bu kapıya karşılık gelen diğer bir kapıya da önceden Yenikapı denilirdi." (Ferik Ahmed Muhtar Paşa, Feth-i Celîl-i Kostantıniyye, İstanbul (tarihsiz), 73-74)

Mevlevihane Kapısı'nın iç tarafında Sultan Üçüncü Mustafa'nın küçük bir mescidi, Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın çeşmesi ve Sultan'ın kızlarından Emine Sultan'ın kabri bulunmaktadır. Mezarın önündeki çeşmenin kitabesinde, suyunun Emine Sultan binti Mustafa Han sarayına aktığı belirtilmektedir.

Bu kapının dış tarafında ve bitişiğinde Fatih'in sancaktarlarından Âlemdar Dede'nin türbesi bulunmaktaydı. Bu türbe, daha sonra Sultan II. Mahmud'un haremlerinden Dördüncü Nurtab Kadın Efendi tarafından hicri 1265/miladi 1848 tarihinde yaptırılmıştır. Mevlevihane'ye giden yolun solunda ve köşesinde, mermer sandukalı silindir şeklinde, baş ve ayak taşları bulunan ibret verici mezar ile hemen başucunda yeşile boyanmış ve yazıları sahibinin hüzünlü ve yaralı kalbi gibi soluk bir sarı boya ile boyanmış silindir şeklinde tek taşlı bir medfen daha görülür ki işte burası, Macaristan savaşlarında dini, devleti ve milleti uğrunda çalışmaktayken Köprülü Mehmed Paşa'nın kurbanı olan Seyyid Ahmed Paşa'nın kesik başının (Istanbul'a ulaştırılması tarihi, hicri Şevval ayı 1070) medfun bulunduğu yerdir. Mezar taşındaki tarih 1071'dir. (İhtifalci Mehmed Ziya Bey, İstanbul ve Boğaziçi, II. , Mayıs 2004, 124)

Zeytinburnu Belediyesi arşivi

13 Aralık 1925 tarihi, tasavvuf mekanları için önemli bir dönüm noktasıdır. Pek çok tasavvuf yapısının geleceği, bu tarih itibariyle kapılarına kilit vurulup, içlerindeki tek eşyaya bile dokunulmadan terk edilen Galata Mevlevihanesi gibi şanslı olmayacaktır. Ne yazık ki zamanın ve iklim şartlarının getirdiği yıkımlar yanında en acı zararı veren, insan eliyle yapılan talanlar olmuştur. Bu süreçte, kimi kurumlar çıkarına, kimi de şahsi servetini arttırmak adına ahiretini ve neslini ateşe atmıştır. Bütün bunların sonucunda bugün, orjinalliğini koruyabilmiş tasavvuf yapılarının sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir. Yenikapı Mevlevihanesi, Galata Mevlevihanesi gibi olmasa da en azından devlet eliyle korunmuştur. Bunda en önemli faktör, Vakıflar İdaresi'ne ait teberrukat ambarı vazifesi görmesi önceliği idi. 6 Mayıs 1997'ye kadar korunmasını ise, mevlevihanenin son türbedarı "Polis" lakaplı Burhanettin Öcal adlı bir gönül ehlinin ejderhane bir tavırla burayı sahiplenmesidir.

Her musibette bir hayır vardır derler ya…

Bir ateş topu halinde gönüllerimizi de yangın yerine çeviren Mevlevihane yangını, "yeniden nasıl ihya edebiliriz" ateşini de içimize düşürdü. Ve Zeytinburnu Belediyesi ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün işbirliğiyle Mevlevihane, tam anlamıyla küllerinden yeniden doğdu. Mevlevihane'nin restorasyonu çalışmaları öyle bir gayret ve hassasiyet içinde yapıldı ki, Türkiye'deki en büyük ahşap rekonstrüksiyon gerçekleştirilmiş oldu. 13,5 metre çapındaki semahane kubbesi ve binası tepeden tırnağa ahşap olarak yeniden inşa edilmiştir.

Yenikapı Mevlevihanesi'nin korunmasına hayatını adayan Polis Burhan da, vefatının ardından Tarihçi Nedret İşli tarafından hayatı kitaplaştırılarak anılmış ve karşılıksız hizmetinin karşılığı bir nebze de olsa ödenmiştir.

İSTANBUL HER HAL
MİLADİ 2
SALI
FATİHİN ORD
TOPLARIN BU
AÇDIĞI
DEN İSTANB
GİRMİŞDİ

Topkapı

(Porta Ayıos Romanos)

Tarihi kara surları üzerinde yer alan kadim kapılardan biri olan, Topkapı sur kapısı, İstanbul'un fethi ile özdeşleşmiştir. Kolay değil bir asrı kapatıp diğer bir asrın başlangıcına vesile olan bir sur kapısı olmanın ayrıcalığını yaşamak...

İmparator II. Theodosios tarafından yaptırılan Topkapı sur kapısı, surların orta bölümünde yer almaktadır. Bugüne kadar, Romanos[53], Pempton ve Porte Charisius isimleriyle anılan kapının Aziz Romanos Kapısı ismini almasının sebebi, burada bulunan bir Bizans dini yapısıdır.

Kuşatma sırasında Osmanlı saldırısının yoğunlaştığı Bayram Paşa Deresi, bugünkü Edirnekapı–Topkapı arasında kalmaktadır. İnciciyan, Topkapı isminin, Sultan II. Murad ve Fatih dönemindeki işgallerde surun bu kısmının toplarla dövülmesi ve ayrıca burada harp aletleri bulunmasından dolayı verilmiş olduğunu belirtmektedir. Eremya Çelebi de buraya Topkapı denmesinin sebebini, "...Buraya alâmet olarak toplar konulmuştur," ifadesiyle açıklamaktadır.

Her sur kapısı, fiziki ve sosyal yönden ayrı bir özellik taşımasının yanısıra çevresinde yaşayan nüfusun demografik yapısı olarak da farklılık gösteriyordu. Bizans döneminde, yerleşimin Top Kapısı çevresinde bir manastır ile başladığını söyleyebiliriz. Kale içinde sur kapısının hemen yanında, halen ayakta olan Aya Nikola Kilisesi, eski bir dini yerleşimin özelliğini yansıtır niteliktedir[54].

Fetih sonrası, şehrin yeniden iskânı sürecinde, Fatih Sultan Mehmet'in emriyle Topkapı sur kapısı çevresine Ermeni aileler getirilerek yerleştirilmişti. Topkapı surlarının iç ve dış taraflarında oturan Er-

53 P.Ğ. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul,* Tercüme ve tahşiye eden: Hrand D. Andresyan, İstanbul 1956, 12.

54 Ali Gözeller, "Topkapı Semti", İstanbul'un Kitabı Fatih, Editör; Süleyman Faruk Göncüoğlu, İstanbul Mayıs 2011, 332-333.

menileri, Eremya Çelebi Kömürcüyan, "poşa" olarak niteler. "Poşa"-ların erkekleri elek yapar; kadınları ise sokak sokak gezerek bunları satmaya çalışırlardı. Kömürcüyan bu kadınları, "yüzleri açık gezen bu hayâsız kadınlar" olarak niteler ve kocalarının çoğunun İslam'a geçtiğinden bahseder. Sarraf Sibir Hovhannesyan ise, bunlarının bazılarının Sultan III. Ahmed'in saltanatı ve İbrahim Paşa'nın sadareti zamanda Müslüman olduklarını yazar. Kömürcüyan, kendisi de Ermeni olması dolayısıyla Topkapı'daki Ermeni çingeneleri, -ifadelerinden burada yaşadıkları anlaşılan- Rum çingenelerden iyi gösterir. Anlattığına göre Rum çingene kadınları, evlerde hanendelik yapıp, sokaklarda oynarlar; Ermeni çingene kadınlarıysa eşlerinin imal ettikleri kalburları satmaya çalışarak daha müspet bir iş yaparlardı. Kömürcüyan, bu ifadeleri Rumlarla olan münakaşalarının anlatıldığı bölümde sarf etmiştir. Ayrıca Edirne-İstanbul arasındaki kara taşımacılığında yer alan Ermeni katırcılar da burada ikamet etmekteydi. Yazar katırcıları, "küfürbaz Ermeni katırcılar"[55] diye nitelemektedir.

Ermeni çingenelerin, surların karşı güzergâhı boyunda, büyük bir askeri kışlanın da bulunduğu Davutpaşa yakınında mezarlıkları bulunmaktaydı.

Edmondo De Amicis, İstanbul'u anlattığı 1874 tarihli eserinde Topkapısı çingenelerinden şu şekilde bahseder " ...Urban'ın koca topu önüne yerleştirildiği için Topkapısı diye anılan kapının önüne geldim: bu Sultan Mehmed ordusunun son taarruz ettiği kapıdır. Gözlerimi surların yukarısına doğru kaldırınca, mazgalların arkasından saçları karmakarışık, bir sürü korkunç ve kara suratlı insanın şaşırmış halde bana baktığını gördüm. Daha sonra bir çingene aşiretinin oraya yerleştiğini ve sur perdeleriyle kule yarıklarının içine çergilerini kurduklarını gördüm". Bu unsurlar günümüzde de burada yaşamaya devam etmektedirler. 1818 senesinde Topkapı'da 280 hane Ermeni bulunmaktaydı[56].

55 Eremya Çelebi Kömürcüyan, *XVIII. Asırda İstanbul Tarihi*, İstanbul 1952, 15, 23, 190; Ali Gözeller, "Topkapı Semti", İstanbul'un Kitabı Fatih, Editör; Süleyman Faruk Göncüoğlu, İstanbul Mayıs 2011, 332-334.

56 Kevork Pamukçiyan, İstanbul Yazıları I, Yayına hazırlayan; Osman Köker, İstanbul 2002, 30.

Geçmişiyle ve bugünüyle Topkapı, bu şehrin en eski yerleşim mevkilerinden olup, hâlâ hareketliliğin ve canlılığın sürdüğü bir sur yolu noktasıdır. Bugün devam eden hareketliliğin sebebi, bir dönem İstanbul otogarlarının burada teşekkül ettirilmelerinin sonucu olarak, yolların bağlantı noktası olması yanında, toplu taşımanın yoğun olarak aktığı merkezlerden olmasıdır. Otogarların kalkmasıyla eski hareketliliğini kaybetse de, hâlâ toplu taşımanın kavşak noktası olma özelliğini yitirmemiştir.

Osmanlı döneminin ilk yıllarından beri hareketli bir mevki olan Topkapısı, fetihten itibaren Osmanlı siyasi ve gündelik hayatında önemli bir yer tutacaktır.

Bütün bu özelliklerinin ardından diyebiliriz ki, medeniyetler şehri İstanbul'un bir bütün olarak algılanması yönünde; şehrin sahip olduğu tarihi değerlerin tam olarak kavranılmaması yanında, modern hayatın getirdiği günlük meşgalelerin ağırlığı içerisinde önem arz eden pek çok husus silikleşebilmektedir.

Eski yerleşim noktalarının hak ettiği ilgiyi görmemesi ve geri planda kalması bugünün sorunu olmasa da, tarihi yarımadanın kadim sur boyunun yalnız bırakılmış olma hissiyatından uzaklaştırılmasının zamanının geldiğinin bilinmesi gerekmektedir.

***

Osmanlı dönemi kara sur kapılarının her biri menzillerine göre düzenlenmiş güzergâhlara sahipti. Buna göre teşkilatlandırılmış ve sosyal yapısına da buna göre şekil verilmişti. Seferler döneminde, ordu hangi yöne doğru sefere çıkacak ise, o kapı dışındaki menzile Otağ-ı Hümayun kurulur, hümayun sancakları dikilirdi.

Topkapısı, Edirne, Viyana ve Avrupa içlerine giden yolların başlangıç güzergâhı idi. Bu yöne yapılacak seferlerde bu kapıdan ordu ve hünkâr ayrılırdı.

Topkapısı'nın başlangıç menzili, hemen sur dışında, cami, namazgâh, sebil ve çeşmeden oluşan küçük bir külliyenin bulunduğu Sakine Hanım vakıf hayratıydı.

Topkapı surları dışındaki Sakine Hatun Sebili'nin, 1/50 mikyaslı plan krokisi (Necdet İşli tespit ve çizimi, İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Arşivi)

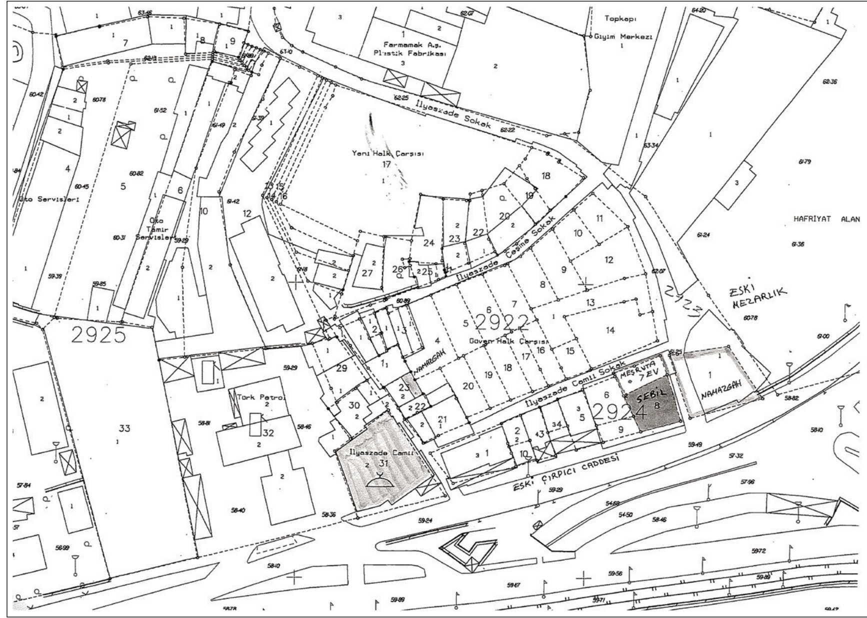

Topkapısı sur girişi, şehirdeki rolü bakımından değerlendirildiğinde, Rumeli'ye geçişte bir kontrol noktasıydı. Ahmed Refik, Osmanlı döneminde Rumeli'den gelen yük hayvanları ile mekkârecilerin, gelirken de giderken de sadece Topkapısı'ndan geçtiklerini başka kapıdan geçemediklerini yazar[57]. Robert Mantran ise, yalnız Topkapı'yı değil, Edirnekapı ve Silivrikapı'yı da, İstanbul'a karadan gelen malların geçiş kapısı olarak gösterir[58].

Sakine Hanım mevkii veya menzili olarak ifade edilen ayrılık noktası, Osmanlı şehrinde bir ulaşım stratejisi noktası olması anlayışında oluşturulmuş bir vakıf teşekkülü idi. Kurucusu, İlyaszade Sücaüddin (İlyas-ı Rumi; vefatı 1514) olmasına rağmen kızı Sakine Hatun üzerine vakfedilmiştir[59]. "Yedi Sofralı Sakine Hatun Vakfı" adıyla kaydı olan ve bu şekilde bilinen bu yer, İstanbul'da Topkapı dışında, eski Çırpıcı Caddesi üzerindeydi. Cami, imam meşrutası, sebil, sebil meşrutasıyla su kuyusu, namazgâh, mermerden yapılmış sofra, mezarlık ve sabit bir tuzluktan müteşekkil küçük ölçekli bir külliye idi. Burada fakir fukaraya günde yedi defa sofra kurulur ve yemek verilirdi. Bu hizmet, kuruluşundan itibaren kesintisiz 400 yıl devam etmiştir. Sakine Hatun tarafından yaptırılan vakfa bu yüzden "Yedi Sofralı Sakine Hatun" denilmiştir. Bu külliye, Topkapı surlarının bir kısmı yıktırılarak açılan yolun hemen sur çıkışı üzerinde yer almaktaydı. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sonunda bakımsız ve harap kalan bu hayrat 13 Haziran 1956 tarihinde[60] yıktırılmış ve üzerinden bugünkü Londra Asfaltı geçirilmiştir.

Ulaşım kültür tarihimiz açısından önem arz eden bu külliyenin bünyesinde yer alan caminin mimarı Mimar Sinan'dır. Bu eser, Mimar Sinan'ın arkadaşı şair ve nakkaş Sâi Mustafa Çelebi tarafından kaleme alınan, Mimarbaşı Koca Sinan'ın yaptırdığı eserlerin listesini veren *Tezkiret-ül Bünyan'da* (Yapılar Kitabı) da bulunmaktadır. Külli-

57 Ahmed Refik Altınay, *Eski İstanbul*, Yayına hazırlayan; Sami Önal, İstanbul 1998, 48.
58 Robert Mantran, *17.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, II. , çeviri; M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan, Ankara 1990, 72.
59 Tahsin Öz, İstanbul Camileri, I. , Ankara 1987, 76.
60 Fâzıl Ayanoğlu, "İstanbul'da Yola Kalbedilen Cami Vesaire", *Vakıflar Dergisi*, VIII. , Ankara 1969, 329-334; Fâzıl Ayanoğlu, "Vakıf Yapan Türk Kadınları" İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C.XXIX, Sa: 1-2, İstanbul 1963, 318.

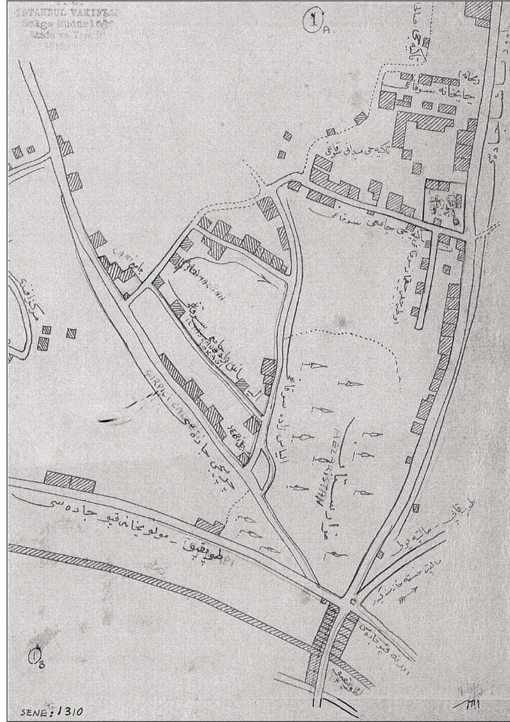

İlyaszade Camii çevresi ve vaziyet planı

yedeki sebilin de Mimar Sinan tarafından yaptırılmış olduğu tahmin edilmektedir.

Topkapı sur dışında, Edirnekapı, Maltepe, Davutpaşa ve Yedikule'den gelen yolların kavşağında ve arasında bulunan külliyedeki, Sâkine Hatun Sebili -nâm-ı diğer İlyaszade- 1954 senesine değin sebil vazifesini gören, İstanbul'un son sebili olması bakımından önem taşımaktaydı. Sebilin içerisinde, tatlı kaynak suyu olan bir de kuyusu bulunmaktaydı. Vakfın mütevellisi olan aile fertleri, ikamet ettikleri külliye içerisinde sebilin yıkılacağı son yıllara kadar bu vazifeyi yerine getirmişlerdi. Kesintisiz 400 yıl hizmet veren bir müessese, yıktırıldığı için dünya medeniyet tarihindeki yeri bilinmeden son bulmuştur.

Külliyenin merkezini oluşturan İlyaszade Camii, 1925 senesinde kadro dışı bırakılmasından yıktırıldığı tarihe kadar, metruk ve terk edil-

İlyaszade Camii Mezarlığı ve Çırpıcı Çayırı planı.

miş bir vaziyette maddi ömrünü tamamlamıştır[61]. İstanbul'un küçük ölçekli camilerinden biri olmasına rağmen İstanbul kültür mirası ve mimarlık tarihi içerisindeki en büyük kayıplarından birisidir. Cami, bahçe içerisinde, ahşap çatılı ve kiremit örtülüydü. Kendisi ile mütenâsip ufak bir de minaresi bulunmaktaydı. 1956 tarihinde gerçekleştirilen yıkımından önce, kiremitle örtülü ahşap çatısı göçmüş ve mabet büsbütün viran bir hale gemişti[62].

Miladi 1779 tarihinden itibaren zeyl (ilâve) ile 1837 senesine kadar İstanbul'da inşâ edilen câmi, mescid, dergâh ve banileri hakkında bilgi veren Hüseyin Ayvansarâyi'nin Hadikat'ül Cevami adlı eserinde, İlyaszade Camii ile ilgili; "*...Banisi İlyas Sücaeddin ibn-i İlyas'dır. Dimetokalı'dır. Edirne'de Sahn Medresesi* müderrisi olup, bade yine anda Bayezid Han müderrisi iken, Sahim-arz olarak tekaüd edilmiştir. Sinni doksanda iken zikr 960 lafzı tarih olmuştur. Bu mescidin karibinde sakfı küşade bir dairenin derinunda metfundur. Ebuhamid ve Lütfulllah namında iki oğulları dahi yanında medfunlardır. Seyyid şerifin teliflerinin cümlesine haşiyeleri vardır. Mahallesi vardır," diye malumat verilmektedir[63].

61 İlyaszade Camii ve Mezarlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Hayrat-ı Şerif Defteri, cilt 6, sahife 124, mazbut vakıf, 2924 ada, 1 parsel, 773 m2 sahalı, 41-7643, H. 19/3.
62 Şinası Akbatu, "Çırpıcı Caddesi", İstanbul Ansiklopedisi, VII. , (1965), 3950.
63 Hüseyin Ayvansarâyi, *Hadikat'ül Cevami*, I. , İstanbul 1281, 232.

Adnan Menderes döneminde, sur dışı yeni imar yolları teşekkül ettirilmeden önce, sur dışı bölgeler olan, bugünkü, Davutpaşa, İncirli, Bağcılar ve Merter bölgesine gidip gelinmelerde ulaşım o kadar da kolay değildi. Ya Bakırköy'e kadar trenle gidilir. Ve oradan buralara çeşitli araçlarla ulaşılmaya çalışılır, ya da tek araçla olmak üzere en kestirme ama bir o kadar da zahmetli olan Topkapısı dışından kalkan araçlarla ulaşım idi. Bu bölgelere giden araçların da bulunduğu yer, Kaleiçi'nden çıkınca tarihi Topkapı sur kapısının önü idi. Fotoğrafta görülen ve bölge çingeneleri tarafından işletilen faytonlar da, dar gelirlilerin ihtiyacını gören, diğer motorlu araçlara göre epey ucuz da olan toplu taşıma araçları idi. Bu faytonlar ve atlı arabalar her türlü yük ve eşya taşınmasında önemli bir ihtiyacı da görürdü. Yeni imar yolları düzenlenince de, Ekim 1956 tarihlerinde bu faytonlar da, tekerlekleri yollara zarar verdiği için yasaklanacaktır. Kaleiçi'ne açılan tarihi Topkapısı üzerinde, 1956 senesi öncesinde asılan ve ilk önemli fetih kutlamalarına hazırlıklardan biri olan, İstanbul Fetih Cemiyeti'nin astırmış olduğu mermer kitabe de görülmektedir.

Çevresinde yeni yol inşaatları gerçekleştirilmeden önce bölgenin en işlek kapısı, tarihi Topkapısı'ndan Kaleiçi'ne ulaşılmaktaydı. Surların yıktırılması ile beraber, Surdışı'na ulaşımı sağlayan aksın buradan kaydırılması ile kadim Topkapısı ve Kaleiçi de önemini kaybedecektir.

İstanbul - 1.364.000 tabelası: Ceviẓlibağ'dan Topkapı surlarına yaklaşırken yolun hemen sağına raptedilen şehre giriş levhası, 1958 yılına ait. 1955 yılında nüfusu birbuçuk milyon mertebelerine ulaşan İstanbul'un kent sınırları dahilinde ise yalnızca 1.364.000 kişi yaşamakta...

Topkapı, Kaleiçi mevkiine açılan kadim kale kapısının yakın tarihlere kadar uzanan bir vasfı da, sur dışında yer alan tarihi Maltepe, Davutpaşa v.s gibi kışlalarda vatani görevlerini yapan askerlerin izin günlerinde, İstanbul'a (Suriçi'ne) giriş ve çıkışlarda kullanabilecekleri tek nokta olmasıydı. Adnan Menderes döneminde, bu bölgede gerçekleştirilen yeni yol imar düzenlemelerine kadar, Topkapısı yakınında, bir askeri nizamiye ve karakoluna ait koğuş tarzı ahşap bir bina bulunmaktaydı. İstanbul, Fatih bölgesinde, yakalanan asker kaçakları da buradaki nizamiyeye teslim edilir. Ve buradan askerlik görevlerini yapacakları kışlalara gönderilirdi.

İstanbul'un fethinin 500. yılına denk gelen 1953 senesinde yapılacak kutlamalarla ilgili devlet nezdinde pek çok karar alınmıştır.

Hatta bu kutlamaların yalnızca ülke genelinde değil uluslararası etkinliklerle yapılacağı ilan edilmişti. Maalesef dönemin konjonktürü buna izin vermedi. 1953 yılında yapılan silik kutlamalar, sonraki yıllar için de kötü bir temel vazifesi gördü.

Özellikle Türk-Yunan ilişkilerinin dikkate alınması sebebiyle dönemin devlet erkanı hiçbir şekilde kutlamalara katılmadığı gibi tören birkaç saatlik temsili bir kutlama ile sonlandırılmıştır. İstanbul Fetih Cemiyeti'nin başta Büyükada olmak üzere diktiği birkaç anıt taş ve Topkapı Sur Kapısı ile Ayvansaray'a, surlara monte edilen taş kitabeler dışında bir faaliyet gösterilmemiştir. Kutlamalar birkaç gazetenin İstanbul ekleri dışında medyaya da yansımamıştır.

29 Mayıs 1953 günü fetih kutlamalarında, Ulubatlı Hasan'ın Topkapı surlarına Sancak-ı Şerif'i dikişini temsil eden bu fotoğraf karesi, o günlerin bir hatırası olarak kalıyor. Arşivimizde yer alan bu fotoğrafı çeken de, belediye fotoğrafçısı Hilmi Şahenk'dir.

Sakine Hatun Vakıf (İlyaszade Sücaüddin) namazgâhı, kavşak noktasındaki sebilin karşında yer almaktaydı. İlgili vakıflar idaresindeki tescil fişi kaydına göre, Merkezefendi Mahallesi, eski Çırçır yolu üzerinde İlyaszade Sokağı'nda, 2924 ada, 8 parsel numarasında bulunmaktaydı.

İlyaszade Camii Mezarlığı da bugünkü Londra Asfaltı oluşturulurken, dolgu ve moloz alanı olarak kullanılarak ortadan kaldırılmıştır. Mezarlıkta yer alan taşların bir kısmı ise nakledilmiştir.

Topkapı Abdullah Baba Bektaşi Tekkesi

Abdullah Baba Bektaşi Tekkesi, sur dışı İstanbul tekkelerindendi. Tekke hakkında en yakın tarihli bilgi, 28 Kânûnu sânî 1925 tarihli İkdam Gazetesi'nde yer alan, İstanbul Tapu İdaresi'nin verdiği satış ilanıdır. Bu satış ilanı üzerinden tekke ve çevresinin yerleşim düzeni hakkında epey bilgi de edinmekteyiz. Verilen ilandaki bilgiler de şu şekildedir; *"Topkapı haricinde, Takkeci Mahallesi'nde Litros (Esenler) Caddesi'nde atik 6, 7, 8, 8, 10, 11, 12, ve cedit 8/ 1,8/ 2,8/ 3 numaralı. 8/1 kârgir ahır, 8/2 kulübe, 8/3 diğer kulübe ve müştemilâtı olan 20 dönüm, 3 evlik ve 330 arşından ibaret bostan. Haremeyn-i Muhteremeyn ve Sultan Bâyezid Vakıfları'ndan, sağ tarafı Ahmed Ağa veresesi bostan, vesairenin bostanı ve kısmen Bektaşi Dergâhı bağçesi, sol tarafı Müslüman Mezarlığı, arkası kısmen kezâlik mekaabir-i müslimin ile Davud Paşa Caddesi ve kısmen Bektaşi Dergâhı ile mahdut bâlâda mezkûr No'lar ile mürükkam mahallin derûninde Hamamlı Bostan dimekle arif bostan..."*

Derviş İbrahim'e ait yeniçeri taşı

Vakıf hayrat defterlerinde de kaydı bulunan, Abdullah Baba Bektaşi

Tekkesi'nin Topkapı sur dışındaki yerleşim vaziyetiyle ilgili bu gazete ilanınla detaylı bilgilerin yanı sıra tekke ile ayrıca, İhtifalli Mehmed Ziya Bey'in, İstanbul ve Boğaziçi adlı eserinde de bu tekkeye ait bir de namazgâhın varlığından haberdar olmaktayız. İleriki tarihlerde, buradaki namazgâh taşı, 1974 senesinde, çevre yolu inşaat çalışmalarında buradan taşınarak tekke haziresinden geriye kalan dört yeniçeri taşı ile beraber Edirnekapı dışındaki Kuyubaşı Tekkesi önüne dikilecektir.

Tekke ile ilgili ada parsel bazında, sağlıklı, ilk tespit bilgilere de Esin Demirel İşli'nin doktora tezinde ulaşılmaktadır. Merkez Efendi Mahallesi, (eski Takkeci Mahallesi), Fazlı Paşa Caddesi üzerinde, 2944 ada, 7 parsel içerisinde tekke teşekkülünden geriye kalmış olan tek tekke binası olan iki katlı ahşap yapı da 1956 istimlâklerinde yıktırılarak ortadan kaldırılmıştır[64].

Bugün, bu Bektaşi tekkesi ile ilgili son kültür varlıkları olan dört yeniçeri mezar ve namazgâh taşı o yıllarda Vakıflar İdaresi'nde vazifeli olan Tarihçi Necdet İşli'nin gayretleriyle Kuyubaşı Tekkesi bahçesine taşınmasıyla yıkımdan kurtulacaktır.

Kuyubaşı Tekkesi, Edirnekapı dışında, Savaklar Caddesi üzerinde, Edirnekapı Mezarlığı'nın başlangıcındadır. Sağ tarafında, Mısır Tarlası tabir olunan alana, 1974 senesinde, çevreyolu yapılırken, mezarlıktan birçok şahide nakledilmiştir. Bu dört yeniçeri mezar taşından, bu güne sadece ikisi ulaşabilmiştir. Diğer ikisi, diğerleri gibi Kuyubaşı Tekkesi binası önünde dikili iken, son geçirdiği ciddi bir onarım esnasında buradan kaldırılarak başka bir yere nakledilmiştir. Yerleri ise, bilinmemektedir.

Tekke binasının önündeki iri köfeki taşından yeniçeri mezar taşından biri, hicri 1197/ miladi 1783 tarihinde vefat eden Mustafa, hicri 1237/ miladi 1821 tarihli Yeniçeri Çorbacısı İsmail Beşe. 32. Orta subayıdır.

Semtin Sur Dışı Namazgâhları

Esircibaşı Namazgâhı, semtin yok edilen kadim ibadet mahallerinden biridir. Merkezefendi Mahallesi, 2922 adada bulunmaktaydı.

64 Esin Demirel İşli, İstanbul Tekkeleri Mimari Eklentileri ve Restorasyonu, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, 25.

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde yer alan ve tarihçi Necdet İşli tarafından hazırlanmış olan eski eser tescil fişinde yer alan bilgilere göre; 26.08.1959 tarihinde mezar taşları arasında ağaç yanında bakımsız halde ve moloz taşlar arasında bulunan namazgâh taşı, 01.03.1995 tarihinde yapılan tespitte yerinden sökülmüş ve alt kısmından kırılmış haldedir. 107 cm boyundadır. Her iki yüzü de kitabelidir. Üst kısmı 31 cm genişliğindedir. Konfeksiyon barakalarının arasında, şahıslarca saklanmaktadır.

Esircibaşı Namazgahı

Kitabesi şöyledir;
Arka yüzde;

- *Küllema dahel aleyha zekeriyel mihrab*
- *Sahibül hayrat ruhuyçün*
- *Fatiha*

Ön yüzde;

- *La ilahe İllallah Muhammeden Resulullah*
- *Kim ide mustafayı hayr ile yâd*
- İki âlemde yarab eyle dilşad
- *Merhum ve mağfur el muhtaç ila*
- *Rahmeti rabbihil gafur*
- *Ser esircibaşı elhac*
- Mustafa Ağa ruhuyçün el Fatiha 1208

Şumnulu Ali Efendi Namazgâhı'nın, mihrap taşı korunabilmiş fakat, namazgâh yeni yol inşaatına kurban edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde yer alan vakıf eserleri ile alakalı tescil fişinde, yine tarihçi Necdet İşli'nin imzası bulunan tespit notlarında namazgâhın teşekkül ettirildiği tarih, hicri 1283 / miladi 1866'dır. Tarikat-ı Aliyye-i Nakşıbendiye'den Eşşeyh elhac Şumnu-vi Ali Efendi'nin eseri hayriyesidir.

"Küllle ma dahale aleyha zekeriyal mihrab" yazılı namazgâh taşı bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde yer alan İstanbul Fatih'teki İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi'nde bulunmaktadır. 482 m2 bir alan üzerine kurulu namazgâhın üç tarafında dört yalağı bulunan bir de çeşmesi bulunmaktaydı[65].

Mahpeyker Valide Sultan Namazgâhı, Merkezefendi Mahallesi Davutpaşa - Topkapı Asfaltı Yılanlı Ayazma yolunda yer olan 498 pafta, 2953 ada, 4 parselde yer almaktaydı. Bugün iz bırakılmadan ortadan kaldırılmış sur dışı namazgâhlarındandır.

Sultan II. Mahmud Namazgâhı, Takkeci Camii mevkiinde yer almaktaydı. Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde yer alan arşivde namazgâh ile ilgili tek bilgi, hayrat sicili kaydı ile sınırlıdır.

Abdullah Baba Bektaşi Tekkesi Namazgâhı Derviş İbrahim Namazgâhı

İhtifalci Mehmed Ziya Bey, İstanbul ve Boğaziçi adlı eserinde, "... *Topkapı hâricinde Bektaşi Ocağı (Tekkesi) ittisâlinde bir namazgâh vardır. Midhat Paşa'nın köşkü de buradadır. Bağçe sahipleri arasında anlaşarak bostanlar arasında (irtifak şeklinde) bir patika yol ihdas etmek sûreti ile bostanlarda çalışan işçiler (bağçevanlar) için bir namazgâh yapmışlardır*". diye Abdullah Baba Bektaşi Tekkesi Namazgâhı olarak bilinen namazgâh hakkında ilk bilgileri vermektedir.

Bu gün bu namazgâh taşı, Kuyubaşı Tekkesi binası önünde dikili olup, muhteşem bir anıt eser niteliğinde mevcudiyetini korumaktadır. Dönemi içerisinde bugünlere ulaşabilmiş tek örnek diyebileceğimiz bu namazgâh taşı bir cam fanus içinde korunması gerekirken, maalesef alelade bir taş olarak zamana karşı mücadelesini sürdürmektedir.

65 Tarihçi İ. Fazıl Ayanoğlu'nun, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü, Arşiv Kültür Daire Başkanlığı'nda yayınlanmak üzere yer alan *Namazgâhlar* adlı iki ciltlik eserinde, günümüze ulaşmamış bütün bu eserlerin fotoğrafik belgeleri ile beraber dökümü yer almaktadır. Bu tescil fişlerini güncelleyen ve kayda girmesini sağlayan tarihçi Necdet İşli'yi de şükranla anmadan geçmemek gerekmektedir.

Topkapı Abdulllah Baba Tekkesi Namazgâhı

Osmanlı Döneminin İlk Sur İçi Namazgâhı; Harbi Mescidi

Bu mescit, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'a Topkapısı'ndan girdiğinde ilk namaz kıldığı yerde, Fatih'in şatırı Kıllı Yusuf Ağa tarafından yaptırılmıştır. Bir rivayete göre de, Fatih burada bir sabah namazı kılmıştır.[66] Araştırma eserlerinin bazılarında bu eserin yerinin tespit edilemediği, günümüze ulaşmadığı yer almaktadır. Fakat günümüzde yeniden inşa edilen mescidin binası ibadete açıktır. Ahşap çatılı ve üç tarafı alçak duvar çevrili namazgâh, 1509 senesinde meydana gelen ve küçük kıyamet tabir olunan depremle tamamen yıkılmıştır. Daha sonra moloz taş temel üzerine ahşap malzeme ile yeniden inşa edilmiştir.

66 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855–886/ 1451–1481*, III., İstanbul 1953, 418. Ayverdi mescidle ilgili bilgi verirken, "1332 evkaf listesi yapılırken münhedim gösterilmiş, yerine Afyon Talebe Yurdu yapılarak izleri tamamen ortadan kalkmıştır" demektedir. Ama mescidin izleri kaybolmamıştır; daha sonra yeniden inşa edilmiş ve ibadete açılmıştır.

Harbî Mescidi, miladi 1816 yılında Rufâî Dergâhı olarak kullanılmaya başlanmıştır. 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başları arasında bir yangın geçirdiği ve temelleri ile hazîresinin metruk halde kaldığı anlaşılmaktadır. 1960 sonrasında yeni yerleşimlerle mescidin olduğu bölge, gecekondu alanı haline gelmiş, hazirenin büyük bir bölümü otopark ile top sahasına dönüştürülmüştür.

Tarihçi Fazıl Ayanoğlu'nun 1972 yılında Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne mescidin ve banisinin yeriyle ilgili bir rapor sunmasıyla yer tespiti yapılmış ve mescidin durumu düzeltilmiştir. Eğer bu teşebbüste bulunulmasaydı, mescidin arsası Vakıflar Emlak ve Gelirler Müdürlüğü'nce kiraya verilecek ve üzerinde yapılacak inşaatla fethin bu simgesinden geriye hiçbir iz, alamet kalmayacaktı.

Harbi Mescidi

Mescidin yerinde yapılan kazıda, gecekondu altında kalan son cemaat yerinin doğusunda Kanlı Yusuf Ağa'nın kabri, üzeri tunç kuyu bileziği ve mescidin temelleri ortaya çıkarılmıştır. Bu mahali işgal etmek isteyen kişilerce, mezar taşları kırılıp, kuyu bileziği çalınarak mescidin ihya çalışmasına mani olunmak istenmiştir. Netice de mescit, 5X4 metre ölçülerinde kâgir olarak yeniden inşa edilmiş ve 29 Ekim 1975 tarihinde ibadete açılmıştır[67].

67 Süleyman Faruk Göncüoğlu, "Fatih`in İstanbul'u Fethettikten Sonra Şükür Secdesine Kapandığı Toprak Üzerine İnşa Edilen İlk Namazgâh, Harbî Mescidi", *Tarih ve Medeniyet*, 38. , (1997), 63–65.

Topkapı Kaleiçi'nin uçaktan görünümü... Solda, yol kenarındaki bina, Arabacı Beyazıdağa Camii. Surların dibinde geniş bir kavisle dönüş yapmaya imkân veren meydanlıksa, "32" numaralı "Topkapı-Bahçekapı" tramvaylarının triyaj alanı ve baş durağı. Suriçi'nin yakın banliyölerle bağlantısı, bu noktadaki Ayios Romanos kapısından sağlanıyor. Ancak, artık ihtiyaca cevap veremez hale gelen kapı işlevini yitirdiği için, biraz daha geride, Millet Caddesi'nin surlarla buluştuğu noktada yer alan burçların arasındaki duvarlardan bir kısmı yıktırılarak geniş bir gedik açılmakta. Konuyla ilgili o dönem basında, 31 Ocak 1957 tarihinde çıkan haberlerden biri şöyledir: *"Londra Asfaltı'nın Topkapı Caddesi'ne bağlanması için surların bir kısmı yıktırıldı, bir kısmı da restore edildi. Böylece yolların birbiriyle irtibatı temin olundu. Bu suretle, gerek vasıtalar ve gerekse yayalar için büyük tehlikeler arz eden eski dar geçitten vazgeçilecektir".*

İBRAHİM FEYZİ BURSA
TEVFİK BURSA
TRİKOTAJ FABRİKASI
SHELL
+
ICA
SHELL
+
ICA
TAŞIT
GİREMEZ

Pazartekke'den Kaleiçi'ne giren Topkapı Caddesi ve tramvay rayları. Yolun kenarında Ahmed Şemseddin Camii'nin minaresi. Sağda, servilerin arasından hayal-meyal seçilen minare ise Gazi Ahmedpaşa Camii'nin... Geçmişi miladi 1873 tarihine dek uzanan atlı tramvaylar bu yolu yaklaşık kırk yıl müddetince kullandıktan sonra yerlerini elektriklilere terk ettiler. Tamamı ikinci mevki vagonlardan oluşan tramvay araçları da 1914-1959 seneleri arasında, 45 yıl boyunca bu yolu aşarak Kaleiçi'ne ulaştılar ve Topkapı'nın orta halli ahâlisini şehrin merkezî semtlerine taşıdılar.

Resmin sağ üst tarafında, minarenin ön tarafında görülen yüksek bina Pazartekke olarak bilinen tekkenin harem ve selamlık bölümlerini içeren ahşap konaktır. Tekkenin son şeyhi olan ve 1925 tarihinde vefat eden Mustafa Galib Efendi'nin ailesi, bu konakta 1950'lerin sonlarına kadar ikamet etmiştir.

Tekkenin önemli bir parçası olan bu konağın yerine, Şeyh Mustafa. Galib Efendi'nin torunu Galib Jabban tarafından Shell benzin istasyonu inşa edilmiştir. Bu arada, kitlesi ve cepheleri ile aynen korunan tevhidhane işyeri olarak kullanılmaya başlamıştır .

Pazartekke, İstanbul'da Halvetiliğin Sinanı koluna bağlı üç tekkeden biri olarak, 16. yüzyıl ortalarında Kâtip Mehmed Efendi tarafından, Sinaniliğin kurucusu Şeyh İbrahim Ümmi Sinan'ın damadı ve halifesi olan Hariri (İpekçi) Şeyh Mehmed Efendi için inşa ettirilmiş idi.

Yine Pazartekke'nin bugün mevcut olmayan ve bu yol açma çalışmalarında yıktırılmış olan hicri 1312/miladi 1896 tarihli Nermidil Kalfa tarafından yaptırılmış bir de sebil yapısı bulunmaktaydı.

Sur Dışı Yerleşimi Olarak Bölgenin Yerleşim Düzeni ve Topografyası Hakkında

Joseph Von Hammer'in ifade ettiği gibi, Türklerin İstanbul'un fethi sırasında İstanbul'a girişleri, Topkapısı (Kutsal Romanus Kapısı)'nın bulunduğu kara surlarının tam ortasından gerçekleşmiştir. Bugün bu sur duvarlarının olduğu yerde, sur içinden sur dışına uzanan ana yol yer almaktadır.

1956-1959 yılları arası (Adnan Menderes dönemi) bu bölge için yeni imar faaliyetlerinin meydana geldiği, değişimin yılları olacaktır. Topkapısı sur kapısının kadim çevresi yeni imar düzenlemelerine tabi tutulacaktır. Kara coğrafyasında şehrin silüetini oluşturan tarihi sur duvarlarının bulunduğu bölge, sur içi ve sur dışı olmak üzere yeni imar düzenlemeleri ile yeni imar yollarının düzenlendiği alanlar olarak büyük bir değişim ve yıkım yaşayacaktır. Artık eski çevre değerleri ve kültür miraslarıyla değişime uğratılan bir alan olarak sadece yeni asfalt yollar ve onun belirlediği kriterler önem taşıyacaktır.

1956 yıllarına denk gelen bu yolun açılması sırasında, Topkapısı sur kapısı geri planda kalacak; çevresi istimlâk edilecek, Kaleiçi semti olarak zamanla önemini yetirecektir. Semtin hemen yakınında açılan yeni asfalt yol, sur içi İstanbul ile sur dışı alanlarını birleştiren başlıca ana yollardan biri olarak geniş bir bulvar gibi faaliyet gösterecektir.

Tarihi surların iki burcu arası yıkılarak açılan bu asfalt yol, Edirne güzergâhında yeniden biçimlenişin başlangıcını oluşturacaktır. Açılışından sonra yaklaşık bir yıl kadar "*Fatih Bulvarı*" adı ile bilinen cadde kısa bir süre sonra "*Londra Asfaltı*" adını alacaktır. İlerleyen tarihlerde çevre yolu bağlantısı olarak, eski E5 yolu yeni ismi ile O1 yolu olarak devam edecektir.

Topkapı'nın sur dışı bölgesinin sahip olduğu yerleşim düzeni ve burada yer alan kültür envanterimizi oluşturan eserlerin bölge içerisindeki yerleşim ahenginin yüzyıllar boyunca oluşturduğu vaziyet hakkında sağlıklı bir topografya bilgisi ve sosyal doku bilgileri çok sınırlı bulunmaktadır.

Maalesef, Topkapı sur dışı bölgesi sadece mezarlıklar bölgesiymiş gibi bir algı yerleşmiştir. Bir Mimar Sinan eseri olan Takkeci İbrahim Paşa Külliyesi'nin burada yapılışı hakkında bile çok kafa yorulmadığına şahit olunmaktadır. Vakıf kayıtlarında bir mahalle olarak yer alan Takkeci İbrahim Paşa Mahallesi'nin komşusu Merkezefendi Külliyesi'nin olduğu alan bugün dahi, hak ettiği gibi bir tasavvuf merkezi ve İstanbul şehir planı içerisinde bir yerleşim alanı olarak değerlendirilmemektedir.

Şinasi Akbatu'nun İstanbul Ansiklopedisi için kaleme almış olduğu Çırpıcı Caddesi maddesi, bugün bölgenin yerleşim planı ile ilgili eldeki tek veri kaynağıdır.

1934 İstanbul Şehir Rehberi'nde Çırpıcı Caddesi olarak gösterilen esas yolun başlangıç noktası olan eski Topkapı ile yeni asfalt yolun surların hemen dışına denk gelen noktası, Edirnekapı, Maltepe, Davutpaşa ve Yedikule'den gelen yollarının kavşağında bulunmaktaydı. Yeni bulvar yol olan Londra Asfaltı, Topkapı - Küçükçekmece güzergâhı idi. 1954 senesinde bulvarın oluşturulması sırasında yapılan toprak tesviyesi ile Çırpıcı Caddesi de tamamen ortadan kalkmıştır.

Sur içinden çıkılıp, Topkapı Mezarlığı arasından geçerek bütün yolların birleştiği kavşak noktasına gelindiğinde Sâkine Hatun Sebili -nâm-ı diğer İlyaszade- yolcuları karşılamaktaydı. Burası Çırpıcı Caddesi'nin başlangıcı olması yanında bir ayrılık noktasıydı da. Edirnekapı, Maltepe, Davutpaşa ve Yedikule istikametine gidecek yolcular, gidecekleri yöne doğru buradan ayrılmaktaydılar.

Sebil, sağda karşı köşede olup, önünde ve yolun sağında set üzerinde bir mezarlık sofası yer almaktaydı. Mezarlık sofası ile sebil arasından sağa doğru uzanan yol, İlyaszade Mahallesi'ne girmekteydi. Sebilin doğusunda yer alan ve karşısına düşen mevkide, 16. asırdan kalma düzgün taş örgülü ve baldekan tarzı mimari arz eden bir türbe bulunmaktaydı. Bu türbe içerisinde, Nihan Hatun ile İlyaszade (vefatı, hicri 990/miladi 1582) medfundu. Bu türbenin kuzey doğusunda da Sinân-ı Erdebili'nin türbesi yer almaktaydı. Erdebili'nin türbesinin burada olmasının sebebi, köşkü ve bağının bu bölgede olmasından

dolayı idi. 1950'lerin sonuna kadar da köşkün duvar ve temel bakiyeleri mevcudiyetini korumaktaydı. Sinân-ı Erdebili'nin türbesi de Topkapı-Maltepe yolunun sağ tarafına ve Topkapı'ya yakın şimdiki yerine nakledilmiştir.

İlyaszade Mahallesi'ni oluşturan küçük ölçekli külliyenin etrafında bahçeli evler yer almaktaydı. Bu meskenlerin nizamı da seyrek bir dağılım göstermekteydi. Çırpıcı Yolu'nun, Topkapı-Mevlevihane kapısı arasındaki noktasında kışın akan ve kara suyu diye ifade edilen küçük bir dere yer almaktaydı. Bu derenin üzerinde, küçük ölçekli bir tonozlu taş köprücük bulunmaktaydı. Bu derecik, Takkeci istikametinden, bostanlar arasından akarak sur duvarı dibine doğru akışını devam ettirmekteydi. Bu derenin aktığı sur duvarı istikametine doğru köşe başında susuz ve tarih yazılı olmayan, üzerinde "*Mâşallah Lâkuvvete İllâ Billâh*" yazılı kitabeli bir köşe başı çeşmesi yer almaktaydı.

Çırpıcı Yolu'nun Maltepe arkası ve Davutpaşa arasında Mithat Paşa mevkii bulunmaktaydı. Mithat Paşa mevkii denilmesine sebep, burada Mithat Paşa'nın bir köşkünün bulunmasıydı. Köşk, 1939 yılında yanarak ortadan kalkmıştır.

Merkezefendi'den gelen yolun ana kavşağa yakın bir noktasında bir kar kuyusu bulunmaktaydı. Bunun hemen yakınında yer alan mezarlık ise, Fetih Şehitliği Mezarlığı olarak bir Ni'mel ceyş kabristanıydı. Mezarlığın taşları kitabesiz ve küfeki taşlardan ibaretti. Surlara uzak ve mezarlıklar haricinde bir şehitlik olan bu mezarlığa kadar yol, kısmen âdi kaldırım ve yer yer de Sultan Mahmud kaldırımı tabir olunan tabla gibi iri ve düzgün kayalardan döşeli idi[68].

68 Şinasi Akbatu, "Çırpıcı", İstanbul Ansiklopedisi, VII. , (1965), 3949; Şinasi Akbatu, "Çırpıcı Caddesi", İstanbul Ansiklopedisi, VII. , (1965), 3950-3951; İsmail Fazıl Ayanoğlu, *Vakıf Hayrat Fişleri 26.08.1959*; Hayri Necdet İşli, *Vakıf Hayrat Fişleri 01.03.1995* tarihli tespitler.

Merkez Efendi Mezarlığı, kabir taşlarının sosyal haritası gibi birer doküman içermekteydi. Bugün de öyledir. Mezar taşları, orada gömülü olan kişilerin genel bilgilerini verdiği gibi, onlar için yapılması gereken duaları da hatırlatıcı niteliğindedir. Esasında her biri bir mesaj verir tabii ki anlayana… Merkez Efendi Mezarlığı'nda bu birbirinden farklı taşlar arasında gezinirken, bir taş vardır ki, verdiği mesaj bugün bile insanı gülümsetir. Bugün artık varlığı ve yeri meçhul olan bu kabir taşı, dönemin Hayat Tarih Mecmuası'nda da yayınlanmış idi.

Burada yatan mevtaların her birinin ölümüne bir vesile halk eden Allah ölümleri sebepsiz bırakmamıştır. Kimi, "vebadan, heba olmuş, kimi koleradan irtihal-i dâr-i beka eyledi" yazar iken, kiminde de "doğum hengâmında bir yavrusunu da geride bırakarak şehîden vefat etti" diyordu. Biri ki var ki, ölümü bile gülümsetir niteliktedir. "El-Bâkî. Merhum ve mağfur, ilâ rahmeti Rabbi el-Gafûr. Karı dırdınndan vefat eden Es-Seyyid Halil Ağa'nın ruhuna Fatiha. Sene 1260." *(Hayat Tarih Dergisi)*

Takkeci (Arakiyeci) İbrahim Ağa Camii ve Mahallesi

Sur dışında, eski Edirne Yolu üzerinde yer alan Takkeci Camii, sur dışı Topkapısı'nın ikinci önemli yerleşim yerinin kurucu camisiydi. Cami, çevresinde gelişen mahallenin merkezini oluşturmaktayken, yeni imar yollarının açılmasıyla birlikte yerleşim alanlarının epeyce uzağında kalmıştır. Mektep ve sebil yapısıyla beraber küçük ölçekli bir külliyenin ana yapısı olarak hâlen mevcudiyetini korumaktadır.

Bu küçük ölçekli külliyenin en bariz ve önemli unsuru, kubbe yerine kurşun kaplı ahşap çatıyla örtülmüş olan camidir. Cami etrafını tamamlayan mektep ve sebil ile ahenkli bir bütünlük içerisindedir.

Takkeci İbrahim Çavuş Camii, aslında Arakiyeci İbrahim Ağa Camii ve Külliyesi adıyla bilinir; vakıflarda da bu isim üzre kayıt altına alınmıştır. Arakiyeci, keçeden takke yapan kişidir. Bani İbrahim Ağa, bir arakiyeci tüccarı mı yoksa bu mesleğin üstadı mıydı bilememekteyiz. Ama, sur dışı İstanbul'una çok şık bir ibadethane ve onu tamamlayan yapılar inşa ettirmiştir. Hicri 1000 / miladi 1591-92 yıllarında inşa ettirdiği bu camii ile beraber bölgenin önemli bir mahallesinin kuruluşuna da öncülük etmiştir. Cami, uzun zaman Halveti tekkesi olarak kullanılmış, cami iç mekânı, tarik-i Halveti hal içerisinde yapılan zikirlere de bir tevhidhane olmuştur.

Külliye hüviyetini kazandıran mektep ve sebil yapılarından sebil bugün üstü açık haldedir. Ya da Sakine Hatun (İlyaszade Sücaüddin) sebili gibi ahşap bir sitem veya çatı ile örtülü idi. Sebil, kuyusu, su haznesi ve mektep binasıyla birlikte avlunun kıble tarafında yer almaktadır. Avlunun bu köşesi, her iki sokağın birleşme köşesine denk gelmektedir. Bu sebeple de sebilin, her iki sokağa bakan ikişer penceresi bulunmaktadır. Eski Edirne yoluna bakan yüzünde; su haznesine bağlı olduğu görülen çeşmenin üzerindeki üç beyitlik mermer kitabede İbrahim Ağa'nın ismi ve hicri 986 / miladi 1578 tarihi yazılıdır. İbrahim Efendi'nin ve muhtemelen zevcesiyle kızının mezarlarının, caminin arkasındaki bu sebilin arkasında yer aldığı ifade edilse de, burada Takkeci İbrahim Ağa'ya ait yüksek bir sanduka olduğu bilin-

mektedir. Türkçe ve Arapça kitabelerde hayratın sahibi olan kişinin hicrî 1004 / miladî 1595-96 senesinde vefat ettiği yazılmıştır. Küçük örfi taşıyla dikkat çeken ve kitabesinde hicrî 995 / miladî 1587 senesinde vefat ettiği yazan sanduka ise, İbrahim Ağa'nın oğlu Halil'e aittir[69].

Ayrıca avluda kıbleye zıt istikamette bulunan ve Derviş Paşa tarafından inşa ettirilen miladî 1819 tarihli bir de çukur çeşme yer almaktadır.

Takkeci Camii, İstanbul'un karakteristik mahalle mescidleri özellikleri taşıması yanında iç mekânında kullanılmış olan İznik çinileriyle dikkat çekmektedir. Pencerelerin kemer üstlerine kadar bütün cami duvarları çini ile bezenmiştir. On altıncı yüzyıla ait orijinal İznik yapımı bu çinilerin tezyini yanı sıra pencere aralarında yer verilmiş vazo ve çiçek buketleri tasvirlerini içeren çini panolar ve kemer köşelikleri de, görmeye değer bir iç mekân tezyin zenginliği katmaktadır. Bu iç mekân tezyinini başka bir açıdan tamamlayan pencereler ile ilgili olarak, cümle giriş kapının sağında ve solunda, üstte ve altta ikişer tane olmak üzere toplam sekiz pencere ve pencerelerinin arasında iki tane de süslü mihrap nişi iç mekânı inanılmaz tamamlar niteliktedir.

Böyle kıymetli bir iç mekân zenginliğine sahip olunur da zarar görmez mi? Tabii ki Takkeci Camii de paha biçilmez çinileri sebebiyle hırsızların gözdesi olmuş ve pek çok kez zarar görerek çinileri çalınmıştır. Bilinen ilk çini hırsızlığı, 1914 senesinde gerçekleşmiş ve bugünlere kadar hırsızlıklar süregelmiştir.

Caminin ilk yapılışı ve bölgenin ilk şenlenişi üzerine bir hikâye

Sur dışı İstanbul'un bu bölgesinde, ilk şenlendirmeyi gerçekleştiren Arakiyeci İbrahim Ağa'nın inşa ettirmiş olduğu cami ve onu tamam-

69 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul (tarihsiz), ; İ. Aydın Yüksel, "Takkeci İbrahim Ağa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII. , (1995), 194-195; http://www.zeytinburnu.com.tr/Sayfa/130/tarihi-yerler/takkeci-ibrahim-aga-camii.aspx.

layan mektep ve sebil yapılarının ortaya çıkışıyla ilgili bir hikâye anlatılır. Caminin yapılışına ilişkin bu hikâye o kadar anlamlıdır ki, Şehr-i İstanbul'un kıyısında bile olsan, yüzyıllar sonra bile bugün hala kendinden bahsettirebilmek, her Cuma ve bayram namazları ardından birer Fatiha'yı ruhuna hediye ettirmek, kaç arakıyeciye nasip olabilmiştir.

Takkeci İbrahim Ağa bir gün düşünde; *"Bağdat'a git, köprünün başındaki hurma ağacının altında bulunan asmada senin üç üzüm tanesi kısmetin vardır. Onu al, ye!"* sözlerini işitir. Bu düşü birçok kez tekrarlanınca Bağdat'ın yolunu tutar ve düşünde gördüğünün aynısını yaparak üzümleri yer. Sonra da düşünmeye başlar. Yanına yaklaşan bir ihtiyar niye düşündüğünü sorunca gördüğü düşü anlatır. Bunun üzerine ihtiyar adam; "Bir rüya için *Bağdat'a gelinir mi? Ben de senin gibi üç yıldır rüyamda Topkapı dışında Topçular'da bir takkecinin evindeki kömürlüğün altında üç küp altın olduğunu görürüm de gitmem,"* der. İhtiyarın sözlerini işiten Takkeci İbrahim Ağa'nın zihninde şimşekler çakar. Çünkü tarif edilen yer kendi evidir. Hemen Bağdat'tan İstanbul' a dönerek ihtiyarın söylediği yerde altınları bulup bu camiyi yaptırır[70].

Bütün bu hikâyeler bir yana, her sur kapısı -ki Osmanlı döneminde de bu şekildeydi- menzillere göre düzenlenmiş güzergâhlara sahipti. Buna göre teşkilatlandırılmış ve sosyal yapısına şekil verilmiş idi. Topkapısı, Edirne, Viyana ve Avrupa içlerine giden yolların başlangıç güzergâhı idi. Bu yöne yapılacak seferlerde ordu ve hünkâr bu kapıdan ayrılırdı. Fethin sembolü olan ve önemli bir güzergâhın başlangıcını oluşturan bu nokta ve çevresinde rastgele bir yerleşim düzeninin kurulmasına izin verilmeyeceğine dikkat çekmek gerekir. Takkeci Camii ve yapıları öncesi yer alan mesafede ilk teşekkül olan Sakine Hatun (İlyaszade Sücaüddin) külliyesi bile Devlet-i Ali Osmaniye'nin mimarbaşı Koca Sinan tarafından inşa edilmiştir. Takkeci İbrahim Paşa Camii, sebil ve mektep yapılarının sosyal doku, ulaşım lojistiği ve mimari bir plan çerçevesinde düşünülerek yapılmadığını söylemek, Osmanlı şehirciliği ve sosyal hayatı hakkında yüzeysel bilgilerle değerlendirme yapmak demektir.

70 Burçak Evren, *Surların Öte Yanı Zeytinburnu*, İstanbul Nisan 2011, 126.

İstanbul Sur Kapıları Çevresi ve Gerisindeki Yerleşim Alanlarının Toplu Taşım Tarihi İle İlgili Kısa Bir Özet…

Çekirdek İstanbul'u çevreleyen tarihi Bizans surlarının batı sınırında yer alan Edirne Kapısı, Top Kapısı ve Yedikule Kapısı, şehir içi ulaşım tarihinde önemli birer hareket noktası olarak yer aldılar. Bu sur kapılarının adını verdiği yerlerden Yedikule, toplu taşıma aracıyla ilk tanışan semt oldu. 5 Ocak 1871'de Avrupa'ya dek uzanması planlanan demiryolunun Yenikapı - Florya bölümü hizmete girdi. Ardından 3 Temmuz 1872'de Yenikapı - Sirkeci devreye alındı ve "Sirkeci - Küçükçekmece" arasında düzenli banliyö tren seferlerine geçildi. Böylelikle şehrin klâsik yerleşim alanı kabul edilen kadim Sur içi, tren sayesinde surları aşarak sahil boyunca uzanan köylerle irtibatlandı. Toplam 6 istasyonu olan hat üzerinde Sirkeci, Kumkapı, Yedikule, Bakırköy, Yeşilköy ve Küçükçekmece istasyonları bulunmaktaydı.

İstanbul'da 19. asrın son çeyreğine doğru hizmete giren atlı tramvay şebekesinin üç ana kolu, sözü edilen kapılar istikametinde uzanan merkezi caddeler üzerinde çalıştırıldı. Bu üç dalın ikisi (Topkapı ve Yedikule) surlara kadar devam ederek kapıların hemen iç kısmında yer alan triyaj alanlarına ulaşırken biri de Edirnekapı yolu üzerinde bulunan Fatih'e kadar servis verdi.

İlk olarak 31 Temmuz 1871 yılında Galata sur girişlerinden biri olan Azabkapısı ile Beşiktaş arasında hizmete konulan hat sayesinde atlı tramvaylarla tanışan İstanbul halkı, ilerleyen zamanlarda Suriçi bölgesinde de tramvayla seyahat etmenin ayrıcalığına vardılar. 14 Ağustos 1872'de çalışmaya başlayan "Eminönü-Yedikule" servislerini, 14 Ocak 1873'de tamamlanan "Eminönü-Topkapı" atlı tramvay hattı izledi.

Topkapı atlı tramvayları Eminönü'nden hareket ettikten sonra Balıkpazarı Kapısı – Sirkeci - Hamidiye Türbesi - Topkapı Sarayı – Soğuk-

Takkeci İbrahim Paşa Camii, Topkapısı, Edirne, Viyana ve Avrupa içlerine giden yolların başlangıç güzergâhı üzerindeydi. Bu yöne yapılacak seferlerde ordu ve hünkâr bu kapıdan ayrılırdı. Sur dışı ilk kahvehane de bu küçük külliye bitişiğinde teşekkül edecektir.

İbrahim Çavuş tarafından, miladi 1591-92 yıllarında yaptırılmıştır. Halveti tekkesi tevhidhanesi olarak kullanılmış olan camiden ayrı olarak yanında mektep ve sebil yapıları da bulunmaktadır.

1910 yılında Balkan harbinden gelen göçmenlere mesken olarak da kullanılmış olan caminin mahfel kısmı, yatakhane olarak değerlendirilmiştir. Bu sıralarda haşereye karşı, kalem işli duvarların üzeri kireç ile badana edilmiştir. Camiin bugünlere ulaşmamış olan ahşap meşrutası da Balkan göçmenlerine tahsis edilmişti. 1930'lu yılların başına kadar da bu şekilde kullanılmıştır.

1985'te Vakıflar İdaresi tarafından onarımı yapılan caminin, son onarımı 2008 yılında gerçekleştirilmiştir. Sur dışı İstanbul'un sur bölgesine yakın ilk yerleşim alanlarından biri olarak Takkeci İbrahim Ağa Camii bugün mahallesinden ibaresiz kalmıştır.

çeşme - Sultanahmed Belediye Bahçesi (Ayasofya) – Atmeydanı - II. Mahmud Türbesi – Çemberlitaş – Bayazıd – Seraskerat - Lâleli Camii - Aksaray Yeni Valide Camii önündeki krosman (ayrım) noktasından itibaren sağa ayrılarak, Çapa – Şehremini - Pazartekke üzerinden Kaleiçi meydanında surlarla buluşurken, Aksaray Yeni Valide Camii önündeki krosman noktasından itibaren sola ayrılan ikinci hat da Güney Marmara sahil yoluna paralel ilerleyerek Langa-Samatya yoluyla Yedikule surlarına ulaşıyordu.

15 Eylül 1910 tarihinden itibaren devreye alınan "Eminönü – Bayezid - Fatih" hattı ise, yolun yeterli genişlikte olmaması ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle maalesef Edirnekapı surlarına dek ulaşamadan Fatih Camii'nin doğu avlu kapısı yanından geri döndü.

Her üç hat da, Balkan Savaşı'nın başlaması nedeniyle servislerine son verilen şebekenin diğer hatlarıyla birlikte 1910 yılında iptal edildi ve şehir içinde toplu taşıma hizmeti bir buçuk yıl boyunca at arabaları, faytonlar ve sayıları son derece kısıtlı olan omnibüslerle devam ettirildi. 1914 yılında tramvay şebekesi bu kez elektrikle işler halde yeniden yapılandırılarak tekrardan hizmete alındı. 18 Mayıs 1914'te "Bahçekapı - Fatih", 11 Eylül 1914 tarihinde "Bahçekapı - Topkapı" ve 17 Ekim 1914'de de "Bahçekapı - Yedikule" elektrikli tramvay hatları hizmete konuldu. Fatih hattı 1928 yılında Edirnekapı surlarının yanı başına, Mihrimah Sultan Camii'nin önündeki alana kadar uzatıldı.

Kentin batı hinterlandında ikamet eden ve ağırlıklı olarak atlı arabalar ile sayıları kısıtlı sayıdaki motorlu araçlarla Edirnekapı, Topkapı ve Yedikule'ye kadar gelen banliyö halkı, sur içine girdikten sonra burada kendilerini beklemekte olan tramvayları kullanarak şehrin merkezine ve daha ötelerine rahatlıkla ulaşmaktaydılar.

Zaman içinde İstanbul'un nüfusunun giderek artış göstermesi ve sur kapılarını geçerek dışarıya çıkan bir kısım halkın ulaşım taleplerini karşılamak üzere Rami, Maltepe, Sağmalcılar, Zeytinburnu ve Bakırköy bölgelerine dek tramvay rayları döşenmesi ve böylelikle genişleyen şebekenin daha geniş daha kapsamlı bir hale getirilmesi üzerine hazırlanan projeler ise maalesef pratiğe aktarılamadı. Bu sebeple

Takkeci Camii-Yılanlı Ayazma şosesinin başlangıcı... Yolun başına dikilen mesafe tabelâlarına göre Yedikule 3 kilometre, Bakırköy 9 kilometre, Yeşilköy 15 kilometre, Florya ve Küçükçekmece 19 kilometre, Büyükçekmece 55 kilometre ve Silivri de 65 kilometre ötede... Gerideki minare de Merkez Efendi Camii'ne aittir. Otomobil plakalarının 4 haneli olmasına bakılırsa, henüz daha 1954 senesinden gerideyiz. Muhtemelen kırklı yılların son demleri, ellilerin ilk yarısı...

elektrikli tramvay hatları hiçbir zaman surları aşarak İstanbul'un batı banliyölerine ulaşamadı.

Raylı sistemler açısından bu gelişmeler yaşanırken, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde lastik tekerlekli ulaşımda ciddi bir sıçrama yaşandı. "Keresteciler (Eminönü) - Eyüb", "Taksim - Bakırköy", "Eminönü - Rami", "Eminönü - Maltepe" hususi otobüs hatları birbiri peşi sıra hizmete girdi. Günümüzün midibüslerine eşdeğer ölçüdeki kapasiteleriyle bir defada en fazla 25-30 kişi taşıyabilen hususi otobüslerin sayısı hızla artınca tramvaylar, Haliç vapur şirketi ve banliyö trenlerine karşı ciddi bir rekabete girdiler.

Eyüb hattı, Eminönü Yenicami karşısından hareket ettikten sonra güney Haliç sahilini takip ederek Ayvansaray üzerinden surların dışına çıkarken, Rami hattı Bayezid - Fatih - Karagümrük yoluyla Edirnekapı'ya gelerek buradaki tarihi sur kapısının altından geçip Topçular yolunu kullanarak Taşlıtarla'ya kadar gidiyor, Maltepe servisleri Aksaray – Çapa - Şehremini aksı üzerinden Topkapı Kaleiçi'nde yine tarihi kapının içinden geçerek bölge ahalisini tek vasıtayla evlerine ulaştırıyor, Taksim – Şişhane – Unkapanı - Saraçhanebaşı güzergâhını kullanarak Aksaray'a gelen bir diğer halk otobüsü hattı ise Lânga – Samatya – Ağahamam - İmrahor tarikiyle Yedikule sur kapısına varıyor, burada son bulan tramvay hattını aşarak surdışına çıkıyor ve Zeytinburnu - Yenimahalle yoluyla Bakırköy istasyon meydanına ulaşıyordu.

Sirkeci - Çekmece arasında hizmet veren banliyö tren hattı bu rekabet karşısında halk otobüsü sahipleriyle mahkemelik olduysa da tatmin edici bir sonuca ulaşılamadı. Haliç sahilinde haksız bir yarış olduğunu ileri sürmesine rağmen bu hususta elle tutulur bir netice elde edemeyen Haliç Vapur Şirketi de, surları aşarak yakın kasaba ve köylere hizmet götüren hususi otobüsler karşısında rekabet edemedi ve kısa bir zaman sonra da iflâsını açıkladı.

Bu arada İstanbul Tramvay Şirketi 1943 yılının Nisan ayından itibaren şehir içinde çalıştırdığı otobüs sayısını artırmaya karar verdi ve 1944'e kadar 35 otobüslük bir filo oluşturdu. 7 ayrı hatta birden hizmete giren arabalardan bir kısmı, kentin batı bölgesinde surları aşarak devam eden 2 ayrı hatta çalıştırılmaya başlandı. Bunlar "11" numaralı "Eminönü – Edirnekapı - Rami" ve "12" numaralı "Eminönü – Topkapı - Maltepe" hatlarıydı. Söz konusu iki hatta çalışan otobüsler, aynı zamanda şehir içi ulaşım tarihinin surları aşarak yakın banliyölere hizmet götüren ilk resmi araçlarıydı.

Ellili yılların ortalarına gelindiğinde surları geçerek mücâvir alanlara ulaşan otobüs hatlarının sayısında ciddi bir artış gözlendi. Eminönü, Sultanahmed ve Bayezid'dan hareket ederek Yedikule üzerinden Zeytinburnu'na ve Bakırköy'e, Topkapı'dan geçerek Sağmalcılar,

Bahçelievler, Florya, Havaalanı ve Çekmece'ye, Fatih – Karagümrük - Edirnekapı yolunu kullanarak Taşlıtarla ve Yıldıztabya'ya, Unkapanı'ndan kalkarak Haliç sahilyolunu takip ettikten sonra Ayvansaray sur gediğini kullanarak Eyüb'e ve Alibeyköyü'ne dek giden İETT otobüs hatlarının sayısı 10'a ulaştı. Bu arada bu hatların bazılarında paralel hizmet veren hususi otobüslerin sayılarında ise ciddi bir azalma oldu. Batı bölgelerine gitmek üzere surları geçen otobüs hatlarından başka, zaman içinde hemen iç kısımda, çıkış kapılarının yanı başında da hareket noktaları oluşturuldu ve "86" numarası altında Edirnekapı'dan, "84" numarasıyla da Topkapı'dan Eminönü'ne otobüs seferleri konuldu.

4 Aralık 1955'de Sirkeci-Halkalı arasında ilk defa elektrikli tren seferlerine başlandı. Yedikule çıkış noktası bu sayede o dönemin en modern toplu taşıma alternatiflerinden birine kavuşmuş oldu.

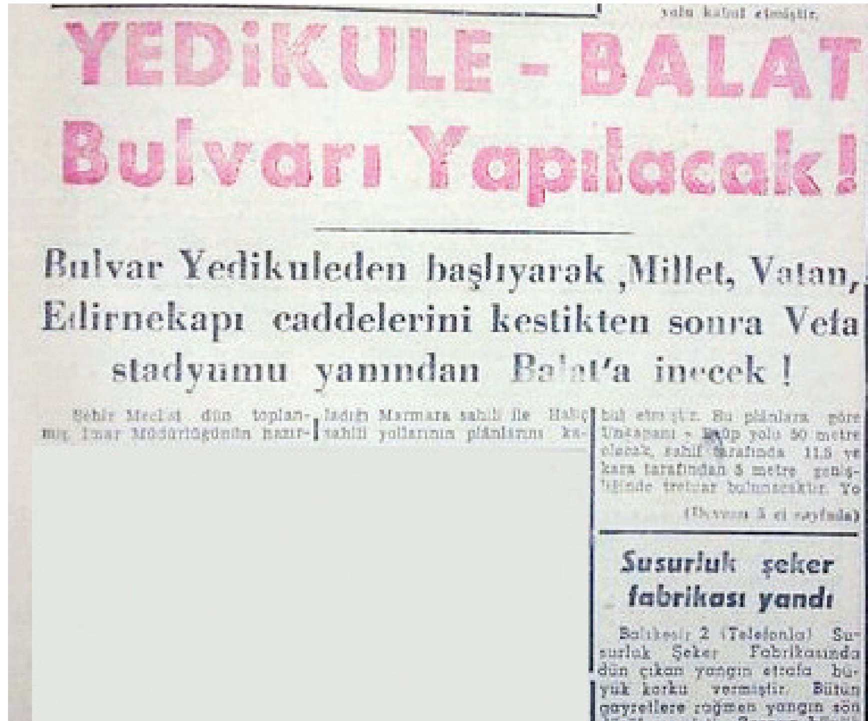
Kentin merkezi iş alanını surlarla buluşturan ve batı banliyölerden şehir içine giriş-çıkışı sağlayan Ayvansaray, Edirnekapı, Topkapı ve Yedikule sur geçişleri, giderek artan motorlu araç sayısı karşısında yetersiz kalmaya başladı ve 1957-58 yılları arasında Topkapı Kaleiçi'ndeki giriş-çıkış kapısının hem en, hem de yükseklik anlamındaki geometrik verimsizliğine karşı bir alternatif olmak maksadıyla Fetihkapı'nın hemen güneyindeki iki büyük burcun arasındaki kale duvarları yıktırılarak, surlarda oldukça geniş bir gedik açıldı. Günümüzde de halen kullanılmakta olan Topkapı giriş-çıkış bölümü, yeniden düzenlenerek asfaltlanan ve bu noktaya kadar uzanan yeni Millet Caddesi'nin Cevizlibağ mevkiine kadar uzamasını ve yine o yıllarda hizmete giren Fatih Bulvarı'na (Londra Asfaltı'na) bağlanmasını sağladı.

Benzer şekilde yine aynı dönemde hizmete alınan ve o yılların en geniş caddesi unvanına sahip olan Vatan Caddesi de Ulubatlı - Sulukule kesiminde yıktırılan sur duvarlarının arasından dışarı çıkarak, söz konusu aksın Topçular, Demirkapı hattına ve daha ileriye doğru uzanmasını sağladı.

İstanbul'un Rumeli yakasında hizmet veren tramvaylar 12 Ağustos 1961'de kaldırıldı ve yerlerine 27 Mayıs 1961 tarihinden itibaren

elektrik gücüyle işleyen troleybüsler konuldu. Ancak troleybüs şebekesinin batı kolları, surların yanı başına kadar gelmelerine rağmen, duvarları aşarak kentin dış bölgelerine açılamadılar. Edirnekapı'ya kadar gelen "34" numaralı Beşiktaş, "86" numaralı Eminönü ve "87" numaralı Taksim troleybüsleriyle, Topkapı Kaleiçi'ne dek giren "83" numaralı Taksim ve "84" numaralı Eminönü troleybüsleri, kapıların hemen önünde kendilerine tahsis edilen özel geri dönüş alanlarında yolcularını indirerek, surdışına doğru devam eden uzun soluklu diğer otobüs ve minibüs hatlarına halkı aktardılar. O tarihe kadar tramvay hizmeti alan Yedikule'ye ise troleybüs havai hatlarının çekilmesinden vazgeçildi ve bunun yerine Eminönü'nden "80" numarasıyla bir otobüs hattı ihdas edildi. İlerleyen zaman içinde bu hatta "80 A" numarasıyla Beşiktaş, "80 B" numarasıyla Bayezid ve "80 T" numarasıyla da Taksim servisleri ilâve edildi.

Yetmişli yıllarda surların dışında yer alan ulaşım noktaları giderek önem kazanmaya başladı. Edirnekapı ve Topkapı'da yeni minibüs

YEDİKULE - BALAT Bulvarı Yapılacak!

Bulvar Yedikuleden başlıyarak Millet, Vatan, Edirnekapı caddelerini kestikten sonra Vefa stadyumu yanından Balat'a inecek!

Şehir Meclisi dün toplanmış, İmar Müdürlüğünün hazırladığı Marmara sahili ile Haliç sahili yollarının plânlarını kabul etmiştir. Bu plânlara göre Unkapanı - Eyüp yolu 30 metre olacak, sahil tarafında 11.5 ve kara tarafından 5 metre genişliğinde tretuar bulunacaktır.

(Devamı 3 cü sayfada)

Susurluk şeker fabrikası yandı

Balıkesir 2 (Telefonla) Susurluk Şeker Fabrikasında dün çıkan yangın etrafa büyük korku vermiştir. Bütün gayretlere rağmen yangın sön...

2 Ekim 1957 Gece Postası Gazetesi

hareket alanlarının oluştuğu gözlemlenirken, 1971 senesinde yine Topkapı'da yeni bir seyahat tesisi hizmete girdi: Otogar... Şehirlerarası otobüs yolculuklarının yegâne hareket noktası olan Sirkeci'deki iptidai terminal, 1930'lu yıllardan itibaren garın gerisindeki İstasyonarkası sokağından ve Ebusuud Caddesi'yle Orhaniye Caddesi'nden hareket eden otobüslere ev sahipliği yapmaktaydı. Bu araçlar, yolcularını aldıktan hemen sonra, Sirkeci'deki araba vapuru iskelesini kullanarak Anadolu yakasına geçmekteydi. 15 Ağustos 1971'de Topkapı garajları hizmete girdi. Bu tarihten itibaren şehir içinde otobüs yazıhaneleri yasaklandı. Topkapı garajlarının hizmete girmesi ve hemen ardından, 2 yıl sonra Boğaziçi Köprüsü ve çevre yollarının hizmete açılmasıyla birlikte, otogarın önemi daha da arttı. Çünkü otobüslerin Vatan Caddesi dört yol ağzını kullanarak yeni çevreyoluna katılmaları çok daha kolaydı.

Yetmişlerin sonunda Topkapı garajları "Anadolu" ve "Trakya" adlarıyla iki ayrı garaj haline getirilerek iyice dallanıp budaklandı. Güneyde, Kozlu tarafında olan otogar, adından da anlaşılacağı gibi Boğaziçi Köprüsü'nü atlayan Anadolu şehirlerine gidecek olan otobüslerin ilk hareket alanı iken, kuzeydeki diğer terminal de Trakya yönünde seyahat edecek otobüslere ev sahipliği yapmaktaydı.

Zaman içinde Anadolu otogarının yetersiz hale gelmesi üzerine Trakya otogarından da Anadolu istikametli otobüs seferleri yapılmaya başlandı. Ancak şehrin Topkapı gibi önemli bir toplayıcı-dağıtıcı kavşak noktasının her iki cephesini birden kaplamakta olan otogarlar, söz konusu mevkide ciddi bir trafik kördüğümüne sebep oldukları için buradan taşınmalarına karar verildi. 1986 yılında projelendirildikten sonra 1987'nin ortalarında inşa edilmeye başlanan ve yapımı yaklaşık olarak 7 yıl süren yeni Esenler Otogarı tam teşekküllü olarak Mayıs 1994'de hizmete girdikten hemen sonra Topkapı otobüs garajları burayı terk etti. Temmuz 1995'de Topkapı Meydanı'nda kalan son baraka dükkânların yıkımlarına başlandı ve yıkım 2 yıl sürdü. Yerine, Osmanlı Otağı ve Şehir Parkı kuruldu. 1970'de, o güne kadar daha önce hiç toplu taşıma hizmeti götürülmeyen bir semt olan Silivrikapı'ya İETT otobüs seferleri konuldu.

Eminönü'nden hareket eden "35 B" işaretli belediye otobüsleri, Fındıkzade-Altımermer üzerinden Silivrikapı'daki surlara kadar gidip geri dönmeye başladılar.

İstanbul surları seksenli yılların son demlerinde bir kez daha aşıldı, ama bu kez yerin altından... Kentin yüzyıllık rüyası olan metronun ilk hattı, 11 Mart 1989 günü "Aksaray - Ferhatpaşa (Kartaltepe)" arasında törenle hizmete açıldı. Aksaray'dan hareket ettikten sonra tamamıyla Vatan Caddesi'nin altından ilerleyen ve sonradan "M1" hat numarası verilen metro, Emniyet istasyonuna uğradıktan sonra Ulubatlı'da sur duvarlarını alttan geçerek Suriçi'ni terk ediyor ve Bayrampaşa yakınlarında yerüstüne çıkarak yeni otogar bölgesine devam ediyordu. Metronun uzunluğu zaman içinde açılan yeni istasyonlarla arttı ve peyderpey Atatürk Havalimanı'na kadar uzatıldı.

27 Aralık 1989 tarihinde Aksaray - Topkapı arasındaki güzergâhta İETT tercihli otobüs yolu çalışmaları için ilk kazma vuruldu ve Millet Caddesi'nin orta refüjünde 28 Mart 1990'dan itibaren izole bir belediye otobüs yolu oluşturuldu. Fakat Cevizlibağ'da nihayetlenen tercihli yolun fazla verimli olmadığına kanaat edilince, bu yol 6 Ağustos 1992'de iptal edildi.

1990'da kent içinde hizmet vermekte olan İETT ve özel halk otobüs hatlarının büyük bir kısmında uygulanmasına başlanan hat kısaltma ve indirimli taşımacılığa olanak sağlayan aktarma sistemi çerçevesinde Millet Caddesi üzerinden çalışarak sur dışına çıkan otobüs servislerinin büyük bir kısmı Topkapı'da kesilerek, Pazartekke ve Kaleiçi yolu üzerinde oluşturulan yeni terminallerinden hareket etmeye başladı. Topkapı'da bu tarz bir aktarma noktası düşüncesi, Edirnekapı ve Ulubatlı gibi sur sınırlarında yeralan merkezlerde hayata geçirilmedi. Fakat Topkapı'da oturtulmaya çalışılan aktarma sisteminin daha da fazla karmaşaya yol açtığı görülerek altı ay sonra bu uygulamadan vazgeçildi ve Topkapı'daki hareket duraklarının tamamına yakını iptal edilerek hatlar yeniden uzatıldı.

Kısa bir süre sonra Topkapı yepyeni bir toplu taşıma sistemiyle tanıştı. 30 yıllık bir aradan sonra kentte tekrardan kurulması planla-

nan modern tramvay şebekesinin bir kolu Eminönü – Bayazıd -Aksaray üzerinden geçerek Fındıkzade – Çapa – Şehremini - Pazartekke yoluyla Topkapı'ya ulaşmakta ve surları aşarak Cevizlibağ'da sona erecek şekilde öngörülmekteydi. Normal trafik akışından izole edilecek şekilde düzenlenen eski tercihli yol parkuruna bu kez tramvay rayları döşenmeye başlandı ve 9 Haziran 1992'de "Aksaray - Bayezid", 10 Temmuz 1992'de "Bayezid - Sirkeci" ve 28 Ekim 1992'de de "Aksaray - Topkapı" etabı servise alındı. O dönemde cadde tramvayı adı verilen sistem, Topkapı'da surların hemen dışına çıkmakta ve burada son istasyonunu yapmaktaydı. Tramvay yolu 10 Mart 1994'de Zeytinburnu ilçesinin içinden geçerek eski Çırpıcı Çayırı'nın bulunduğu mevkide sonlanacak şekilde uzatıldı.

2 Mayıs 1993'de Topkapı üzerinden gelerek Suriçi'ne girdikten sonra Millet Caddesi yoluyla Aksaray'a ulaşan ve 16 ayrı hatta çalışmakta olan toplam 1638 minibüs, bundan böyle Topkapı sur dışında kendilerine tahsis edilen alandan hareket etmeye başladılar. Bu tarihten itibaren Millet Caddesi'ne minibüs girmesi yasaklandı. 1997 yılından itibaren de Fevzipaşa Caddesi'nde çalışan minibüslere Suriçi'ne girme yasağı getirildi ve araçlar bundan böyle Edirnekapı sur dışından geri dönmeye başladılar.

21. yüzyılın ilk demlerinde Topkapı, ulaşım alanında bir ilke daha tanık oldu. Hızlı otobüs çalıştırılmasına olanak sağlayan ve "Metrobüs" adı verilen seri ulaşım sisteminin ilk etabı olan "78" numaralı "Topkapı-Avcılar" hattının ilk hareket durağı olma ayrıcalığına erişti. 17 Eylül 2007'de hizmete giren sistemin ikinci etabı olan "Topkapı - Zincirlikuyu" hattı ise 8 Eylül 2008'de devreye alındı ve yekpâre hat üzerinde toplam 330 mafsallı otobüs birden servise verildi.

18 Mart 2009'da ise bir diğer tramvay servisi olan "T4" numaralı "Cebeci - Şehitlik - Edirnekapı" hattı Topkapı'ya kadar uzatıldı ve bu noktada "T1" tramvayı ile "34" numaralı metrobüs şebekesine bağlanmış oldu. Hattın Edirnekapı'daki istasyonu, surların hemen dışında ve yeraltında inşa edilmiştir. Fetihkapı ile Edirnekapı arasında yer alan Vatan istasyonu ise, viyadük üzerinde yer almaktadır.

Marmaray inşaatı nedeniyle, 1 Mart 2013 gününden itibaren "Sirkeci - Halkalı" arasında hizmet veren tarihi banliyö tren hattının tamamına yakını iptal edildi ve yalnızca "Sirkeci-Yedikule" arasında hizmet vermeye başladı. 2013 yılının 29 Ekim'inde hizmete girmesi planlanan ve "Gebze-Üsküdar-Sirkeci-Yenikapı-Bakırköy-Halkalı" arasında yaklaşık 77 kilometre uzunluğunda devâsa bir yay geometrisine sahip demiryolunu izleyecek olan Marmaray, Yedikule'de surları tünel vasıtasıyla alttan aşarak Kazlıçeşme'de yerüstüne çıkacak ve eski banliyö tren hattının zeminine oturacaktır.

Nihayetinde toparlayacak olursak, günümüzde kadim Theodosius surları etrafında ciddi bir toplu taşıma hizmeti verilmekte olup; Ayvansaray, Edirnekapı, Ulubatlı/Sulukule, Fetihkapı, Topkapı ve Yedikule noktalarında bulunan tarihi sur kapıları otobüs, metrobüs, minibüs, dolmuş, tramvay, yeraltı treni ve banliyö treninden oluşan geniş bir yelpazeyi kapsayan çok çeşitli ulaşım sistemleriyle buluşmaktadır.

Eski Londra Asfaltı olarak tâbir edilen ve şimdiki yolun daha güneyinden geçerek ilerleyen oldukça dar, virajlı ve bakımsız bir yoldan ibaretti. Söz konusu yolun inşaatına 1931'de başlanmış olup, Kasım ayı sonlarında ciddi anlamda bir ilerleme kaydedilmişti. 22 Ekim 1931, Cumhuriyet Gazetesi'nde yer alan haberde, "Topkapı-Küçükçekmece şosesinin inşaatı devam etmektedir. Yol, asfalt olarak yapılmakta olup, Florina'ya yakın bir yerden geçecektir" denilmektedir. Bu haberde geçen ve Florina olarak kastedilen yerleşme bugünün Florya yerleşimidir.

Yine 10 Kasım 1931 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde, "Londra-İstanbul" arasında 2000 km.lik bir yol için 8 hükümet elyevm hali müzakeredeler. "Duvr-Kele" feribotu yolu ile; Brüksel-Kolonya (Köln)-Viyana-Budapeşte-Belgrad ve Sofya'dan geçerek yol İstanbul'a varacaktır" diye gerçekleşmekte olan yol çalışmalarıyla ilgili müjdeli haberleri iletmektedir. Bütün bu haberlere kadar bu ana ve önemli yol güzergâhında ilk çalışma 1954 senesinde başlanacak ve 1957 senesinde tamamlanmış olacaktır.

Bu yol çalışmalarının gerçekleştirilmesinde dönemi çalışma ve devlet gücünün imkânlarını da 24 Kasım 1931 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nden takip edebilmekteyiz. Bu tarihli haber de; "Topkapı-Büyükçekmece Yolu: Topkapı ile Büyükçekmece arasında yapılmakta olan asfalt şose, Florya hizalarında bulunan Mama Çiftliği'ne vâsıl olmuştur. Bu çiftlikten Florya'ya kadar olan mesafede Bakırköy Kaymakamlığı, kendi vesaiti ile bir yol yaptıracaktır," demektedir.

Resimde görülmekte olan yol silindir makinesi yola dökülen mıcırların sıkıştırılması için gayret göstermekteydi. Türk işçileri yanında iş makinelerinden sorumlu Alman teknisyenlerde fotoğraf karesi içerisinde görülmektedir.

1955 yılı başlarına ait bu fotoğraf karesinde, kara surları boyunca uzanmakta olan tarihi hendeğin Topkapı önlerindeki vaziyeti çok net görülmektedir. Hendeğin iki tarafında yer alan yükselti duvarları hala mevcudiyetini ve sağlamlığını korumaktadır. Bir ay sonra bu geçici yol iptal edilecek ve yol kotu yükseltilmesi için doldurulacaktır.

İstanbul-Londra arasında inşasına karar verilişinin ardından 1956 senesine gelindiğinde yolun İstanbul sınırları içinde kalan kısmının kaba inşaatı hemen hemen tamamlanmıştı. Londra Asfaltı'nı şehre bağlayacak yol güzergâhı da teşkil etmişti ve asfaltı en kısa şekilde şehrin bütününe bağlayacak yolun açılması tamamlanmak üzereydi. Yolun tasfiyesine yakında başlanacaktır. Bu husustaki çalışmalar hızla ilerlemektedir. Yolun geçtiği kısımda bulunan surlar da restore edilmektedir. Topkapısı da tamamlanmış durumdadır. Ve sonunda Londra Asfaltı, 29 Ekim 1956' tarihinde hizmete açılacaktır. Böylece Suriçi'nin şehirden çıkış noktalarından birisi olan Topkapı ile Küçükçekmece arası, son düz bir yolla birbirine bağlanmış olacaktır.

Caddeyi ilk kullanan araçlardan dönemin 1950 model Citroen otomobili asfaltı ağlatmaktadır...

1950'lerin ikinci yarısında İstanbul şehri genelinde başlatılan büyük imar hamlesi dahilinde, şehrin Avrupa yakasını doğu-batı istikametinde kat edecek ve Avrupa standartlarında inşa edilecek olan yeni bir yolun yapılması da gündeme geldi. Aslında düşünce 1951'de ortaya atılmış ancak birtakım gecikmelerden dolayı inşaatına başlaması gecikmişti. Proje o günlerde son derece büyük önem taşımakta olup, ismi dahi belirlenmişti. Şehir Meclisi'nde alınan kararla; "Londra Asfaltı"nın ismi, ittifakla; "Fatih Yolu" olarak değiştirildi.

Ancak ilerleyen zaman içinde yolun ismine uluslararası bir anlam yüklenmesi düşünülerek, adı tekrardan "Londra Asfaltı" olarak değiştirildi. 15 Temmuz 1954'de yapılan bir törenle "Londra Asfaltı"nın inşasına resmen başlandı. Yol 33 metre, bazı kesimlerde ise yer yer 35 metreye kadar çıkacak bir genişlikte olacak ve Topkapı-İncirli-Beşyol üzerinden ilerleyerek Marmara sahiline paralel bir istikamet izleyecek, Küçükçekmece'ye ulaştıktan sonra bu noktadan devamla giderek kuzeybatıya doğru yönelerek sınıra kadar uzanacaktı.

Yeni Topkapı sur çıkış gediğinin tamamlandıktan sonraki hali. Aksaray-Fındıkzade-Çapa-Şehremini-Pazartekke istikametli ve gidiş-geliş üçer şeritli geniş Millet Caddesi, bu noktada Suriçi'ni terk ettikten sonra yine aynı genişlikteki bir bağlantı yoluyla Londra Asfaltı'na bağlanıyor. Trafik, günümüzün yoğunluğu yanında oldukça sâkin ve rahat. Surlardan içeriye girmekte olan otobüs, Trakya yönünden gelen ve Sirkeci'de yolcularını indirecek olan şehirlerarası bir otobüs. Topkapı otobüs terminalinin inşa edilmesine henüz daha on seneden fazla bir süre olduğu için, şimdilik uzun yol otobüslerinin şehrin içine girmelerine müsaade var. Gölge boylarına ve yönlerine bakılırsa öğleden sonra beş suları. Geride, soldaki burcun hemen yanı başındaki minare, Pazartekke üçyol ağzındaki Kürkçübaşı Ahmed Şemseddin Camii'ne ait.

1957'de "Fatih Bulvarı" olarak anılması kararlaştırılan, sonradan Belediye Meclisi kararıyla ismi "Londra Asfaltı"na çevrilen uluslararası yolun başlangıç metreleri... Yolun ortasına sık aralıklarla dikilen tenvirat direkleri, 1959-60 yılları arasında şehrin ana akslarında kullanılmaya başlanan çift lâmbalı yeni modellerden.

YILMAZ SU
SU

Yetmişli yılların ilk yarısı... Cevizlibağ yönünden Topkapı Suriçi'ne giriş öncesindeki kavşak, giderek artan trafik karşısında yetersiz kalmaya başlamış. Yolun her iki yanına dizilen minibüsler müşteri kapma telâşesinde. Öğleden sonra kalabalığı. Geride, sağda jandarma kontrol kulübesindeki görevli asker, şehrin bu önemli giriş kapısı yanında pürdikkat... Sağa doğru dönmekte olan Büssing marka İETT otobüsü ise Kozlu-Zeytinburnu istikametinde yoluna devam edecek.

Yolun karşısında Topkapı Anadolu otobüs terminalinin park alanı, kadrajın gerisinde ise Trakya garajı... Adlarından da anlaşılacağı gibi Anadolu garajından hareket eden şehirlerarası otobüsler Asya kıtasına doğru seyahatlerine başlarken, Trakya terminalinden kalkanlarsa Avrupa istikametli yolcuları nakletmekteler. Sonradan bu standart bozulacak ve her iki garajın otobüsleri her iki yöne doğru da çalışacaklar. Topkapı otobüs garajları 1972 yılında inşa edilmişler ve takip eden sene zarfında hizmete girmişlerdir.

19.09.1956 tarihli İstanbul gazetelerinde yer alan haberler arasında, önemli bir kamusal alanı korumayla ilgili haberler öne çıkmaktaydı. Bu haberlere göre; "Tekerlekleri sökülen arabalar: Londra Asfaltı'nın demir tekerlekli vasıtalara kapatılmasının ve bu yoldan arabaların geçmesinin yasak edilmesine rağmen, dün asfalttan geçerken yakalanan at arabaları seferden menedildiler ve yol kenarına çekilerek birer birer tekerlekleri söküldü" denilmektedir. Bu resim, at arabalarından biri, polis kontrolüne yakalanmadan önce habersizce yoluna devam ederken çekilmiştir.

Polis kontrollerinin yanı sıra jandarmanın müdahalesiyle at arabalarına göz açtırılmayan Londra Asfaltı'nda sonunda 30 Ekim 1956 tarihinden itibaren motorsuz araçların (bilhassa at arabalarının) geçişleri, kazaların artış göstermesi üzerine yasaklanacaktır.

Londra Asfaltı'nın inşası artık tamamlanmış vaziyettedir. Ufak tefek bazı detaylar bulunmaktaydı. Bunlardan biri caddenin Bakırköy İncirli'ye kadar yol boyu aydınlatılması ile ilgili çalışmaların tamamlanmasıydı. 23 Mayıs 1957 tarihli Milliyet gazetesinde; "Londra Asfaltı'nın ışıklandırılması için çalışmalara başlandı. Işıklandırma tesisatının ilk hazırlığı sayılan direk dikilmesi gerçekleşmiştir," diye müjde verilmektedir. O günlerde çekilmiş aydınlatma direklerinin dikildiği Londra Asfaltı'ndan bir kare...

Kaynakça

- Anonim, İstanbul 1910-2010 Kent, ***Yapılı Çevre ve Mimarlık Kültürü Sergisi Kitabı***, İstanbul 2010.
- Anonim, İlyaszade Camii ve Mezarlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, ***Hayrat-ı Şerif Defteri***, cilt 6, sahife 124, mazbut vakıf, 2924 ada, 1 parsel, 773 m2 sahalı, 41-7643, H. 19/3.
- Ahmed Muhtar Paşa, ***Feth-i Celil-i Kostantiniyye***, İstanbul (tarihsiz).
- Ahmed Refik Altınay, ***Eski İstanbul,*** Yayına hazırlayan; Sami Önal, İstanbul 1998, 48.
- Akın Kurtoğlu, "Küçükçekmece'de Ulaşımın Tarihçesi", ***Dünden Bugüne Küçükçekmece***, İstanbul 2009.
- Ali Şükrü Çoruk, "Türkiye'nin İlk İşçi Milletvekili: Numan Usta", ***Mostar***, 63. (Mayıs 2010), 52-56.
- Ali Gözeller, "Topkapı Semti", ***İstanbul'un Kitabı Fatih,*** Editör; Süleyman Faruk Göncüoğlu, İstanbul Mayıs 2011, 332-333.
- Ali Rıza Seyfi, "İmparatorluk Devrinde Sanayileşme Komedisi", ***Cumhuriyet Gazetesi***, (31 Temmuz-5 Ağustos 1939);
- Atillâ Aksel, "Zeytinburnu İlçesi", ***Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi***, VII. , (1994), 557-8.
- Bayram Ali Kaya-Sezai Küçük, ***Defter-i Dervîşân-Yenikapı Mevlevihânesi Günlükleri***, İstanbul Ocak 2011.
- Bayram Ali Kaya, ***Tekke Kapısı-Yenikapı Mevlevihânesi'nin İnsanları***, İstanbul Mart 2012.

- Burçak Evren, ***Surların Öte Yanı Zeytinburnu***, İstanbul Nisan 2011, 126.
- Ceyhan Güran, ***Bir Dünya İmparatorluk Merkezi İstanbul***, İstanbul Ocak 2010, 55.
- Doğan Kuban, ***İstanbul Bir Kent Tarihi-Bizantion, Konstantinopolis***, İstanbul, çeviri; Zeynep Rona, İstanbul Aralık 1996.
- Eremya Çelebi Kömürciyan, ***İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul,*** (yayına hazırlayan; Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1988.
- Erol Özvar, "Osmanlılar Zamanında Zeytinburnu", ***Surların Öte Yanı***, İstanbul 2005, 42-55.
- Ekrem Hakkı Ayverdi, ***Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855–886/ 1451–1481***, III., İstanbul 1953, 418.
- Esin Demirelİşli, ***İstanbul Tekkeleri Mimari Eklentileri ve Restorasyonu***, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi,İstanbul 1998.
- Fâzıl Ayanoğlu, "İstanbul'da Yola Kalbedilen Cami Vesaire", ***Vakıflar Dergisi***, VIII. , Ankara 1969, 329-334.
- Fâzıl Ayanoğlu, ***"Vakıf Yapan Türk Kadınları"*** İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C.XXIX, Sa: 1-2, İstanbul 1963, 318.
- Haluk Y. Şehsuvaroğlu, **Asırlar Boyunca İstanbul**, İstanbul (tarihsiz).
- Hayri Necdet İşli, ***Vakıf Hayrat Fişleri 01.03.1995*** tarihli tespitler.
- Hayrullah Cengiz, "Şehremini Semti", ***İstanbul'un Kitabı Fatih,*** Editör; Süleyman Faruk Göncüoğlu, İstanbul Mayıs 2011, 309.
- Hüseyin Ayvansarayi, ***Hadikatü'l Cevami***, I. , 29.
- Hüsamettin Aslan, ***Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Teşebbüsleri 1838-1876***, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler

Enstitüsü, Tarih Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1982.

- Hüseyin Çetiner, ***Değişim ve Gelişim Tarihi İçinde Zeytinburnu***, İstanbul 2008.
- İsmail Fazıl Ayanoğlu, ***Vakıf Hayrat Fişleri 26.08.1959.***
- İsmail Fazıl Ayanoğlu, ***Namazgâhlar***, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Arşiv Kültür Daire Başkanlığı'nda yayınlanmamış iki ciltlik eser.
- İhtifalci Mehmed Ziya Bey, ***İstanbul ve Boğaziçi***, I. , İstanbul Mayıs 2004, 118.
- İ. Aydın Yüksel, "Takkeci İbrahim Ağa Camii", ***Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi***, VII. , (1995), 194-195.
- Kevork Pamukçiyan, ***İstanbul Yazıları I,*** Yayına hazırlayan; Osman Köker, İstanbul 2002, 30.
- Muhiddin Hattatoğlu, İstanbul Silivrikapı'da Topçubaşı Bala Süleyman Ağa Mimari Manzumesi, ***Vakıflar Dergisi,*** IV. , (1958), 183.
- Murat Bardakçı, "İşte, İlk Anayasamızın Gizlice Kaleme Alındığı Yer; Yenikapı Mevlevihanesi", ***Habertürk Gazetesi***, 7 Nisan 2013.
- Murat Bardakçı, "İşte, Arnavutlar'ın 'Bize Verin' Dedikleri Tepedelenli'nin Bal Torbasındaki Kellesi", ***Habertürk Gazetesi***, 17 Şubat 2013.
- Murat Candemir, ***"Arşiv Belgelerinde İki İstanbul Mesiresi: Çırpıcı ve Veliefendi Çayırları-1"***, www.istanbultimes.com.tr/zeytinburnu/arsiv-belgelerinde-iki-istanbul-mesiresi-cirpici-ve-veliefendi-cayirlari-1-h3060.html.
- Mustafa Bozdemir, ***Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız***, İstanbul 2011.
- Mustafa Özdamar. "Namazgâhlar". ***Vakıflar Dergisi***, XX. , Ankara, 1992. 227.

- Mehmet Halit Bayrı, ***Yer Adları Ve Yer Adlarına Bağlı Folklor Bilgileriyle İstanbul,*** İstanbul 1972.
- Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876), ***Tarih Araştırmaları Dergisi*** (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi), XXVIII. , 46. , (Ankara 2009) , 61-62.
- M. Rıfat Akbulut-Cem Sorguç, "Gazhaneler", ***Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, III.*** , (1995), 377.
- Necdet Sakaoğlu, "Çırpıcı Çayırı", ***Surların Öte Yanı***, İstanbul 2005, 229-230.
- Osman Nuri Ergin; ***Mecelle-i Umur-ı Belediye,*** V-VII., İ*stanbul 1995,* 2460.
- P.Ğ. İnciciyan, ***XVIII. Asırda İstanbul,*** Tercüme ve tahşiye eden: Hrand D. Andresyan, İstanbul 1956, 12.
- Robert Mantran, ***17.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, II.***, çeviri; M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan, Ankara 1990, 72.
- Stefanos Yerasimos, ***İstanbul İmparatorluklar Başkenti,*** çeviri; Ela Güntekin-Ayşegül Sönmezay, İstanbul Eylül 2000.
- Süleyman Faruk Göncüoğlu, ***İstanbul'un İlkleri ve Enleri***, İstanbul 2010, 235.
- Süleyman Faruk Göncüoğlu, "Fatih`in İstanbul'u Fethettikten Sonra Şükür Secdesine Kapandığı Toprak Üzerine İnşa Edilen İlk Namazgâh, Harbî Mescidi", ***Tarih ve Medeniyet***, 38. , (1997), 63–65.
- Şinasi Akbatu, "Çırpıcı Çayırı", ***İstanbul Ansiklopedisi,*** VIII., (1966), 3949-3951.
- Şinasi Akbatu, "Çırpıcı", ***İstanbul Ansiklopedisi,*** VII., (1965), 3949.
- Şinasi Akbatu, "Çırpıcı Caddesi", ***İstanbul Ansiklopedisi,*** VII., (1965), 3950-3951.

- Şükriye Pınar Yavuztürk, "Silivri Semti", ***İstanbul'un Kitabı Fatih***, I. , Editör; Süleyman Faruk Göncüoğlu, Mayıs 2011, 286-290.
- Tahsin Öz, ***İstanbul Camileri,*** I., Ankara 1987, 76.
- Zeynep Ahunbay, "Surlar", ***İstanbul Ansiklopedisi,*** İstanbul Kasım 2010, 861.
- http://www.zeytinburnu.com.tr/Sayfa/130/tarihi-yerler/takke-ci-ibrahim-aga-camii.aspx.

